आर्यभिषक् ' पुस्तकावलिः । संख्यांकः २३.

श्रीशंकरः ।

श्रीनिघंटशिरोमणिः ।

प्रथमः पार्श्वः (भागः)

पदे-कुलावतंस-दाजीज्योतिषी-सूनुना शंकर-
शास्त्रिणा चिकित्सकेन संपादितः
मुद्रितश्च ।

मुम्बापुर्यां
' गोवर्धनमुद्रालये ' मुद्रापितम् ।
शके १८२० —सन १८९८.

मूल्यं (।॥-) पादोनरूपकः ।

स्थानम् :-मुंबई, नवा नागपाडा, आर्यभिषक्कार्यालयम् ।

भो श्रीमन् कुरुन्दवाडसंस्थानश्रेण्यंशांशुमान्,

विद्या-विनय-सच्छीलता-निपुणतम, विद्व-

त्साहार्द-सहृदय-हृदय, विद्याविभूषण-

भूषणैकतत्पर, श्रीमद्गणेशगुणगणगण-

न-मनन-निलीन, मत्पूज्य-सुहृद्रत्न,

राजमान्यराजश्रिया विराजित-पटवर्धनकुलभूषण

हरिहरात्मज (खलु अपूर्वप्रतिम !)

गणपतराव (अपरनाम्ना)

बापूसाहेब,

मया किंचिन्मात्रेण संपादितमिदं

पुस्तकं, भवत्सकाशे प्रेमादरविनयपुरःसरमह-

मर्पयामि ।

श्रीशंकर

श्रीनिघंटाशिरोमणिः ।

मंगलाचरणम् ।

श्रीगणेश्वराय नमः । वंदे महागणपतिं प्रथमिर्धिसिद्धये । लंबोदरं चतुर्बाहुं शुंडादंडविराजितम् ॥ १ ॥ आदौ निघंटानालोक्य नामभिः पत्रकं कृतम् । सिद्धेश्वराख्यवैद्येन बेलापुरनिवासिना ॥ २ ॥ तदाज्ञया राघवसुत निघंटानां शिरोमणिम् । अकरोद्भिषजां प्रीत्यै लोकोपकृतिहेतवे ॥ ३ ॥

१ गुडूची म गुळवेल । (नामानि.) गुडूच्यमृतवल्ली च ज्वरारिरमृता तथा । श्यामांबरा सुरकृता तथैव मधुपर्णिका ॥ १ ॥ छिन्नोद्भवा मृतलता छिन्ना चैव रसायनी । तथैव सोमलतिका तद्वदमृतसंभवा ॥ २ ॥ वत्सादनी छिन्नरुहा विशल्या तु भिषक्प्रिया । कुंडलिनी वयस्था च तथा चैव जिवंतिका ॥ ३ ॥ चंडहासा छद्मिका च तथा नागकुमारिका । एते 'राजनिघंटे' तु सम्यक् प्रोक्ता भिषग्वरैः ॥ ४ ॥ धारा तु कुंडली चैव छिन्नांगा चक्रलक्षणा । तंत्रिका ज्वरनाशी च मंडली देवनिर्मिता ॥ ५ ॥ सौम्या विश्या वत्सछिन्ना प्रोक्ता 'धन्वंतरे' तथा । 'कैयदेवे' भिषक्श्रेष्ठैः 'सोमा' चैका प्रकीर्तिता ॥ ६ ॥ 'द्रव्यरत्नाकरे' चैव छिन्या चैका स्मृता बुधैः । चक्रिका तंत्रिका चैव प्रोक्ता 'भावप्रकाशके' ॥ ७ ॥ तिक्तामृता भिषक्श्रेष्ठैः प्रोक्ता 'गणनिघंटके' । चत्वारिंशत्संख्यकाश्च संप्रोक्ता भिषजां वरैः ॥ ८ ॥ गुणाः । गुडूची कोष्णवीर्या च कषाया तिक्तका स्मृता । कृष्णज्वरवमीनां च नाशिनी भ्रमहारिणी ॥ ९ ॥ पांडुप्रमेहवातास्रकदाहहंत्री रसायनी । संप्रोक्ता भिषजां श्रेष्ठैः 'राजनामनिघंटके' ॥ १० ॥ रक्तार्शकुष्ठजंतूनां त्रिदोषाणां विनाशिनी । ग्राही मेध्यायु प्रदेति कफवातापहारिणी ॥ ११ ॥ कंडूप्रमेहघ्ना पित्तघ्नी बला 'धन्वंतरे' स्मृता । पाके मधुरसा हृद्या वन्हिकृत् कासनाशिनी ॥ १२ ॥ कामलामज्वरघ्नीति 'कैयदेवे' स्मृता बुधैः । दोषज्वरहरा चैव दीपनी

तिक्तमुष्णं रसश्चैव कटुप्रोक्तं सदैव हि । वल्लीमक्कफपित्तघ्नं कट्कुष्ठविनाशनम् ॥ ३५ ॥ असृग्ज्वरघ्नं दाहघ्नं प्रोक्तं राजनिघंटके । पत्रं तस्य भिषक्श्रेष्ठैः पित्तघ्नं कफनाशनम् ॥ ३८ ॥ रक्तदोषहरं चैव संप्रोक्तं नैव संशयः । फलं त्रिदोषशमनं वल्ली चैव कफापहा ॥ ३६ ॥ मूलं विरेचनं प्रोक्तं 'धन्वन्तरिनिघंटके' । वल्ली शीतकरी प्रोक्ता श्लेष्मघ्न वीजतैलकम् ॥ ३७ ॥ वाताशीतिहरं चैव 'द्रव्यरत्ने' प्रकीर्तितम् । फलं त्रिदोषशमनं प्रोक्तं मदनिघंटके ॥ ३८ ॥ ५ काकोली । काकोली मधुरा काकी वायसा वायसूलिका । क्षीरा तु ध्वांक्षिका वीरा शुक्ला धीरा तु मेदुरा ॥ ३९ ॥ ध्वांक्षोली स्वादुमांसा च वयस्था जीवनी तथा । एते 'राजनिघंटे' तु सम्यक् प्रोक्ता भिषग्वरैः ॥ ४० ॥ कोकिला कविभिः प्रोक्ता 'धन्वन्तरिनिघंटके' । काकोण्णी वायली काणा शुक्लाक्षीण तथैव च ॥ ४१ ॥ ततस्तु क्षीरशुक्लीका वायस्था च तपस्विनी । 'कैयदेवे' भिषक्श्रेष्ठैरेते प्रोक्ता न संशयः ॥ ४२ ॥ वायसोली भिषक्श्रेष्ठैः प्रोक्ता 'मदनपालके' । चतुर्विंशतिसंख्या च संप्रोक्ता भिषजां वरैः ॥ ४३ ॥ गुणाः । शीतमधुरसा चैव क्षयपित्तानिलापहा । रक्तदाहहरा चैव ज्वरदाहविनाशिनी ॥ ४४ ॥ कफनिर्हरिणी प्रोक्ता तथा शुक्रविवर्धनी । प्रोक्ता 'राजनिघंटे' स्मिन् भिषक्श्रेष्ठैर्न संशयः ॥ ४५ ॥ वृष्या गुरु बृंहणा च वातपित्तहरा तथा । शोषघ्नी 'कैयदेवे' च संप्रोक्ता भिषजां वरैः ॥४६॥ रक्तपित्तहरा चैव हृद्रोगशमनी तथा । प्रोक्ता 'द्रव्यनिघंटे' च भिषक्शास्त्रविशारदैः ॥ ४७ ॥ वाततृष्णाहरा चैव प्रोक्ता 'मदनपालके' । वातदाहास्रपित्तघ्नी शोषहा 'भावनामके' ॥ ४८ ॥ ६ क्षीरकाकोली । ततस्तु क्षीरकाकोली क्षीरशुक्ला पयस्विनी । पयस्या क्षीरमधुरा वीरा क्षीरविषाणिका ॥ ४९ ॥ जीववल्ली जीवशुक्ला 'राजनाम्नि' निघंटके । क्षीरिणी तु सुकोली च वयस्था च क्षुरा तथा ॥ ५० ॥ विषाणिका 'कैयदेवे' कविभिः परिकीर्तिता । सुराह्वया सिराह्वा च 'द्रव्यरत्नाकरे' स्मृता ॥ ५१ ॥ तथा 'मदनपाले' च सुराह्वा परिकीर्तिता । धारा तु क्षीरवल्लीका शुक्ला 'भावप्रकाशके' ॥ ५२ ॥ गुणाः । हृद्रोगशमनी प्रोक्ता 'द्रव्यनामनिघंटके' । ७ आपमर्द्रा न सावग़ा । मुद्रपर्णी क्षुद्रसहा शिम्बी मार्जारगंधिका ॥ ५३ ॥ वनजा रिंगणी ह्रस्वा-

॥ ५४ ॥ शूर्पणी च सुगन्धिका । पांशुला माषमुद्गा च वनमुद्गा वनाढ्या ॥ ५४ ॥ अरण्यमुद्गा वन्या च प्रोक्ता ' राजनिघण्टके ' । शिम्बीद्भवा हस्वा च तथैव वनजारिणी ॥ ५५ ॥ ' धन्वंतरिनिघंटे 'च प्रोक्तेयं कविसत्तमैः मृगगन्धा शिंबिपर्णी वनजा सिंहिरिंगिणी ॥ ५६ ॥ सहा तु ' कैयदेवे 'च सिंहिसिंही प्रकीर्तिता । कुरङ्गिणी सुवर्णा च सिंही शृंगी तथैव च ॥ ५७ ॥ प्रोक्ता ' मदनपाले 'च भिषक्शास्त्रविशारदैः । अल्पिका वन्यपर्णी च प्रोक्ता ' भावप्रकाशके ' ॥ ५८ ॥ पञ्चविंशतिसंख्याका सम्प्रोक्ता भिषजां वरैः । गुणाः । मुद्गपर्णी हिमा प्रोक्ता कामज्वरविनाशिनी ॥ ५९ ॥ स्वादु रुचिकरी कफहरा वातरक्तापहा चैव प्रोक्ता ' राजनिघण्टके ' । स्वादु हिमा लघ्वी कफहरा ग्रहणीदाहहारिणी । प्रोक्ता ' धन्वंतरौ ' ध्रुवम् ॥ ६० ॥ लघु शोफनयनघ्नी च ग्रहणीदाहहारिणी । अर्शोऽतिसारहंत्रीति सम्प्रोक्ता ' कैयदेवके ' ॥ ६१ ॥ जन्तुज्वरहरा चैव ' द्रव्यरत्नाकरे ' स्मृता । रूक्षा ' भावप्रकाशे ' च सम्प्रोक्ता भिषजां वरैः ॥ ६२ ॥ कफपित्तहरा चैव तथैव रक्त (?) स्तम्भिनी ॥ प्रोक्ता ' गणनिघंटे 'च भिषक्शास्त्रविशारदैः ॥ ६३ ॥ [1] जीवन्ती जीवनी जीव्या जीवती जीवदात्रिका । शाकश्रेष्ठा जीवभद्रा भद्रा मङ्गल्यनामिका ॥ ६४ ॥ एवा ' राजनिघण्टे 'तु सम्प्रोक्ता भिषजां वरैः ॥ ६५ ॥ क्षुद्रजीवा यशस्या च । यशस्करी भागधेया तथैव जीववर्द्धिनी ॥ ६५ ॥ क्षुद्रजीवा यशस्या च शृगाटी जीवपुष्पिका । कांजिका शशिवाजा चापगाला जीवनीयका ॥ ६६ ॥ ' धन्वंतरिनिघंटे 'च प्रोक्तेषा भिषजां वरैः । मधुस्रवा जीवपुष्पा तु-च्छा मधुस्रवा ॥ ६७ ॥ नामधेया पुत्रभद्रा जीवदेवा सुखंकरी । शृं-गराटी ' कैयदेवे ' सम्प्रोक्ता कविसत्तमैः ॥ ६८ ॥ ' द्रव्यरत्नाकरे 'चैव जीवना परिकीर्तिता । तत पयस्विनी चैव प्रोक्ता भावप्रकाशके ॥ ६९ ॥ तथा ' गणनिघंटे 'च सम्प्रोक्ता शिविरांटिका । द्वात्रिंशत्संख्यया प्रोक्ता जीवन्ती परिकीर्तिता ॥ ७० ॥ गुणाः । जीवन्ती मधुरा शीता रक्तपित्त-हरा तथा । रक्तवातक्षयहरा दाहज्वरविनाशिनी ॥ ७१ ॥ कफदा वीर्यदा चैव प्रोक्ता ' राजनिघण्टके ' । चक्षुष्या दोषनुत् प्रोक्ता ' धन्वंतरिनिघंटके ' ॥ ७२ ॥ स्निग्धा ग्राही त्रिलघुला यस्या ' कैय ' स्मृता बुधैः ॥

[1] बहुपर्णी । म धारहरणतरी । बहुपूर्वा पुत्रभद्रा मधुरा च प्रियकरी

॥ ७३ ॥ बृहती जीवपुष्पा च तथैव च यशस्करी । प्रोक्ता 'राजनिघंटे' तु सतसंख्या न संशय- ॥ ७४ ॥ भूतविद्रावणी ज्ञेया येमाट्रसनियामका । गुणाः । बृहज्जीवंतिका चैव मधुवीर्या रसायनी ॥ ७५ ॥ भूतद्राविति सम्प्रोक्ता 'राजनामनिघंटके' । १०. हेमजीवंती । म. पिवळा डगवेल । ततस्तु हेमजीवनी तृणमयी हिमाश्रया । स्वर्णपर्णी सुजीवंती स्वर्णजीवा सुपर्णिका ॥ ७६ ॥ हेमपुष्पी स्वर्णलता जीर्णजीवंतिका तथा । हेमवल्ली हेमलता प्रोक्ता 'राजनिघंटके' ॥ ७७ ॥ सैवा द्वादशसंख्याका सम्प्रोक्ता भिषजां वरैः । स्वर्णजीवंतिका वृष्या चक्षुष्या मधुरा च सा ॥७८॥ शिशिरा वातपित्तासृग्दाहजिद्बलवर्धिनी । गुणाः । स्वर्णजीवंतिका 'वृष्या' चक्षुष्या ' मधुरा तथा ॥ ७९ ॥ शिशिरा वातपित्तासृग्दाहघ्नी बलवर्धिनी । प्रोक्ता 'राजनिघंटे' च भिषग्विद्याविशारदैः ॥ ८० ॥ ११. लिंगिनी । म. शिवलिंगी । हिं शिवलिंगी बहुपुत्री च ईश्वरी शिववल्लिका । स्वयंभूलिंगसंभूता लिंगी चित्रफला ततः ॥ ८१ ॥ चंडली लिंगजा देवी चंडा या स्तंभिनी तथा । शिवजा शिववल्लीति प्रोक्ता 'राजनिघंटके' ॥ ८२ ॥ 'द्रव्यरत्नाकरे' चैव संप्रोक्ता लिंगसंभवा । पंचमी संख्यका प्रोक्ता पुरातनचिकित्सकैः ॥ ८३ ॥ लिंगिनी कटुरुष्णा च दुर्गंधा च रसायनी । सर्वसिद्धिकरा दिव्या यदया रसनियामिनी ॥ ८४ ॥ गुणाः । लिंगिनी कटुरुष्णा च दुर्गंधा च रसायनी । सर्वसिद्धिकरी दिव्या 'नृपे' रसनियामिनी ॥ ८५ ॥ पित्तजा तु क्षयकरी कफकुष्ठविनाशिनी । 'द्रव्यरत्नाकरे' प्रोक्ता भिषग्विद्योपजीविभिः ॥ ८६ ॥ ११ कोशातकी । म. कडूदोडकी । कोशातकी कृतच्छिद्रा जालिनी कृतवेधना । क्ष्वेडा सुतिक्ता घंटाली मृदंगफलिनी तथा ॥ ८७ ॥ प्रोक्ता 'राजनिघंटे' च भिषक्शास्त्रविशारदैः । श्वेतघाषा कोशवती कर्कोटी च मृदंगिका ॥ ८८ ॥ ज्वला तु तिक्तधाराशी ज्योत्स्ना च कर्कटेचउदा । छली च घोषका चैव 'कैयदेवे' प्रकीर्तिता ॥ ८९ ॥ 'द्रव्यरत्नाकरे' चैव वेदिभा परिकीर्तिता । र क्षा ॥ धोलला चैव तथैव कर्कशाच्छदा ॥ ९० ॥ 'अमरे' चैव कविभिः प्रोक्ता धारागंधा ध्रुवम् । अयोविंशतिसंख्याका सम्प्रोक्ता कटुतलिंगी ॥ ९१ ॥ गुणाः । कटुकोशातकी चैव हि शिशिरा कटुका तथा । कषायकटुविख्याता पित्तवातकफापहा ॥ ९२ ॥ मता-

मानविशोधी च प्रोक्ता 'राजनिघण्टके' । पथ्यादाय विशोधी च तिक्ता मारायशोधिनी ॥ ९३ ॥ रक्षा लघ्वी च विख्याता पाके तु कटुका स्मृता । गरोद्गरं जयेत् कासं पाण्डुशोफविनाशिनं । ९४ ॥ कफप्लीहागुल्मघ्नी कामलानुत्तनाशिनी । फलं पाके हिमं प्रोक्तं 'धैयदेवनिघण्टके ॥ ९५ ॥ फलं तु भेदनं प्रोक्तं शीतलं स्यात्तथा लघु । त्रिदोषमेहनुत् प्रोक्तं धैर्ये 'मदनपालके' । १२ स्वर्णगुलाः न स्वर्णगुहिरिः । स्वर्णगुमाय गुमा च कपिकच्छु महर्षिभि ॥ ९६ ॥ लांगुरी कुडरी चंडा मर्कटी दुरभिग्रहा । कपिरोमफलाऽगुमा कुस्पर्शा कच्छु राजया ॥ ९७ ॥ प्रावृष्ण्या भूकशिंबी बदरी बदरैभी । शिंबी वरहिता तीक्ष्णा रोमालुर्वनकृ-रिका ॥ ९८ ॥ किरारेमा रोमवल्ली चैषा 'राजनिघण्टके' । शीतपित्तप्रणामृत्नी प्रोक्ता 'राजनिघण्टके' ॥ ९९ ॥ वातघ्नी वर्धिभि प्रोक्ता 'धन्वन्तरिनिघण्टके । 'कैयदेवे' बृंहणीति मिषग्भि परिकीर्तिता ॥ १०० ॥ गुरु । बाजं तु वातशमनं वाजीकरणमेव च । प्रोक्तं 'मदनपाले' च भिषक्शास्त्रविशारदैः ॥ १०१ ॥ गुरु तिक्ता वातहरा बल्या कफविनाशिनी । प्रोक्ता 'भावप्रकाशे' च पुरातनचिकित्सकैः ॥ १०२॥ सीता हिमेति संप्रोक्ता गणनामनिघण्टके । १४ कटुतुम्बी । म कटुमापला । कटुतुंबी कटुफला तुबिनी कटुतुबिनी ॥ १०३ ॥ बृहत्फला राजपुत्रा तिक्तबीजाजतुम्बिका । प्रोक्ता 'राजनिघण्टे' च भिषक्शास्त्रविशारदै ॥ १०४ ॥ कटुकालाबुनी तुंबी लंबा पिंडफला तथा । इक्ष्वाकु क्षत्रियवरा तथैव च महाफला ॥ १०५ ॥ धन्वन्तरौ स्मृता नूनं भिषक्शास्त्रपरायणैः । ततोऽत्र विद्धफला चैव राजन्या प्रवरा वरा॥१०६॥ तिक्तालाबू दुग्धनिका तुम्बिका तदनन्तरम् 'कयदेव' प्रयुक्ताश्च सर्वं द्वाविंशति स्मृता ॥ १०७ ॥ कटुतुंबा भवतीक्ष्णा वातहृत् श्वासनाशिनी । कटु स्यात्कफवातघ्नी शोधना व्रणशूलहृत् ॥ १०८ ॥ शोफघ्नी विषनाशा च प्रोक्ता 'राजनिघण्टके' । रसे पाके हिमा लघ्वी प्रोक्ता 'गणनिघण्टके' ॥ १०९ ॥ पाके कट्वी वातपित्तश्वासज्वरविनाशिनी । महया शीतला प्रोक्ता 'ऐयदेवनिघण्टके ॥ ११० ॥ वातपित्तज्वरान् हन्ति हृद्या भावप्रकाशके । १५ अमरवल्ली म अमरवल्ल । खपरल्याकाशवल्ली च तुस्पर्शा व्योमवल्लिका ॥ १११ ॥ प्राक्ता 'राज

निघंटे' तु ततस्त्वमरवल्लरी । 'भावप्रकाशे' विदिता पचसंख्या भिषग्वरैः ॥११२॥ गुणा. । आकाशवल्ली कटुका मधुरा पित्तनाशिनी । वृष्या रसायनी वल्या दिव्यौषधि 'नृपे' स्मृता ॥ ११३ ॥ ब्राह्मी तिक्ता पिच्छिला च तुवरा नेत्ररोगहृत् । 'भावप्रकाशे' संप्रोक्ता पुरातनभिषग्वरैः ॥ ११४ ॥ छर्द्यामिकारि विख्याता पित्तश्लेष्महरा भवेत् । १६ देवदाली । जीमूतका फंटफला सहावेगी गरागरी ॥ ११५ ॥ तथा कोशफला घोर.. फट्वा कटुफला तथा । विषहा कर्कटी चैव देवदाली तदुत्तरम् ॥११६॥ ततस्तु सारमुद्रिका कोशपृष्ठा तथैव च । आखुविषहा देवाली च ततो रोमशपत्रिका ॥ ११७ ॥ तुरंगिका च कर्मारी देवतांगा च ताडका । 'द्रव्यरत्ने' स्याद्वेणी भिषग्भिः परिकीर्तिता ।११८। ननारके। देवतांड. आली 'मदनपालके' परागरी कोशसंख्या संप्रोक्ता भिषजां वरैः ॥११९॥ गुण । तिक्तोष्णा देवदाली स्यात्कटुः पांडुकफापहा। दुर्नामश्वासकासघ्नी कोमला भूतनाशिनी ॥ १२० ॥ 'राजनाम्नि' निघंटे च भिषग्भिः परिकीर्तिता । फलं कृमिघ्नं संप्रोक्तं श्लेष्मघ्नं गुल्मनाशनम् ॥ १२१ ॥ शूलघातहरं प्रोक्तं वैद्यैः 'भावप्रकाशके' । धान्विहाऽखुविषघ्नी च कफपांडुविनाशिनी । 'धन्वंतरिनिघंटे' च भिषग्भिः परिकीर्तिता । रसे तिक्ता तु पाके च तीक्ष्णा वातामहारिणी ॥ ॥ १२३ ॥ कफशोषविनाशा च कासज्वरविनाशिनी । हिध्माऽरुचिक्षयघ्नी च कृमिनुत्' कैयदेवके' ॥१२४॥१७वघ्याककोटकी।म. वांझकटोली । वंध्यादेवी नागहंत्री वंध्या कर्कोटका तथा । नागरातिमनोज्ञा च दिव्या' पथ्या सुकंदका ॥ ११५ ॥ पुत्रदात्री च श्रीकंदा कंदवल्लीश्वरी तथा । सुगंधा सर्पदमनी कुमारी विषकंटकी ॥ १२६ ॥ भूतहंत्री पग चैव प्रोक्ता 'राजनिघंटके' । नागारी नागदमनी प्रोक्ता 'धन्वंतरी तथा ॥१२७॥ विषमा दमनी चैव निष्फला नागघातिनी । ततस्तु मजादमनी 'कैयदेवे' प्रकीर्तिता ॥ १२८ ॥ तथा 'मदनपाले' तु प्रोक्ता योगेश्वरी बुधैः । षड्विंशति च संख्याका संप्रोक्ता भिषजां वरैः ॥ १२९ ॥ गुणाः । वंध्याकर्कोटकी तिक्ता कटूष्णा कफनाशिनी । स्थावरादिविषघ्नी च संप्रोक्ता 'राजनामके' ॥ १३० ॥ पाके कटुर-

पर्णीयौ प्रोक्ता गणनिघण्टके'। विषघ्नय शिरोरोग र्घ्नोदधीनीति धन्वके ॥ १३१ ॥ लघु वर्णविशोधी च परमाम्लादी विषापहा । विम्बपर्णी 'वैयदेवे' सम्प्रोक्ता वैद्यमायकैः ॥ १३२ ॥ १७ तिक्ततुण्डी । म कडू तोंडली । तिक्ततुण्डी तु तिक्ताख्या कटुका कटुतुण्डिका । तुण्डी 'राजनिघण्टे तु सम्प्रोक्ता पञ्चसंख्यका ॥ १३३ ॥ गुणा । कटुतुंडी कटुरसा कफवांतिविषापहा । रक्तपित्तारुचिर्हन्ति रेचनी 'राजनामके' ॥ १३४ ॥ १८ आखुकर्णी । म उंदिरकानी (आखुपर्णी)। आखुकर्णी तु दृशिका द्रवन्तुन्दिरकर्णिका ॥ १३५ ॥ चित्रा सुकर्णी न्यग्रोधी तथा मूषिककर्णिका । वसुपर्णी वृश्चिपर्णी माता भूमिचरी तथा ॥ १३६ ॥ चक्रा च शंबरी चैव तथैव बहुपादिका । पृथक्श्रेणी वृषा चैव पुत्रश्रेणी तदुत्तरम् ॥ १३७ ॥ प्रोक्ता 'राजनिघण्टे' तु भिषक्शास्त्रविशारदैः । मूषिका च विषा चैव स्वखुपर्णी तदुत्तरम् ॥ १३८ ॥ 'धन्वन्तरिनिघण्टे' च सम्प्रोक्ता भिषजां वरैः । मूषकश्रवणी लोका भूदरी सुश्रुतिच्छदा ॥ १३९ ॥ श्रवणा वृषकर्णी च तथैव मूषकप्रिया । 'देवदेवे' भिषक्श्रेष्ठैः सम्प्रोक्ता नैव संशयः ॥ १४० ॥ वृश्चिपर्णीन्द्रपर्णी च 'द्रव्यरत्न निघण्टके'। पाणका भूदरीका च प्रोक्ता 'भावप्रकाशके' ॥ १४१ ॥ पृथक्पर्णी शुभश्रेणी तथा भूमिरुद्रश्रवा । अचला चैव माता च तद्वदुन्दिरकर्णिका ॥१४२॥ प्रोक्ता 'गणनिघण्टे तु समानेशातिसंख्यया । गुणा । आखुकर्णी कटूष्णा च कफपित्तापहा सदा ॥ ४३ ॥ आनाहज्वरशूलघ्नी पाचनी 'राजनामके । हृद्रोगकफनुद्घ्नी 'धन्वन्तरिनिघण्टके'। १४३॥ विपाके कटु मूत्रघ्नी प्रोक्ता कफविघ्नके । लघु शीता तितिक्ता च कषाया भावनमके ॥ १४४ ॥ १९ इन्द्रवारुणी । म त्गुइन्द्रावण । ऐन्द्रीन्द्रवारुणी चैव त्वरुणा च मृगाल्नी । गवादनी क्षुद्रसहा सूर्येन्द्री चिर्भिटा तथा ॥ १४५ ॥ विषघ्नी गणकर्णिका माता च त्वमरा तथा । सुवर्णा सुफ्णा तार वृषभाक्षी तथैव च ॥ १४६ ॥ गवाक्षी पीतपुष्पा च हेमपुष्पी तदुत्तरम् । इन्द्रवल्ली शुक्रफला वारुणी शल्कप्रिया ॥ १४७ ॥ रक्षेर्वांगधिपत्व ॥ शम्बहरी विषापहा । अमृत विषवल्ली च प्रोक्ता 'राजनि

घण्टके' ॥ १४८ ॥ इन्द्राव्हा ऐंद्रवारु च ऐंद्रा 'धन्वन्तरौ' स्मृता । ऐंद्रवा-
रु सुरेंद्रा च तथैव सुरवारुणी ॥ १४९ ॥ चित्रदेवी स्थाणुकर्णी धनु श्रे-
णी तथैव च । सूर्याव्हा चैव विख्याता तथैव मरुसंभवा ॥ १५० ॥
'द्रव्यरत्नाकरे' चैव चद्री त्वेका प्रकीर्तिता । तुवरीति भिषक्श्रेष्ठैः
प्रोक्ता 'गणनिघण्टके' ॥ १५१ ॥ युग्माब्धिसख्यका प्रोक्ता पुरातनचि-
कित्सकैः । गुणा । अथैंद्रवारुणी तिक्ता कटु शीता च रेचनी ॥ १५२ ॥
गुल्मपित्तोदरश्लेष्मकृमिकुष्ठज्वरापहा । 'राजनामनिघण्टे' तु सम्प्रोक्ता
भिषजां वरैः ॥ १५३ ॥ मेहारुचिक्रिमिकफपांडुरोगापहारिणी । मूढगर्भ-
हरा प्रोक्ता सर्वांगग्रंथिमोचनी ॥ १५४ ॥ विरगडामयहरा सम्प्रोक्ता
'कैयदेवके'। रसे पाके कटु लघु वीर्योष्णा कामलापहा ॥ १५५ ॥
कफपित्तश्लेष्महरा कठरोगापचीघ्निका । श्वासकासप्लीहहरा गरं व्रण-
हरा तथा ॥ १५६ ॥ मूढगर्भव्रणहरा प्रोक्ता 'धन्वतरौ' ध्रुवम् । २१
महत्फला । म० थोर इन्द्रावण । महत्फला चित्रवल्ली महेंद्री त्रपुसी तथा ॥ १५७ ॥
ततश्चित्रफला चैव त्रपुसा तदनन्तरम् । पुत्रसा (त्रपुसा?-पुत्रदा?)
चात्मरक्षा च विशाली दीर्घवल्लिका । बृहत्फला तु संम्या च महेंद्रव-
रुणी तथा ॥ १५८ ॥ बृहद्वारुणिका चैव प्रोक्ता 'राजनिघण्टके'। श्वेत-
पुष्पा मृगाक्षी च मृगेर्वारु मृगादनी ॥ १५९ ॥ हस्तिदन्ती नागदन्ती वारुणी
गजचिर्भिटी । 'धन्वतरौ' 'द्रव्यरत्ने' इयमेकी प्रकीर्तिता ॥ १६० ॥
एकविंशतिसंख्याका प्रयुक्ता भिषजां वरैः । गुणा । महेंद्रवारुणी ज्ञेया
पूर्वोक्तगुणभागिनी ॥ १६१ ॥ रसे वीर्ये विपाके च किंचिदेषा गुणाधि-
का । २२ शाखिनी । यवतिक्ता महातिक्ता हृदपादा विसर्पिणी ॥ १६२ ॥
नाकुली नेत्रमीना च शंखिनी पत्रतंडुली । अक्षपीडा सूक्ष्मपुष्पी यवति-
क्ता यशस्विनी ॥ १६३ ॥ माहेश्वरी तिक्तयवा तंडुली 'राजनामके'। इन्द्राक्षी
चव पिंडा तु नेत्रमाला यशस्करी ॥ १६४ ॥ 'धन्वतरौ' निगदिता पुरातनचि-
कित्सकैः । तिक्तला चैव विश्वा च बहुफेना तदुत्तरम् ॥ १६५ ॥ अक्षपीडा च
हुरसा प्रोक्ता 'गणनिघण्टके'। चोरपुष्पी कोशिनी च कोशो चैव प्रर्क । त
॥ १६६ ॥ षडधिंशतिसमाख्याता पुरातनभिषग्वरैः । गुणा । यवतिक्ता तु
तिक्ताम्ला दीपना रुचिकृत्तथा ॥ १६७ ॥ कृमिकुष्ठविषमघ्नी रचनी

च त्रिदोषनुत् । प्रोक्ता ' राजनिघंटे ' च वैद्यविद्याविशारदैः ॥ १६८ ॥ रसेपाके च मधुरा सुदरानाहनुद्गणे । २३. ईश्वरी, रुद्रजटा । रौद्री जटा रुद्रजटा रुद्रा सौम्या सुगंधिका ॥ १६९ ॥ सुवहा चेश्वरी चैव घना रुद्रलता तथा । सुगंधपत्रा सुरभी सुपत्रा च सुराह्वया ॥ १७० ॥ रुद्राणी पत्रवल्ली च जटावल्ली महाजटा । नेत्रपुष्करनामा च जटा द्वेति विंशति ॥ १७१ ॥ सम्प्रोक्ता भिषजां श्रेष्ठैः ' राजनाम्नि निघंटके ' । गुणा । रसे कटुरुद्रेश्वरी च श्वासकासहरा 'नृपे' ॥ १७२ ॥ हृद्रोगभूत-विद्रावी राक्षसानां निबर्हणी । २४. ज्योतिष्मती । म० मालकांगोणी । ज्योतिष्मती स्वर्णलता विख्याता स्तुलप्रभा ॥ १७३ ॥ ज्योतिर्लता तु कटभी पिंगला तदनंतरम् । क्षमा मेध्या च मतिदा दुर्जरा च सर-स्वती ॥ १७४ ॥ अमृता चैव संप्रोक्ता ' राजनाम्नि ' निघंटके । सुवर्ण-लतिका चैव ज्योति काया भिभ्रासवी ॥ १७५ ॥ लवणोक्ता दुर्मरेति ' धन्वंतरिनिघंटके ' । कगुनिका तु कद्दीका सुदनी च वृषा तथा ॥ १७६ ॥ ' कैयदेवे ' तु संप्रोक्ता ततो वह्निरुचिस्तथा । ' द्रव्यरत्नाकरे ' चैव भिषग्भिः परिकीर्तिता ॥ १७७ ॥ पारावतपदी चैव ज्योतिष्का तु सुदु-र्दनी । प्रोक्ता ' भावप्रकाशे ' च पंचविंशतिसंख्यका ॥ १७८ ॥ गुणा । ज्योतिष्मती रसे तिक्ता किंचित्कटु स्मृता जनै । दाहप्रदा वातक-फान् हति प्रज्ञाप्रदायिनी ॥ १७९ ॥ मेधाग्निदीपनी प्रोक्ता ' राजनाम-निघंटके ' । कषायामोहदा स्निग्धा वर्णदा व्रणपाण्डुहा ॥ १८० ॥ त्रिसर्प-घ्नी ' कैयदेवे ' प्रोक्ता वैद्यैर्न संशय । श्लेष्मवातहरा चैव पाचनी क-टुका सरा ॥ १८१ ॥ अत्युष्णा वामनी तीक्ष्णा वह्निदा ' धन्वनामके ' । आमवातहरा प्रोक्ता ' मदने ' भिषजां वरैः ॥ १८२ ॥ सुदरोगहरा चैव ' भावे ' प्रोक्ता मनीषिभिः । कटरोगहरा हिक्कानाशिनी ' गणनामके ' ॥ ॥ १८३ ॥ २५ तेजोवती । म० थोर मालकांगोणी । तेजोवती वह्निरुता तथैव घनकप्रभा । तीक्ष्णा सुवर्णनकुली त्वपणा तदनन्तरम् ॥ १८४ ॥ अग्निदीप्ता तु तेजस्वी तथा सुरलता मता । अग्निफलाऽग्निगर्भा च फगुनी या-यसी स्मृता ॥ १८५ ॥ तत दौल्सना चैव सुतेगा तदनन्तरम् । तीव्रा चैव तु काकांटी तथैव वायमार्दनी ॥ १८६ ॥ शीलता शीलता सौम्या माह्नी स्वर्णकिंशुका । पारावतपदी पीना पीततैला यशस्विनी ॥ १८७ ॥

मेध्या मेधावती धीरा प्रोक्ता 'राजनिघंटके'। तेजोव्हा तेजनी शीता
अशोघ्रा वल्कला तथा ॥ १८८ ॥ पारिजाता महौजस्वी प्रोक्ता 'धन्वं-
तरौ' ध्रुवम्। काकांडकी रुक्षफला वेगा काकादनी तथा ॥ १८९ ॥
पिण्या कूटत्वचा चेव "केयदेवे" प्रकीर्तिता ॥ १९० ॥ २६. श्वेतगिरि
कर्णी। म० पांढरी गोकर्णी। अश्वखुराऽद्रिकर्णी च कटभी दधिपुष्पिका।
गर्दभी शीतपुष्पी च श्वेतस्पंदापराजिता ॥ १९१ ॥ श्वेतभद्रा सुपुष्पी
च विषहृन्नी तदुत्तरम्। नागपर्यायकर्णी च अश्वाव्हादिखुरी तथा॥
॥ १९२ ॥ प्रोक्ता 'राजनिघंटे' तु भिषक्शास्त्रपरायणैः। श्वेतपुष्पा
तु श्वेता च तथैव गजकर्णिका ॥ १९३ ॥ श्वेतनामा तथा प्रोक्ता 'धन्वं-
तरिनिघंटके'। श्वेतस्पंदा विषघ्नीकाऽमेदा च 'केयदेवके' ॥ १९४ ॥
शीताऽपराजिता चेव तथेव मोहनाशिनी। प्रोक्ता मदनपाले तु भिषक्-
शास्त्रविशारदैः ॥ १९५ ॥ अस्फोटा विष्णुक्रांता च प्रोक्ता 'भावप्र-
काशके'। तथा 'गणनिघंटे' च वाजिखुरा प्रकीर्तिता ॥ १९६ ॥ पंच-
विंशतिसंख्याका संप्रोक्ता भिषजां वरैः। गुणा । श्वेता तु गिरिकर्णी
स्यात् हिमा तिक्ता च पित्तनुत् ॥ १९७ ॥ चक्षुष्या विषहा प्रोक्ता
त्रिदोषशमनी 'नृपे'। ग्रहघ्नी कटमूलघ्नी कुष्ठमेहामनाशिनी ॥ १९८ ॥
व्रणशोफहरा प्रोक्ता 'केयदेवनिघंटके'। मूर्धशूलहरा चेव सद्य स्याद्
'द्रव्यनामके' ॥ १९९ ॥ ग्रहघ्नी 'मदने' प्रोक्ता कंठरोगहरा 'तथा'।
हिमवीर्या मदा स्निग्धा वातपित्तहरा 'स्मरे' ॥ २०० ॥ २७ महानीला।
म. निळी सुपली। महानीला नीलपूर्वा गिरिकर्णी गवादनी। व्यक्त-
गंधा निलस्पंदा प्रोक्ता 'राजनिघंटके' ॥ १ ॥ उग्रगंधा बहिवाता
प्रोक्ता 'धन्वंतरौ' ध्रुवम्। महाश्वेता पाणिनी च घर्षा च विभवा-
शिका ॥ २ ॥ 'केयदेवे' भिषक्श्रेष्ठैर्गदिता नेव संशय। महाकृष्णा
नीलपुष्पा 'द्रव्यरत्नाकरे' स्मृता ॥ २०३ ॥ अव्यक्तकृष्णा वशी
स्निग्धा (?) रक्ता तथा। प्रोक्ता 'गणनिघंटे च भिषग्विद्याविशारदैः
॥ २०४ ॥ सर्वा षोडशसंख्याका भिषग्भि- परिकीर्तिता ॥ गुणा.। नीली
तु गिरिकर्णी स्यात्तिक्ता च शिशिरा तथा ॥ २०५ ॥ रक्तातिसार हंत्री
च ज्वरदाहहरा तथा। उन्मादमदहृत श्वासकासच्छर्दिहरा 'नृपे'
॥२०६॥ कफकुष्ठक्षयहरा पित्तजंतुहरा तथा। ग्रहघ्नी कंठरोगघ्नी प्रोक्ता

ग्नी ' कैयदेवे ' प्रकीर्तिता । नखगंधा खसनी च अजाजी ' गणनामक ' ॥ २२६ ॥ गुणाः । वस्ताग्नी स्यात्कटुरसा वातदोषविनाशिनी । सुबीज-गर्भजननी कीर्तिता भिषगुत्तमैः ॥ २२७ ॥ बीजदा गर्भजननी प्रोक्ता ' राजनिघंटके '॥ अन्येगुणास्तूपर्युक्तास्तस्मादत्र न वक्ष्यते ॥ २२८ ॥ लघु तिक्ता कषाया च मधुरा च हिमा तथा ॥ कटुपाका श्लेष्मापित्तनाशनी वातकोपनी ॥ २२९ ॥ ' कैयदेवे ' निघंटे च प्रोक्ता वैद्यविचक्षणैः । ३११ सामवल्ली । म०॥रानशेर॥ सोमवल्ली महागुल्मा यज्ञश्रेष्ठा धनुर्लता ॥ २३० ॥ सोमदा गुल्मवल्ली च यज्ञवल्ली द्विजाप्रिया सामक्षीरं तु सामा च यज्ञागं तदनंतरं ॥२३१॥ प्रोक्ता 'राजनिघंटे'च भिषक्शास्त्रविशारदैः । यज्ञसेना ' मदनके ' प्रोक्ता वैद्यविशारदैः ॥ २३२ ॥ ' भावप्रकाशे ' सामार्क्षा सस्मृता भिषजां वरैः ॥ २३३ ॥ धन्वंतरं परा नता पक्षगमी यधिप्रिया । महायशा महार्या च श्येनदूता मखप्रभुः ॥ २३४ ॥ भद्रीं तु विशदा चैव तथैव रुदरस्तरा॥ यज्ञा चैव हि समोक्ता ' कैयदेवे ' भिषग्जनैः ॥ २३५॥ श्येनाकृतश्चक्रतरमहापी यज्ञलातृका । प्रोक्ता ' गणनिघंटे ' च भिषग्विशदै-कोनसप्तका ॥ २३६ ॥ गुणाः । सामवल्ली कटु शीता मधुरा पित्तदाहहृत् । तृष्णोपतिपिनाशनी प्रोक्ता वैद्यविचक्षणैः ॥ २३७ ॥ ३२ मातसामा । म रानशेर-भेद । सोमवल्लीभेदत सा प्रोक्ता माहेयवल्लिरा । सौम्या महि-षवल्ली च प्रतिसोमाप्रवल्लिका ॥ २३८ ॥ काण्डशाखाऽपत्रवल्ली प्रोक्ता ' राजनिघंटके ॥ २३९ ॥ यदसत्याम्मुनिभिः प्रोक्ता वैद्यशास्त्रविचक्षणैः । रसवीर्यविपाके च सोमवल्लीसमा स्मृता ॥ २४० ॥ मेषकुम्गुणैः प्रोक्ता धातुसाम्यकरा तथा । सोमवल्ली सप्तगुणा प्रोक्ता महिषवल्लिका ॥२४१॥ ३३ वत्सादनी । म चासनवेल । वत्सादनी सोमवल्ली विकाता मोचका-भिधा । पाताल्गरुडी तार्क्षी सौपर्णी गरुडी तथा ॥ २४२ ॥ महाबला दीर्घकाडा दीर्घवल्ली तदुत्तरम् । तथा दृढलता चैव प्रोक्ता ' राजनिघ-ण्टके ' ॥ २४३ ॥ सुदर्शना च चक्राङ्का तथैव मधुपर्णिका । चद्ष्याली (?) मेचका च ' कैयदेवे ' प्रकीर्तिता ॥ २४४ ॥ छिन्नी महाजना चैव छिन्ना छिन्ना तथैव तु । ' द्रव्यरत्नाकरे ' चैव प्रोक्ता विंशतिसंख्यया ॥ २४५ ॥ गुणाः । वत्सादनी तु मधुरा पित्तदाहास्त्रनाशिनी । वृष्या मत

र्पणी रुच्या विषदोषनिवारिणी । प्रोक्ता ' राजनिघंटे ' च वैद्यविद्यावि-
शारदैः ॥ २४६ ॥ उष्णशोफकफघ्नी वातहा 'कैयदेवके'। ग्राही वृष्या
' द्रव्यनामे ' कफघ्नी वायुहृत् ' नृपे ' ॥ २४७ ॥ ३४. गोपालकर्कटी । म.
गोपालकांकडी । गोपालकर्कटी वन्या तथैव गोपलर्कटी । क्षुद्रेर्वारु क्षुद्र-
फला गोपाली क्षुद्रचिर्भटा ॥ २४८ ॥ प्रोक्ता ' राजनिघंटे ' तु सप्तसंख्या
भिषग्जनैः । गुण. । गोपालकर्कटी शीता मधुरा पित्तनाशिनी । मूत्रकृ-
च्छ्राश्मरीभेददोषहा ' राजनामके ' ॥ २४९ ॥ ३५. काकनासा । म. थोरका-
कुंडळ । काकनासा ध्वांक्षनासा काकतुंडी तु वायसी । सुरंगी तस्करस्नायुः
ध्वांक्षतुंडा सुनासिका । वायसाव्हा ध्वांक्षवल्ली काकाक्षी ध्वांक्षनासिका
॥ २५० ॥ काकप्राणा शिरालो च प्रोक्ता ' राजनिघंटके ' । ध्वांक्षतुंड-
फला ध्वांक्षी प्रोक्ता ' धन्वंतरौ ' तथा ॥ २५१ ॥ काकांगी काकसंज्ञा
च चोरस्नायुशिरोचला । काकाख्या जीवनीया च ' कैयदेवे ' प्रकीर्ति-
ता ॥ २५२ ॥ ध्वांक्षेष्टा तस्करवृका ' द्रव्यरत्नाकरे ' स्मृता । काकतुंड-
फला चैव प्रोक्ता ' धन्वंतरौ ' तथा ॥ २५३ ॥ शिरोयलेति मुनिभिः
प्रोक्ता ' गणनिघंटके ' । पंचविंशतिसंख्याका प्रोच्यते भिषग्वरैः
॥ २५४ ॥ गुण । काकनासा तु मधुरा शिशिरा पित्तनाशिनी । रसायनी
दार्ढ्यकरी वलीपलितहा ' नृपे ' ॥ २५५ ॥ काकादनी । म लघुकाकुडळ ।
काकादनी काकपीलु काकशिंबी तु रक्तला । ध्वांक्षादनी वक्रशल्या
दुर्मोहा वायसादनी ॥ २५६ ॥ काकतुडी ध्वांक्षनखी वायसी काकदं-
तिका । ध्वांक्षदंतीति विदिता प्रोक्ता ' राजनिघंटके ' ॥ २५७ ॥ वक्र-
शल्या काकणती प्रोक्ता ' धन्वंतरौ ' तथा । पंचभूतरयका प्रोक्ता पु-
रातनचिकित्सकैः ॥ २५८ ॥ गुण । काकादनी कटूष्णा च तिक्ता चैव
रसायनी । वातदोषहरा रुच्या वलीपलितस्तंभिनी ॥ २५९ ॥ प्रोक्ता
' राजनिघंटे ' च पुरातनचिकित्सकैः । केल्या शिरोदोषहरा ग्रहहा ' द्र-
व्यनामके ' ॥ २६० ॥ कषाया च रसे पाके कटुः स्यात्कफनाशिनी ।
शोफदाहा च वमनी चित्रकुष्ठविनाशिनी ॥ २६० ॥ ' कैयदेवनिघंटे ' च
प्रोक्ता वैद्यविचक्षणैः । ३७ रक्तगुंजा । म. तांबडी गुंज । गुंजा सौम्यशिखंडी
च कृष्णला त्वम्णा तथा ॥ २६१ ॥ ताम्रिका शीतपाके च उच्चटा द्र-

घणचूडिका । रक्ता तु रक्तिका चैव किंभोजी भिल्लभूषणा ॥ २६२ ॥
एवा ' राजनिघंटे ' तु संप्रोक्ता भिषजा वरैः । चटकी काकसाव्हा च
प्रोक्ता ' धन्वतरौ ' तथा ॥ २६३ ॥ ततस्तु कृष्णकांबोजी तथैव काक-
मंलिका । प्रोक्ता ' गणनिघंटे ' तु पुरातनचिकित्सकैः ॥ २६४ ॥ कृष्ण-
कातरकाकुडी ' कैयदेवे ' स्मृता बुधैः । शिखंडिका काकणती ' द्रव्य-
रत्नाकरे ' स्मृता ॥ २६५ ॥ काकर्धाव्ह्यगारवल्ली प्रोक्ता 'भावप्रकाशके'
चक्रलाऽमरकोशे तु कविभिः परिकीर्तिता ॥ २६६ ॥ चूडामणी तु वन्या
च तथा श्यामलचूडका । प्रोक्ता ' राजनिघंटे ' तु कविभिः समर्थिताऽलि
॥ २६७ ॥ ३८ श्वेतगुंजा । श्वेतगुंजाभिरिद्रीका लक्ष्मकाकादनी तथा । का-
कपिल्लुः वक्रशल्या प्रोक्ता ' राजनिघंटके ॥ २६८ ॥ ' धन्वतरिनिघंटे ,
तु प्रोक्ता शीतोच्चटा ध्रुवम् । श्वेतपाकी तु चूडाला दुर्भाषा चन्द्रिका
तथा ॥ २६९ ॥ चूडा च वक्रशल्येति ' कैयदेवे ' प्रकीर्तिता । चडा तु
दुर्मुखा चैव ' द्रव्यरत्नाकरे ' स्मृता ॥ २७० ॥ ततो ' मदनपाले ' तु
दुर्मोका परिकीर्तिता । बालभद्री निरटीया प्रोक्ता ' गणनिघंटके ' ॥
॥ २७१ ॥ ततस्तु श्वेतकाभोजी ' राजमान्निं निघंटके । प्रोक्तात्वाद्वदा-
संख्याका भिषग्विद्याविशारदैः ॥ २७२ ॥ गुणा । गुंजाद्वय तु तीक्ष्णोष्ण
बीजं वांतिकरं तथा । पत्रशूलविषे हरति वदये श्वेतरूपे ' स्मृतम् ॥
॥ २७३ ॥ वातपित्तज्वरे हरति मुखशोषभ्रमापहम् । श्वासतृष्णामदान्
हरति रक्तार्बुदविनाशनम् ॥ २७४ ॥ ' भावप्रकाशे ' संप्रोक्तं पुरातन-
भिषग्वरैः । रस्ने तिक्ता कषाया च कफपित्तापहारिणी ॥ २७५ ॥ भ्रमु
घ्या मुकल्या केश्या रक्षत्वग्ज्वरदायिनी । इन्द्रलुप्तहरा चैव मदमोहप्रहा
तथा । रक्षोग्रह विष हरति कडुकुष्ठव्रणापहम् । ' धन्वंतरिकैयदेवे ' च
संप्रोक्तं वैद्यनायकैः ॥ २७६ ॥ ३९ वृद्धदारुः । नामा । अवेगी वृद्धदारू
च जुगशी दीर्घतालुक । वृद्धपुष्पी स्वर्जात्री च तथैव छांगलांत्रिका
॥ २७७ ॥ जीर्णदारु जीर्णफजी सुपुष्पी त्वजरा तथा । सूक्ष्मपर्णा भिषक्-
श्रेष्ठैः प्रोक्ता ' राजनिघंटके ' ॥ २७८ ॥ जलुका चैव संप्रोक्ता ' धन्वंत-
रिनिघंटके ' । ' द्रव्यरत्नाकरे ' चैव छागला परिकीर्तिता ॥ २७९ ॥
नागको जीर्णदारश्च शतकोटरपुष्पिका । छागी चैव तु विन्ध्याला तथा

महिषवल्लरी ॥ २८० ॥ 'कैयदेवे 'भिषक्श्रेष्ठैः प्रोच्यते नैव संशयः। छोंगडी ऋक्षगंधेति प्रोक्ता 'भावप्रकाशके' ॥ २८१ ॥ अंतर्कोटरपुष्पी च तीरपालक एव च। एकविंशतिसंख्याका भिषग्भिः कथिता ध्रुवम् ॥२८२॥ गुण । वृद्धदारु पिच्छिला च कफवातापहारिणी। वल्या कासामदोषघ्नी प्रोक्ता ' राजनिघंटके ' ॥ २८३ ॥ रसायनां च शुक्रार्द्धवलमेधाग्निवृद्धिकृत् ॥ २८४ ॥ स्वरकांतिकर चैव सर. शोफामवातहृत्। वातमेहकफान् हंति प्रोक्तं ' कैयनिघंटके ' ॥२८५॥ वृद्धदारुद्वयं तिक्तमुष्णं कटुसमीरितम्। श्वयथुश्लेष्मदोषघ्नं वातोदरहरं ' धनी ' ॥ २८६ ॥ रक्तार्शोनाशनं प्रोक्तं वैद्यैर्मदनपालके ' ॥ ४० ॥ ताम्रवल्ली। कैवर्तिका सुरंगा च लतावल्ली द्रुमारुहा ॥ २८७ ॥ रंगिणी वस्त्ररंगा च सुभगो तदनंतरम्। ताली तमाली ताम्रा च ताम्रवल्ली तमालिका ॥ २८८ ॥ सूक्ष्मवल्ली सुलोमा च शोधनी मालिका तथा। द्विपन्ञिसंख्यका प्रोक्ता भिषग्विद्याविशारदैः ॥ २८९ ॥ गुण । कैवर्ती लघुवृष्या च कषाया कफनाशिनी। मदाग्निश्वासकासांश्च हंतीति 'राजनामके ' ॥२९० ॥ कांडीर । म कांडवेल। कांडीर कांडकटुको नासासंवेदन पटु। अम्लकांडस्तोयवल्ली कारवल्ली सुकांडक ॥ २९१ ॥ प्रोक्ता राजनिघंटे ' तु भिषक्शास्त्रविशारदैः। धन्वंतरे, तूम्रकांडा कविभिः परिकीर्तिता ॥ २९२ ॥ कांडीरी तु घटिल्लश्च तथैव कांडघटिलका। नासाछिंवेदनश्चैव ' कैयदेवे ' प्रकीर्तिता ॥ २९३॥ कांडवेदनकश्चैव प्रोक्ता ' गणनिघंटके। पंचभूसंख्यका प्रोक्ता भिषक्श्रेष्ठैर्न संशय ॥ २९४ ॥ गुण । कांडीर कटुतिक्तोष्णसर. प्रोक्तस्तथैव च । व्रणगुल्मोदरप्लीहशूलकृमविनाशकृत् ॥ २९५ ॥ अग्निप्रदीपक प्रोक्तो ' राजनामनिघंटके। वातमलहरश्चैव ' द्रव्यनामनिघंटके, ॥ २९६ ॥ कफपित्तकृमीनुग्रान् हंतीति ' गणनामके ४१. जंतुघ्ना। उत्तरदेशे पद्मावती । जंतुघ्ना जंतुकारी च जंतनी चक्रवर्तिनी ॥ २९७ ॥ निर्यकफला निशांधा च बहुपत्री सुपत्रिका। राजवृक्षा जनेष्टा च कपिकच्छुफलोपमा ॥ २९८ ॥ रंजनी सूक्ष्मवल्ली च भ्रमरी कृष्णवल्लिका। निर्ज्ञूलिका कृष्णरुहा ग्रंथिपर्ण. सुगंधिका ॥ २९९ ॥ तरवल्ली दीर्घफला प्रोक्ता 'राजनिघंटके ' सहर्ष. ऋतुकश्चैव प्रोक्त ' धन्वन्तरी, भुजग ॥ ३०० ॥ जंतुघ्ना तु मरघ्ना

प्रोक्ता मुरली 'रामनामके'। ५० पलाशी । म० पळशी । पलाशी पत्रवल्ली च पर्णवल्ली तथैव च ॥ ३३४ ॥ सुपर्णी सुपर्णी च दीर्घवल्ली विषादनी । अम्लपत्री दीर्घपत्री रसाम्ला तदनंतरम् ॥ ३३५ ॥ अम्ली अम्लातकी चैव कांजिका च पलाशिका । प्रोक्ता 'राजनिघंटे' तु चतुर्दशभिषग्वरैः ॥ ३३६ ॥ गुणाः । पलाशी मधुराम्ला च मुखदोषविनाशिनी । अरोचकहरा पथ्या पित्तकोपकरी 'नृप' ॥ ३३७ ॥ इति सिद्धेश्वरकृतराघवविरचिते गुडूच्यादि—प्रथमवर्गः समाप्तः ।

२. शताव्हादि वर्ग.

१. शताव्हा । म० बाळंतशोप । गु० सुवा । शताव्हा शतपुष्पा च मिशिर्घोषा तु पोतिका । अहिच्छत्रा सुवाकृपुष्पी माधवी कारवी शिफा ॥ ३३८ ॥ संघातपत्रिका छत्रा वज्रपुष्पा सुपुष्पिका । शतप्रसूना बहुला पुष्पाव्हा शतपत्रिका ॥ ३३९ ॥ वनपुष्पा भूरिपुष्पा सुगंधा सूक्ष्मपत्रिका । गंधाधिकातिछत्रा च प्रोक्ता 'राजनिघंटके' ॥ ३४० ॥ अवाक्पुष्पी घोषवती शफा च तदनंतरम् । मधुरा योनिदोषघ्नी मागधी च शटा तथा ॥ ३४१ ॥ 'कैयदेवनिघंटे' तु संप्रोक्ता भिषजा वरैः । शफा शताव्हाऽवाक्पुष्पी चेटिका चेति मागधा ॥ ३४२ ॥ पणा 'मदनपाले' तु भिषग्भिः परिकीर्तिता । तथा संहतपत्री च शिवछत्रा ततः परम् ॥ ३४३ ॥ 'भावप्रकाशे' संप्रोक्ता भिषक्शास्त्रविशारदैः । अवाक्पुष्पा मधुरसा सेव्रा संहतपत्रिका ॥ ३४४ ॥ प्रोक्ता 'गणनिघंटे' तु चतुश्चत्वारिंशत्प्रका । शताव्हा कटु तिक्ता च स्निग्धा श्लेष्मानिलारमित् ॥ ३४५ ॥ ज्वरनेत्रव्रणशूलहिक्कानिहृ 'द्रव्यनामके' । श्लेष्मवातहरा चोष्णा संप्रोक्ता 'धन्वनामके' ॥ ३४६ ॥ पित्तघ्ना कफपित्तघ्नी मेध्या च लघु दीपनी । शूलदाहश्रमीतृष्णागुल्मयोनिकृमा हरा ॥ ३४७ ॥ 'द्रव्यरत्नाकरे' चेयं भिषग्भिः परिकीर्तिता । २ मिश्रेया । म० बडीशोप । गु० वरियाळी । मिश्रेया तालपर्णी च तालपत्री मिशी तथा ॥ ३४८ ॥ शालेया च शीतशिवा शालिका वनजा तथा । अवाक्पुष्पी च मधुरी छत्रा संहनत्

वातश्लेष्महरा रुच्या नानानेत्ररुजापहा ॥ १८३ ॥ ८ कंटकारी । म० रिंगणी । गु० बेठी भोरिंगणी । कंटकारी कंटकिनी दुस्पर्शा तु महर्षिगो । क्षुद्रा व्याघ्री निदिग्धा च द्राविणी क्षुद्रकंटका ॥ १८४ ॥ बहुकंटा क्षुद्रकंटा तथा कंटालिका मता । तत क्षुद्रफला चैव प्रोक्ता 'राजनिघंटके' ॥ १८५ ॥ 'धन्वन्तरौ' धावनीति 'कैयदेवे' प्रचोदनी । बहुगुडाकुञ्ची चैव वार्ताकी तदनंतरम् ॥ १८६ ॥ स्पृशी च राष्ट्रिका चैव प्रोक्ता 'त्वमरकोशके' । गुणा । कंटकारी कटूष्णा च दीपनी श्वासकासहा ॥ १८७ ॥ प्रतिश्यायश्लेष्मवातज्वरहा 'राजनामके' । आमवातारुचिहरा कासहृद्रोगहा 'धने' ॥ १८८ ॥ तिक्ता रुक्षा भेदिनी च पाचनी पार्श्वरोगजित् । कृच्छ्रपीनसहन्त्री च मलघ्नके कटूष्णका ॥ १८९ ॥ फलगुणा । भेदनं रोचनं हृद्य तिक्त पित्ताग्निकृत्तथा । श्लेष्मवायुकण्डूकासमेहकृमिज्वरापहा ॥ १९० ॥ 'कैयदेवे' भिषक्श्रेष्ठे 'द्रव्ये' चैव सरा स्मृता । आस्यवैरस्यहन्त्री च ग्राही कुष्ठविनाशिनी ॥१९१ ॥ शूलाग्निमांद्यहा प्रोक्ता वैद्यै 'भावप्रकाशके' । ९ लक्ष्मणा । म० पांढरी रिंगणी । गु० धोळी भोरिंगणी । क्षेत्रदूती तु श्वेता च लक्ष्मणा सितसिंहिका ॥ १९२ ॥ सितक्षुद्र सिता छिन्ना क्षुद्रवार्ताकिनी तथा । बृहद्वार्ताकिनी चैव क्षेत्रजा कण्टेश्वरी ॥ १९३ ॥ निस्नेहफलिका रामा सितकटा महौषधी । गर्दभी चन्द्रिका ग्राही चन्द्रपुष्पा प्रियंकरी ॥ १९४ ॥ नाकुली दुर्लभा रास्ना प्रोक्ता 'राजनिघंटके' । कामघ्नी क्षुद्रभांटा च किण्वा तु कपटा तथा ॥ १९५ ॥ मालिना मलिनांगी च छिन्नरुहा रुतागिनी । बहुधामा महर्षीका कुमती तदनंतरम् ॥ १९६ ॥ 'धन्वन्तरिनिघंटे' तु समोक्ता भिषजा वरैः । चन्द्रपुष्पी तु वनजा पुत्रदा च दूतिका तथा ॥ १९७ ॥ श्वेतलक्ष्मणा 'कैयदेवे' भिषग्भिः परिकीर्तिता । चन्द्रहासेति मुनिभिः प्रोक्ता 'मदनपालके' ॥ १९८ ॥ गर्भदा चन्द्रभा चन्द्रा प्रोक्ता 'भावप्रकाशके' । पत्यारिशतृत्रपश्चैव लक्ष्मणा मात्स्या भिषग्जनैः ॥ १९९ ॥ गुणा । श्वेता तु कंटकारी च रुच्योक्ता

कफवातजित् । पत्रपुष्प्या दीपनी प्रोक्ता तथा रसनियामका ॥ ४०० ॥ 'राजनामनिघण्टे' च 'द्रव्ये' स्याद्गर्भकारिणी । पार्श्वपीडाहरा चैव स्मरा 'भावप्रकाशके' ॥ ४०१ ॥ तत्रैव तत्फलगुण शाक्रेरत्नमित्यपि । १० पृश्निपर्णी । म० पिठवण, रानभाल, शेवरा । गु० नहानो समेरवो, पिठवण । कलशी पृश्निपर्णी च तथैव च महागुहा ॥४०२॥ शृगालविन्ना धमनी मेखला लाङ्गुली गुहा । क्रोष्टपुच्छी च शृगाली सिंहपुच्छी तथैव च ॥ ४०३ ॥ पृथक्पर्णी दीर्घपर्णी दीर्घा क्रोष्टुकमेखला । चित्रपर्ण्युप-चित्रा च श्वपुच्छा तदनन्तरम् ॥ ४०४ ॥ प्रोक्ता 'राजनिघंटे' तु भिष कृत्यात्मविशारदे । अघ्री शृगालविन्ना च कलपर्णी तु क्रोष्टुका ॥४०५॥ कपित्थका धावनीति 'धन्वंतरिनिघण्टके' । क्षीतनी धातनी चैव स्निग्ध पर्णी तथैव च ॥४०६॥ 'कैयदेवे' भिषक्श्रेष्ठे समोक्ता चैव सहाय । शृगालवृन्ना जटिला प्रोक्ता 'मदनपालके' ॥ ४०७ ॥ अग्निपर्णी क्रो-ष्टुवन्ना प्रोक्ता 'भावप्रकाशके' । शृगालविन्न्या पर्णी तु तथैव क्रोष्टुपु-च्छिका ॥ ४०८ ॥ प्रोक्ता 'गणनिघंटे' तु वेदवन्हिमिथा ध्रुवम् । गुणा । पृश्निपर्णी कटूष्णाम्ला तिक्ता कासातिसारजित् ॥ ४०९ ॥ वात-ज्वरव्रणोन्मादादाहहा 'राजनामके' । रक्तपित्तहरा रूक्षा हिक्काहा 'ग-णनामके' ॥ ४१० ॥ त्रिदोषज्वरकासघ्नी 'द्रव्यरत्ने' प्रकीर्तिता । रक्तातिसारहन्त्री च लघु वृष्या तृषापहा ॥ ४११ ॥ दाहवातिहरा प्रोक्ता वैद्यै 'मदनपालके' । 'भावप्रकाशे' समोक्ता वृष्या च मधुरा रसा ॥ ॥ ४१२ ॥ श्वासहन्त्रीति विज्ञेया वैद्यैर्विद्याविशारदे । ११ गोक्षुरक । म० गोखरू । गु० गोखरू । गोक्षुरको गोक्षुरक क्षुरामश्च श्वदंष्ट्र ॥ ४१३ ॥ कटकी भद्रकण्टश्च व्यालदंष्ट्र क्षुरस्तथा । ततश्च क्रमशश्चैव दुश्चक्रम महांगको ॥ ४१४ ॥ प्रोक्ता 'राजनिघंटे' च रुद्रसंख्या भिष-ग्जने । १२ वनशृंगाटक । म० सराटे । गु० गोखरू । ततो गोक्षुरकश्चैव तथा कटी त्रिकंटक ॥ ४१५ ॥ षडगो बहुकण्टश्च क्षुरो गोकंटकस्तथा । पङ्कषा कटफल्गुन्तु क्षुद्रक्षुरस्तथा ॥ ४१६ ॥ तथैव

वातपित्तकफासृग्घ्नो 'गणे' प्रोक्ता भिषग्जनैः ॥ ४३३ ॥ १४ वासकः। म० अडुळसा । गु० अरडुशी । वासकः सिंहिका वासा भिषङ्माता वमा- दनी। अटरूषः सिंहमुखी सिंही कंठीरवी वृषा॥४३४॥शितकर्णी वाजिदंता नासा पंचमुखी तथा । सिंहपर्णी मृगेंद्राणी प्रोक्ता 'राजनिघंटके' ॥४३५॥ सिंहास्या शितनखी च मातृका सिंहवल्लभा । वाइदंतो ? भिषक्छ्रेष्ठैः 'के- यदेवे' प्रकीर्तिता ॥ ४३६॥ सिंहकश्च महद्भिश्चैः प्रोक्तो 'मगानिघंटके'। सिंही 'त्वमरकोशे' च त्रयोविंशतिसंख्यकाः ॥ ४३७ ॥ वासा तिक्ता कटुः शीता कासघ्ना रक्तपित्तहा । कफज्वरक्षयश्वासनाशनी 'राजनामके' ॥ ४३८ ॥ ऊर्ध्वासृक्पित्तहंत्रीति 'गणे' प्रोक्ता चिकित्सकैः । हृच्छर्दि- कुष्ठहंत्री च तृषाघ्ना 'धन्वनामके' ॥ ४३९ ॥ ज्वरमेहारुचिघ्नी च वा- तला कफनाशिनी । 'कैयदेवे' भिषक्छ्रेष्ठे 'द्रव्ये' मेहविनाशिनी ॥ ॥ ४४० ॥ १५ शितिवार । म० कुरडू । गु० लांबडी । शितिवारः शितवरः सूच्याह्वः सूचिपत्रकः । श्रीवारकः शिखी स्वस्तिकः सु- निषण्णकः ॥ ४४१ ॥ सूचीदला कुक्कुटश्च ततः श्वेतावरस्तथा । मेषाक्षश्च ग्राहकश्चैव कुक्कुरस्तदनंतरम् ॥ ४४२ ॥ प्रोक्तो 'राजनिघंटे' तु भि- षक्छास्त्रविचक्षणैः । शीतिवारः सनिषण्णस्तद्वत्-सीवारको वनो ॥४४३॥ कुंटिका क्षेत्रभूषा कुंटी शीर्षमंजरी । श्रीहस्तिनी सिंहकेशी चुबकः क्षेत्रनाशिनी ॥ ४४४ ॥ कृष्णमूलश्चपुला चैव 'कैयदेवे' प्रकीर्तिता । भ- केडी हस्तिनी चैव श्वेतवारक एव तु ॥ ४४५ ॥ 'द्रव्यरत्नाकरे' चैव प्रोक्ता पूर्वचिकित्सकैः । पूर्णाकश्च भिषक्छ्रेष्ठैः प्रोक्तो 'भावप्रकाशके' ॥ ४४६ ॥ एकत्रिंशतसंख्यका च प्रोक्तया भिषजां वरैः । गुणाः । शि- तिवारा च संग्राही कषायोष्णा त्रिदोषनुत् ॥ ४४७ ॥ मेहारुचिज्वरहरा दाहहा 'राजनामके' । रूक्षा वृष्या गुल्मश्चैव तथा मारुतपित्तकृत्॥४४८॥ विषश्वयथुनाशा च वस्तिवातहरा तथा । कृच्छ्राश्मककफश्वासघ्नो प्रोक्ता 'कैयनिघंटके' ॥ ४४९ ॥ 'द्रव्ये' तु कफवातघ्नो वन्हिकृच्च मता स्मृता । १६ क्षुद्र-दुरालभा । म० लहान धमासा । गु० ल-

हानो धमासो । करमा दनिक्रा चैव तथैव करभप्रिया ॥ ४९० ॥ ग्राहिणी फणिहा चैव कषाया चोष्ट्रमासिका । अजादन्यनमक्षा च तथैव च विशाग्दा ॥ ४९१ ॥ कच्छुरा फणिहारी च सूक्ष्मपत्रा मरुद्भवा । विरूपा मरुजा जाता कपायी 'गणनामके' ॥ ४९२ ॥ एकोनविंशति प्रोक्ता पुरातनचिकित्सकै । गुणाः । सुद्रा दुरालभा चाम्ला ज्वरकुष्ठविनाशिनी ॥ ४९३ ॥ श्वासकासभ्रमघ्नी च तथा पारदशुद्धिदा । १७ दुरालभा । म० धमासा, काटेचुबुक । गु० धमासो । धन्वयासो दुरालभा ताम्रमूली च कच्छुरा ॥ ४९४ ॥ दुरालभा च दुःस्पर्शा धन्वी धन्वयवासका । प्रबोधनी सूक्ष्मदला विरूपा दुरभिग्रहा ॥ ४९५ ॥ दुर्लभा दुःप्रधर्षी च प्रोक्ता 'राजनिघंटके' । यासा तु कष्टरा चैव प्रोक्ता 'धन्वंतरौ' ध्रुवं ॥ ४९६ ॥ तथा 'मदनपाले' तु यासकेति स्मृता बुधैः । मासा 'गणनिघंटे' च प्रोक्ता त्वष्टादशैव तु ॥ ४९७ ॥ गुणाः । दुरालभा कटुस्तिक्ता वातपित्तज्वरापहा । उष्णा गुल्मप्रमेहघ्नी प्रोक्ता 'राजनिघंटे' ॥ ४९८ ॥ १८ अग्निदमनी । म० आगीदवणा । गु० आगियो धमासो । ततोऽग्निदमनी चैव बन्हुकटा तथैव च । वह्निशिखा चैव तद्वत् गुच्छफला तथा ॥ ४९९ ॥ तत क्षुद्रफला चैव क्षुद्रदुःस्पर्शिका तथा । तथैव क्षुद्रदुःस्पर्शा दमनी तदनन्तरम् ॥ ४६० ॥ मर्त्येन्द्रमाता विदिता प्रोक्ता 'राजनिघंटके' । दशसंख्या भिषग्भिस्तु प्रोच्यते नैव संशय ॥ ४६१ ॥ गुणा । अग्निदमनी वह्नी चोष्णा रूक्षा तथैव च । रुच्या वातकफघ्नी च हृद्या च दीपनी तथा ॥ ४६२ ॥ गुल्मप्लीहहरा प्रोक्ता 'राजनामनिघंटके' ॥ १९ बाकुची । म० बावची । गु० बावची । बावुची सोमराजी च सोमवल्ली सुवल्लिका ॥ ४६३ ॥ सिता सितावरी चैव चन्द्ररेखा च चंद्रिका । सुप्रभा कुष्ठहंत्री च कालोजी पूतिगंधिका ॥ ४६४ ॥ अवल्गुजा चान्द्रमसा रानी च तदनन्तरम् ॥ ऐन्दवी कालमेषी च कृष्णोत्पली तथैव तु ॥ ४६५ ॥ तत इणफला चैव वल्गुजा च प्रभा तथा । बाकुची चैव विदिता 'राजनामनिघण्टे' ॥ ४६६ ॥ पूतिफला

चंद्रलेखा प्रोक्ता 'धन्वंतरौ' ध्रुवं । ततस्तु चंद्रशाख्या चंडरी चांद्रिका तथा ॥ ४६७ ॥ जीवना मलयू चैव इंदुराट् कान्तमोदिका । सोमखंडा सुवल्लीका 'केयदेवे' प्रकीर्तिता ॥ ४६८ ॥ तथा 'मदनपाले' तु वरा प्रोक्ता मनीषिभिः । अहिहरो कुष्ठहरिः प्रोक्ता 'गणनिघंटके' ॥४६९॥ चत्वारिंशत् संज्ञकेति संप्रोक्ता भिषजां वरैः । गुणाः । बाकुची कटुतिक्तोष्णा कृमिकुष्ठकफापहा ॥ ४७० ॥ प्रोक्ता 'राजनिघंटके' च वैद्यविद्याविचक्षणैः । तत्फलं पित्तलं कुष्ठकफानिलहरं कटु ॥ ४७१ ॥ 'केयदेवे' भिषक्श्रेष्ठैः संप्रोक्तं नैव संशयः । 'द्रव्यरत्नाकरे' प्रोक्तं वायजंतुविनाशकृत् ॥ ४७२ ॥ तत्फलं श्वेतकुष्ठघ्नं कफवातहरं 'गणे' । केश्यं शोथामपाण्डुघ्नं फलं 'भावप्रकाशके' ॥ ४७३॥ त्वग्दोषविषकंडूघ्नं सर्जुनाशकरं स्मृतं । 'धन्वंतरिनिघंटे' च व्रणहंत प्रकीर्तितं ॥ ४७४ ॥ दीपनी मधुरा रूक्षा रुच्या हृद्या तथैव च । विष्टंभी च गुरा मेध्या रक्तपित्तकफापहा ॥४७५॥ श्वासकासकृमीमेह*ज्वरहंत्रीति 'केयके' । २० शाणपुष्पी । म० खुळखुळा । गु० शणपुष्पी । शणपुष्पी बृहत्पुष्पी शाणिका शावघंटिका ॥ ४७६ ॥ पीतपुष्पी स्थूलफला कोमला माल्यपुष्पिका । प्रोक्ता 'राजनिघंटे' तु पुरातनचिकित्सकैः ॥ ४७७ ॥ महाशणा घामनी च तथैव कटुतिक्तका । 'धन्वंतरिनिघंटे' तु संप्रोक्ता भिषजांवरैः ॥ ४७८ ॥ घंटारवाल्पघंटीका घंटा शावरपुष्पिका । 'केयदेवे' भिषक्श्रेष्ठैः संप्रोक्ता नैव संशयः ॥ ४७९ ॥ 'द्रव्यरत्नाकरे' चैव त्वक्री प्रोक्ता मनीषिभिः । घावनी स्वल्पघंटा च पुष्पीका 'मदने' स्मृता॥४८०॥ घंटा तु रणघंटेति प्रोक्ता 'भावप्रकाशके' । एकविंशतिसंज्ञाका संप्रोक्ता भिषजां वरैः ॥ ४८१ ॥ गुणाः । शणपुष्पी रसे तिक्ता कषाया कफवातजित् । अजीर्णज्वरहंत्री च वमनी रक्तदोषनुत् ॥ ४८२ ॥ 'राजनामनिघंटे' च भिषग्भिः परिकीर्तिता । त्रिदोषघ्ना 'द्रव्यरत्ने' संप्रोक्ता भिषजां वरैः ॥ ४८३ ॥ मालवी कंठदोषघ्ना मुखरोगहरा 'धने' । कफपित्तहरा प्रोक्ता 'केयदेवनिघंटके' ॥ ४८४ ॥ २१ लघुशणपुष्पी । म०

* पाठान्तर—ज्वरोग्र नाशयेत् इति हेतोः द्विवचन वा ?

मालाबुंदुधिका । 'द्रव्यरत्नाकरे' प्रोक्ता वद्यविद्याविचक्षणैः ॥ ११६ ॥ हद्रोगवातगुल्मघ्नी मूत्रहा 'धन्वनामके' । रसे पाके तु तिक्ता च कृच्छ्रमेहविनाशिनी ॥ ११७ ॥ कफानिलहरा चैव वातरक्तहरा तथा । उदावर्तमवातघ्नी गरहा 'कैयदाके' ॥ ११८ ॥ मोहभ्रमत्रिदोषघ्नी प्रोक्ता 'मदनपालके' । वातोद्भवरुजघ्नी च रेचिनी 'भावनामके' ॥ ११९ ॥ २९ महानीली । म० मोठी नीळ । गु० मोटी गळी । महानील्या मला चैव तुल्या श्रीफलिका तथा । राजनीली तु मेचा च केशार्हा भृशपत्रिका ॥ १२० ॥ प्रोक्त 'राजनिघ' ते वभन०गा मिशद्-लने । गुणा । महानीली गुणाढ्य स्याद्गाश्रेड तु वीर्यदा ॥ १२१ ॥ पूर्वोक्तनीलिका देशा सगुणा सर्वकर्मसु । ३० गोजिव्हा । म० पाथरी । गु० भोपाथरी । गोजिव्हा खरपत्री च भवेन्नाडीदलिका तथा ॥ १२२॥ अधोमुखाऽदर्विपुष्पी च धेनुजिव्हा तथैव च । प्रोक्ता 'राजनिघंटे' तु भिषक्विद्याविशारदैः ॥ १२३ ॥ गोधुमी दार्विपत्री च दीर्घिका कष्टमूढिका । गोमा गाजी खरस्पर्शा भनिका गोजिव्हालिका ॥ १२४ ॥ 'वैद्यदेवे' भिषक्श्रेष्ठे समोक्ता नैव संशय । 'द्रव्यरत्ने' दार्तिरिति समोक्ता भिषगा वरे ॥ १२५ ॥ गोभी तु दीर्घिका चैव तथैव खरपर्णिनी । प्रोक्ता 'मदनपाले' तु भिषग्विद्याविशारदैः ॥ १२६ ॥ गुणा । गोजिव्हा कटुका शीता पित्तघ्नी व्रणरोपणी । सर्वदलविपाघ्नी प्रोक्ता 'राजनिघंटे' ॥ १२७ ॥ पाके स्वादु रसे हैमा वातघ्ना ग्राहिणी तथा । कफपित्तहरा हृद्या कासारुचिविनाशिनी ॥ ॥ १२८ ॥ श्वासप्रमेहरक्तघ्नी ज्वरहा 'कैयदेवके' । ३१ अपामार्ग । म० अघाडा । गु० अंघेडो । अपामार्गः शेखरी च निगिही खरमञ्जरी ॥ १२९ ॥ अथ शल्या दुर्ग्रहा च प्रत्यक्पुष्पी मयूरिका । वांदकठ शैखरिका मर्कटी दुरभिग्रहा ॥ १३० ॥ परापुष्पी च वशिरा कपी मर्कटपिप्पली । कण्टकरिका क्षारा क्षवक पंक्तिकण्टक ॥ १३१ ॥ मागारद कुकतरश्च प्रोक्ता 'राजनिघण्टे' । निगही दुर्ग्रहा चैव तथा कण्ट

पिप्पली ॥ ९३२ ॥ 'धन्वंतरिनिघंटे' च संप्रोक्ता भिषजां वरैः । क्षारमध्या मार्गदंता 'कैयदेवे' प्रकीर्तिता ॥ ९३३ ॥ क्षुद्रापामार्गश्चैव प्रोक्ता 'गणनिघंटके' । त्रिंशत्संख्या भिषक्श्रेष्ठैः संप्रोक्ता नैव संशयः ॥९३४॥ गुणाः । अपामार्गस्तु तीक्ष्णोष्णः कटुः कफविनाशकृत् । अर्शःकंडूदरामघ्नो ग्राही च विषहा तथा ॥ ९३५ ॥ रक्तहृद् वातिकृत् प्रोक्तो 'राजनामनिघंटके' । दीपनोथ सरश्चैव मेदानिलहरस्तथा ॥ ९३६ ॥ शूलसिध्मापचीकंडूदद्रुघ्नो 'कैयदेवके' । कफवातहरश्चैव 'गणे' प्रोक्तो भिषक्जनैः ॥ ९३७ ॥ ३२ रक्तापामार्गः । म० तांबडा अघाडा । गु० रातो अघेडो । रक्तापामार्गकश्चैव क्षुद्रापामार्ग एव च । आघट्टको दुग्धनिका रक्तबिल्लपत्रिका ॥ ९३८ ॥ प्रोक्ता 'राजनिघंटे' तु भिषक्विद्यापरायणैः । नतो रक्तफलश्चैव वसिरः कपिपिप्पली ॥ ९३९ ॥ 'धन्वंतरिनिघंटे' तु संप्रोक्ता भिषजां वरैः । रक्तो रक्तफला चैव बिंदुको यष्टिरस्तथा ॥ ९४० ॥ कुंटस्तु मर्कटी चैव प्रत्यक्श्रेणी खरच्छदः । 'कैयदेवनिघंटे' च प्रोक्ता पूर्वचिकित्सकैः ॥ ९४१ ॥ धामार्गवः केशपर्णी प्रत्यक्पर्णी तथैव च । प्रोक्ता 'भावप्रकाशे' च विंशत्संख्या भिषक्जनैः ॥ ९४२ ॥ गुणाः । रक्तापामार्गकः शीतः कटुः कफमरुत्मदः । व्रणकंडूविषघ्नश्च संग्राही वातिकृत् तथा ॥ ९४३ ॥ शीतस्वादु रसे पाके दुर्जरं वातजं तथा । रूक्षं च रक्तपित्तघ्नं विष्टंभी 'कैयदेवके' ॥ ९४४ ॥ 'द्रव्यरत्नाकरे' प्रोक्तं वातिकृत् श्वासहारकं । वातकृत् 'कैयदेवे' च सर्वे फलगुणाः स्मृताः ॥ ९४५ ॥ ३३ **बला** । म० चिकणा, लघु चिकणा । गु० बला । ओदनिका बला भद्रा समंगा तदनंतरम् । भद्रोदनी च कल्याणी तथैव वरकाष्ठिका ॥ ९४६ ॥ मोटा भद्रफला चैव बलाढ्या वाटिका तथा । प्रोक्ता 'राजनिघंटे' तु भिषक्विद्याविशारदैः ॥ ९४७ ॥ प्रोक्ता 'मदनपाले' तु सनासा वरवाहिनी । वाटी महासमंगा च तथैव खरयष्टिका ॥ ९४८ ॥ ओदनाव्हा शीतपाकी प्रोक्ता 'धन्वंतरौ' ध्रुवं । वाट्यालका तु वाटी च निरपुष्पी

तदुत्तरं ॥ ९४९ ॥ वाट्या पीतचटा चैव 'कैयदेवे' प्रकीर्तिता। ऋष्यगा समा शीतवरा प्रतापीरिष्यका तथा ॥ ९५० ॥ प्रोक्ता 'गणनिघंटे' तु सप्तविंशतिसंख्यका। गुणाः। बला तिक्ता च मधुरा तथा पित्तातिसारजित् ॥ ९५१ ॥ बलवीर्यपुष्टिदात्री तद्वत् कफविशोधिनी। प्रोक्ता 'राजनिघंटे' च पुरातनभिषग्वरैः ॥ ९५२ ॥ तन्मूलं च त्वचा क्षीरं शर्करामूत्रकृच्छ्रजित्। स्निग्धा हिमा स्वादु वृष्या त्रिदोषशामनी तथा ॥ ९५३ ॥ रक्तपित्तक्षतघ्नीति प्रोक्ता 'धन्वंतरौ' ध्रुवं। रसे पाके च मधुरा वातशोणितहा 'गणे' ॥ ९५४ ॥ ३४ बलोत्तरा। म० थोरला चिकणा। गु० खरेटी। बला महासमंगा च ओदनी च वृक्षारुहा। ततो वृद्धिगन्धा चैव तथैव क्षतनंडुला ॥ ९५५ ॥ भुजंगजिव्हा शीता च तथैव शीतपाकिनी। बलाव्हया शीतवरा बल्याक्षीरिहिटी तथा ॥ ९५६ ॥ बलोत्तरा व्यालजिव्हा पंचभू 'राजनामके'। गुणाः। महासमंगा मधुरा त्वम्ला चैव त्रिदोषहा ॥ ९५७ ॥ ज्वरदाहहरा प्रोक्ता वैद्यै 'राजनिघंटके'। ३५ महाबला। म० सहदेवी। गु० सहदेवी। महाबला ज्येष्ठबला तथैव तु ऋतंभरा ॥ ९५८ ॥ केसरिका केशारुहा वर्षपुष्पा मृगादनी। प्रसारणी देवबला तथैव केशवर्धिनी ॥ ९५९ ॥ सारिणी सहदेवी च पीतपुष्पी तदुत्तरम्। देवाव्हा गंधवल्ली च मृगा मृगरसा तथा ॥ ९६० ॥ प्रोक्ता 'राजनिघंटे' तु भिषग्विद्याविशारदैः। बृहत्फला देवसहा तथैव तु बृहद्बला ॥ ९६१ ॥ वाट्यायनीति संप्रोक्ता भिषग्भि 'राजनामके'। वीरपुष्पी तु वाट्या च वाट्याली तु बृहत्फला ॥ ९६२ ॥ 'कैयदेवे' भिषक्श्रेष्ठैः संप्रोक्ता नैव संशय। तथा 'मदनपाले' तु वीरपुष्पा प्रकीर्तिता ॥ ९६३ ॥ महर्षी विपुला धन्या मांगल्यार्हा प्रसादनी। महागंधा देवदंडा तथैवोत्पलसंज्ञका ॥ ९६४ ॥ प्रोक्ता 'गणनिघंटे' तु पंचत्रिंशत् भिषक्जनैः। गुणाः। महाबला तु हृद्रोगशोफवातार्शहा तथा ॥ ९६५ ॥ शुक्रवृद्धिकरी बल्या विषमज्वरहा 'नृपे'। ३६ अतिबला। म०

॥ ६०१ ॥ वातहृत् श्वासकासघ्नी क्षयव्रणहरा 'नृपे' । वातोग्दवकफघ्नी च विषव्रणहरा तथा ॥ ६०२ ॥ कान्तिदा भिषजा श्रेष्ठै प्रोक्ता 'धन्वतरे' ॥ ६०३ ॥ 'कैये' सूत्र । शोफकण्डूविचित्रकक्रमिक्षतक्षयापहा ॥ ६०३ ॥ 'कैये' प्रोक्ता भिषक्श्रेष्ठै 'मदने' गुरुत्वा स्मृता । ४० हपुषा । म० थोर् खोरणी । गु० मोटी-खोरणी, होश । हपुषा विपुषा विश्रा विश्रगन्धा विश्रधिका ॥ ६०४ ॥ प्रोक्ता 'राजनिघण्टे' तु 'कैयदेवे' तत परे । विश्रा चैव तु कुष्ठघ्ना तथैव विषदूषणी ॥ ६०५ ॥ वसुसंख्या भिषग्भिस्तु समोक्ता नेह संशय । ४१ क्षुद्रहपुषा । म० लहान खोरणी । गु० नानी खोरणी । तथा स्वल्पफला चैव कच्छुघ्नी ध्वाङ्क्षनाशिनी ॥ ६०६ ॥ प्लीहशत्रुर्विषघ्नी च कफघ्नी त्वपराजिता । प्रोक्ता 'राजनिघण्टे' तु 'वैद्यविद्याविशारदै' ॥ ६०७ ॥ अथाश्वत्थफला चैव प्रोक्ता 'धन्वतरौ' धुवं । वक्षघ्ना वपुषा चैव तथैव ध्वाङ्क्षनाशिका ॥ ६०८ ॥ विश्रगन्धा मत्स्यगन्धा विषघ्ना 'कैयदेवके' । चित्रगंधा च दुर्गंधा प्रोक्ता 'मदनविनदे' ॥ ६०९ ॥ सप्तसंख्यका प्रोक्ता वैद्यविद्याविशारदै । गुणा । हपुषाद्वयमित्युक्तं कटुतिक्तोष्णा कं गुरु ॥ ६१० ॥ कासश्लेष्मदर गुल्मोदरहर तथा । विद्रधशूलघ्न रमनयनोऽप्र 'राजनिघण्टे' ॥ ६११ ॥ वातहृद्विनिघ्नी 'धन्वतरिनिघण्टे' । दीपनी ग्राहिणी पूर्वं वातोदरविनाशिनी ॥ ६१२ ॥ पित्तोदरहरा, प्रोक्ता वैद्य "कैयनिघण्टे" । वाताश्रीहा भिषक्श्रेष्ठै 'मदने' परिकीर्तिता ॥ ६१३ ॥ ४२ शतावरी । म० शतावरी । गु० शतावरी, शतपत्रा सुवा । शतावरी शतपदी पीवरीन्दीवरी वरा । वृष्या द्वीपशत्रु द्वीपिकाऽवरकंटिका ॥ ६१४ ॥ सूक्ष्मपत्रा सुपत्रा च बहुमूला शताह्वया । नारायणी स्वादुरसा शताह्वा लघुपर्णिका ॥ ६१५ ॥ आत्मशक्ति जरापुष्पा शतवीर्या महोदनी । मधुरा शतमूला च केशिका शतपत्रिका ॥ ६१६ ॥ विश्वास्या वैष्णवी कार्ष्णी वासुदेवी वरीयसी । दुर्मरा तैलवल्लीति प्रोक्ता 'राजनिघण्टे' ॥ ६१७ ॥ शताह्वा बहुपुत्री च प्रोक्ता

शीतदा प्रातरेव, शाणपर्णीति 'केयदे' ॥ ६५२ ॥ 'द्रव्यरत्नाकरे' चैव मयती परिकीर्तिता । वन्हिभूमरूपक्षा प्रोक्ता वैद्यविद्याविशारदे ॥ ॥ ६५३ ॥ गुणा । जयती तु प्रतिक्ता कटूष्णा वातनाशिनी । शूलापहा कटरोधी, सा तृष्णा च रसायनी ॥ ६५४ ॥ प्रोक्ता 'राजनिघंटे' तु 'धन्वे' विषत्रिदोषहा ॥ 'केमे' पित्तकृच्छ्री च मूत्रकृच्छ्रहरा तथा ॥ ६५५ ॥ जय विवादे कुरुते प्रोक्ता वैद्यैर्न संशयः । 'द्रव्ये' हिमा कफघ्नीति भिषग्भिः परिकीर्तिता ॥ ६५१ ॥ ४८ काकमाचिका । म० कागोणी । गु० पीलुडी, वागुणी । काकमाची ध्वांक्षमाची वायसाव्हा च वायसी । सर्वतिक्ता बहुफला कटुफला च रसायनी ॥ ६५२ ॥ काकमाता गुच्छफला स्वादुपाका तु सुंदरी ॥ वरा विद्राविणी चैव मत्स्याक्षी कुष्ठनाशिनी ॥ ६५३ ॥ तिक्ता च बहुतिक्तेति प्रोक्ता राजनिघंटके । काकाव्हा चैव कट्वी तु रसायनवरा तथा ॥ ॥ ६५४ ॥ 'धन्वन्तरिनिघंटे' तु समोक्ता भिषग्वरै । काकमाची तु काकमाता ध्वांक्षी च काकिनी तथा ॥ ६५५ ॥ माची गुच्छफला चैव 'केये' प्रोक्ता भिषग्वरै । तुडको कामना चैव प्रोक्ता 'गुणनिघंटके' ॥ ॥ ६५७ ॥ गुणा । काकमाची कटुस्तिक्ता रसोष्णा कफशूलहृत् । शोफार्श कुष्ठकृत्‍ नाशिनी 'राजनामके' ॥ ६५७ ॥ हिक्काछर्दिविनाशा च 'भावे' नेत्रहिता स्मृता । रसायनी निद्रापघ्नी प्रोक्ता 'धन्वंतरे' ध्रुव ॥ ६५८ ॥ हृद्या वृष्या च स्वर्येति प्रमेहश्वासकासहा । ज्वरारुचिहरा प्रोक्ता 'कैयदेवनिघंटके' ॥ ६५९ ॥ स्निग्धा शुक्रमदा प्रोक्ता 'मदने' परिकीर्तिता । ४९ मूषकमारी । म० उंदिरमारी । गु० उंदरामारी । मूतश्रेणी द्रवंती च न्यग्रोधी मूषिकाव्हया ॥ ६६० ॥ चित्रा, मूषकमारी च प्रत्यकूश्रेणी च चक्षुषा । वृटूरावृविषघ्नीति प्रोक्ता 'राजनिघंटके' ॥ ६६१ ॥ दशसख्येति समोक्ता वैद्यविद्याविशारदैः । गुणाः । मूतश्रेणी 'नृपे' प्रोक्ता कट्वराखुविषापहा ॥ ६६२ ॥ चक्षुष्या व्रणदोषघ्नी नेत्रामयनिकृन्तनी । ५० विजया । म० भाग । गु० भाग ।

तामछोमशा । प्रोक्ता ' राजनिघटे ' तु भिषक्शास्त्रविशारदैः ॥ १७९ ॥
'धन्वतरिनिघटे' च प्राचीमला सुलोमशा ।।मदध्या कर्षणी ??काका?का-
फलिका नदीपका ॥ १८० ॥ प्राचीचलतसारिस्व्याता तथा मधुरभूषणा।
' केयदेवे ' भिषक्श्रेष्ठे नदीकान्ता तु ' द्रव्यके ' ॥१८१ ॥ तत प्राप्ति
बला चैव परा तु सारिका तथा । राजनीति भिषक्श्रेष्ठे प्रोक्ता 'गणनिर्वन्के
॥१८२॥ प्रयोविंशतिसख्याका समोक्ता भिषगावरैः । गुणाः । काकजघा
तु तिक्तोष्णा कृमिव्रणकफापहा ॥ १८३॥ बाधीर्यार्शी गनाशा च विषम
ज्वरहा 'नृपे' । हिमा कषाया संप्रोक्ता कफपित्तविनाशिनी ॥ १८४ ॥
रक्तकुष्ठहरा कडूविषहा,' केयदेवके ' । रक्तपित्तं हिम इति प्रोक्ता 'द्रव्ये',
भिषक्वरैः ॥ १८५ ॥ ९९ चचू । म० चुच । गु० छुउ । चचू तु विजलु
चषु कलम्री श्रीरुपत्रिका। चुचुरश्चुचुपत्रश्च सुशाक क्षेत्रसभव ॥ १८६ ॥
प्रोक्ता ' राजनिघटे ' तु भिषक्शास्त्रविशारदैः । कटीरश्च कटीरश्च बृहद्
घोटी च छोणिका ॥ १८७ ॥ कुटिमर कुटीरश्च तथैव तु चुचुरक ।
'केयदेवे ' भिषक्श्रेष्ठे कथितो नैव सशय ॥ १८८ ॥ चञ्चुर्दग्धी चञ्चुप
क्षाल्यो विच्छलच्छल एव च । ' द्रव्यरत्नाकरे ' नैव नवमू परिकीर्तिता
॥ १८९ ॥ गुणाः । चञ्चु तु मधुरा तीक्ष्णा कषाया मलरोधिणी । गुल्मोदर-
विबधार्शोग्रहणापहारिणी ' नृपे ' ॥ १९० ॥ सर शीता वन्हिकृच्च
वातहा ' द्रव्यनामके ' । दोषत्रयविनाशा च धातुपुष्टिकरा मता ॥ १९१ ॥
मेध्या ' भावप्रकाशे ' च प्रोक्ता वैद्यैर्न सशय । मूत्रकृच्छ्रहरा वातीवात-
हेति ' नृपे ' स्मृता ॥ १९२ ॥ ९६ बृहच्चचु । म थोर चुच । गु मोटी
छुउ ।बृहच्चचु विषारिश्च महाचचु सुचुचुका। स्थूलचुञ्चुर्दीर्घपत्री दिव्यगधा
॥ ' राजनि ' ॥ १९३ ॥ समसख्यैर्ते प्रोक्तैषा भिषक्शास्त्रविशारदैः ।
गुणाः । बृहच्चचु कटूष्णा च कषाया मलरोधिनी ॥ १९४ ॥ गुल्मशू
लोदरार्शोघ्नी विषहा च ' रसायनी ' । तद्बीज तु कटूष्णं च गुल्मशूलविषाप-

हं ॥ ६९५ ॥ त्वग्दोषकंडुकुष्ठघ्नं प्रोक्तं 'राजनिघंटके' । ५७ क्षुद्रचंचु । म० लहान चुंच । गु० नहानी छुछ । क्षुद्रचंचुस्तु चंचुः स्याच्चंचुः शुनकचुंचुका ॥ ६९६ ॥ त्वक्सारभेदिनी क्षुद्रा कटुका परपत्रिका । गुणाः । क्षुद्रचंचुस्तु मधुरा कटूष्णा च कषायिका ॥ ६९७ ॥ दीपनी शूलगुल्मार्शशमनी च विबंधकृत् । प्रोक्ता 'राजनिघंटे' च पुरातनचिकित्सकैः ॥ ६९८ ॥ ५८ सिंदुवार । म० श्वेत निर्गुडी । गु० धोळी नगोड । सिंदुवारः श्वेतपुष्पः सिंदूकः सिंदुवारकः । स्थिरसाधनकश्चैव त्वनंतः सिद्धकस्तथा ॥ ६९९ ॥ अर्थसिद्धकसंज्ञेति प्रोक्ता 'राजनिघंटके' । श्वेतको नीलपुष्पश्च तद्वत् शीतसरस्तथा ॥ ७०० ॥ निर्गुडी सितासिंदूका प्रोक्ता 'धन्वंतरौ' ध्रुवं । वनकेंद्रा भूतकेशी भूतावेश्या तु सुस्थिरा ॥ ७०१ ॥ 'कैयदेवनिघंटे' तु प्रोक्ता सप्तदशेति च । गुणाः । सिंदुवारा कटुस्तिक्ता कफवातक्षयापहा ॥ ७०२ ॥ कुष्ठकंडूशूलहरा प्रोक्ता 'राजनिघंटके' । कृमिकुष्ठारुचिहरा गुल्मारुचिहरा 'धने' ॥ ॥ ७०३ ॥ चक्षुष्या दीपनी मेध्या केश्यारोचकहारिणी । मेदामशूलव्रणहा प्रतिश्यायहरा तथा ॥ ७०४ ॥ शोफहा श्वासकासघ्नी तत्पुष्पं विषपित्तनुत् । 'कैयदेवनिघंटे' च संप्रोक्ता भिषजां वरैः ॥ ७०५ ॥ स्मृतिमदामवातघ्नी 'द्रव्ये' प्रोक्ता भिषक्वरैः । धूपलेपात्विषघ्नश्च रक्तगुल्महरा तथा ॥ ७०६ ॥ उदावर्तहरा प्रोक्ता 'गणनामनिघंटके' । ५९ नीलसिंदुक । म० निळी निर्गुडी । गु० नीळी नगोड । शीतसहा तु निर्गुंडी तथैव नीलसिंदुकः ॥ ७०७ ॥ सिंदू कच्छपिका भूतकेशींद्राणी च नीलिका । प्रोक्ता 'राजानिघंटे' तु भिषक्विद्यापरायणैः ॥ ७०८ ॥ गिरिसिंदुकसंज्ञश्च नीलसिंदुः सहा तथा । इंद्राणी 'कैयदेवे' तु संप्रोक्ता भिषजांवरैः ॥ ७०९ ॥ दशसंख्येति प्रोक्तैषा वैद्यविद्याविचक्षणैः । गुणाः । नीलसिंदुः कटुस्तिक्त रूक्षो कासहरस्तथा ॥ ७१० ॥ श्लेष्मशोफानिलहरो प्रदराध्मानहा 'नृपे' । ६० शेफालिका । म० राननिर्गुडी । गु० वननगोड । शेफालिका तु सुवहा शुक्लांगी शीतमंजरी ॥ ७११ ॥ अपराजिता [illegible] विजया वातरी भूतकेशि च । प्रोक्ता 'राजनिघंटे' तु

भिषक्शास्त्रविशारदैः ॥७१२॥ वनजा चैव शुक्ला च तथैव नीलमंजरी। तथैव श्वेतसुरसा प्रोक्ता 'धन्वंतरौ' ध्रुवं ॥ ७१३ ॥ वननामरपत्री त्र शतभीरुः छदा तथा। भूपदी तु सुगंधा च तथैव सुरसा रसा॥७१४॥'कैयदेवनिघंटे' तु संप्रोक्ता भिषजां वरैः। सुवहा तु चला चैव स्मृतिदा 'भावनामके' ॥७१५॥तथैंद्रसुरसा चैव प्रोक्ता'त्वमरकोशके'॥चतुर्विंशतिसंख्याका संप्रोक्ता नैव संशयः ॥ ७१६ ॥ गुणाः । श्वेतानिर्गुंडिका वातकफघ्नी संधिवातहा। गुदवातहरा प्रोक्ता 'राजनामनिघंटके'॥७१७॥ ६१ भेंडा। म०रान भेंडी। गु०भींडा। भेंडा भिंडातिका भिंडो भिंडकः क्षेत्रसंभवः । चतुष्पदः चतुःपुट्टः सुशाकश्चाम्लपत्रकः ॥ ७१८ ॥ करपर्णो वृत्तबीजो प्रोक्ता 'राजनिघंटके'। गुणाः। भेंडास्त्वम्लरसा सोष्णा ग्राहिका रुचिकारिका ॥७१९॥ 'राजनामनिघंटे' च 'द्रव्ये' वृष्यकरा स्मृता। ६२ पुत्रदा। म० पुत्रदाई । गु० पुत्रदाई । पुत्रदा गर्भदात्री च प्रजादापत्यदा तथा ॥ ॥७२०॥ सृष्टिप्रदा प्राणिमाता तापसद्रुमसन्निभा । सप्तसंख्या च संप्रोक्ता 'राजनामनिघंटके' ॥ ७२१ ॥ गुणाः । पुत्रदा मधुरा शीता नारीपुष्पादिदोषहा। पित्तदाहश्रमहरा गर्भदा 'राजनामके' ॥ ७२२ ॥ ६३ तक्राव्हा। म० ताका । गु० ताका । तक्राव्हा 'तक्रभक्षा च तक्रपर्याय एव च। पंचांगुली सिताभास्या 'द्राजनाम्नीति पंच च ॥ ७२३ ॥ गुणाः । तक्राव्हस्तु कटुः प्रोक्तो दुष्टव्रणविनाशकः । मेहप्रदरपित्तघ्नो वैद्यैः 'राजनिघंटके' ॥ ७२४ ॥ ६४ स्वर्णुली । म० सोनोली । गु० सोनुली । स्वर्णुली हेमपुष्पी च स्वर्णपुष्पध्वजा तथा। गुणाः । स्वर्णुली तु कटुः शीता कषाया व्रणहा 'नृपे' ॥ ७२५ ॥ कासश्वासहरा 'द्रव्ये' कफपित्तहरा तथा । ६५ खसखस। म० गु० खसखस । खसखसः सूक्ष्मबीजः स्यात् सुबीजः सूक्ष्मतंडुलः ॥ ७२६ ॥ प्रोक्तो 'राजनिघंटे' तु भिषक्शास्त्रविशारदैः । खसूतिलो तिलभेदश्च शुभ्रपुष्पो लसल्लसः ॥ ७२७ ॥ वृष्या बल्येति कविभिः प्रोक्ता 'मदनपालके' । 'भावप्रकाशे' खास्खसः रुद्रसंख्या भिषग्वरैः ॥७२८॥ गुणाः। खस्खसी मधुरा प्रोक्ता कांतिकृद्वीर्यदा बला। प्रोक्ता 'राजनिघंटे' च

वैद्यविद्याविचक्षणैः ॥७२९॥ तृष्णा ग्राही च पित्तघ्नी 'द्रव्ये' च गुरु वातकृत्। ६६ सिग्रुडी। म० गु० शेगुडो। सिग्रुडी मतिदा बल्या तथा पुंगुत्वहारिणी ॥ ७३० ॥ वृषत्वंति च वातघ्नी गुच्छपुष्पी तु 'राजके' । गुणाः। सिग्रुडी तु कटूष्णा च वातहृत् ग्रन्थिशूलहा ॥ ७३१ ॥ योग्या रसायने चैव देहदार्ढ्यकरी 'नृपे'। ६७ अरण्यकुसुंभ। म० रानकर्डई। गु० वनकसुंबो। ततोरण्यकुसुंभा च कौसुंभस्त्वग्निसंभवा ॥ ॥ ७३२ ॥ प्रोक्ता 'राजनिघंटे' तु वन्हिसंख्या भिषक्वरैः। गुणाः। अथारण्यकुसुंभस्तु कटुः पाके च श्लेष्महृत् ॥ ७३३ ॥ दीपनश्चैव संप्रोक्तो 'राजनामनिघंटके'। ६८ आहुली। म० तरवड। गु० आवळ। आहुल्यं हलुराह्यं च करं तरवटं तथा ॥ ७३४ ॥ ततः शिबीफला चैव सुपुष्पारवर्बुरं तथा। दंतकाष्ठं हेमपुष्पं पीतपुष्पं तथैव च ॥ ७३५ ॥ ततः कांचनपुष्पं च नृपमागल्यमेव च। शरपुष्पं च विख्यातं प्रोक्तं 'राजनिघंटके' ॥ ७३६ ॥ वन्हिभूसंख्यका प्रोक्ता भिषक्शास्त्रविशारदैः। गुणाः। आहुल्यं तु भवेत्तीक्ष्णं चक्षुष्यं शीतमेव च ॥ ७३७ ॥ पित्तदाहहरं चैव मुखरुक्कुष्ठकंडुहृत्। जंतुशूलव्रणहरं प्रोक्तं 'राजनिघंटके' ॥ ॥ ७३८ ॥ ६९ भूम्याहुली। म० भुईतरवड। गु० भोआवळ। ततस्तु भूम्याहुलिका कुष्ठकेतुस्तथैव च। मार्कंडेयं तु विदित महौषधमतः परं ॥ ७३९ ॥ प्रोक्तं 'राजनिघंटे' तु भिषक्शास्त्रविशारदैः। मार्कंडी भूपैठरिका तथैव मृदुरेचनी ॥ ७४० ॥ 'केयदेवे' भिषक्श्रेष्ठैः संप्रोक्ता नैव संशय। ततो भूपिहरी चैव तथैव मधुरेचनी ॥ ७४१ ॥ ग्रहसंख्या भिषकमिस्तु सप्रोक्तैषा विचक्षणैः। गुणाः। भूम्याहुली कटुरिक्ता ज्वरकुष्ठप्रसिध्महा ॥७४२॥ प्रोक्तो 'राजनिघंटे' च भिषक्शास्त्रविशारदैः। सरा कषाया शोफघ्नी कफपित्तविनाशिनी ॥७४३॥ आनाहोदरगुल्मघ्नी कटुः तृष्णाविषापहा। छर्दिकुष्ठकृमिघ्नी च श्वासदाहज्वरापहा ॥७४४॥ 'केयदेवनिघंटे' च वैद्यैः प्रोक्ता न संशय। ७० कासमर्द। म०कासवदा। गु० कासुदरो। कासमर्दस्तु कासारिस्त्वरिमर्दश्चदीपनः ॥ ७४५ ॥ वनक जरणश्चैव कालश्च कालमर्दकः। 'धन्वतरिनिघंटे' तु

सम्प्रोक्तो भिषजावरैः ॥ ७४६ ॥ कनक॰ कासकश्चैव कर्तंकासघ्न एव च । कासमर्दि॰ कर्कशश्च ' कैयदेवे ' प्रकीर्तित ॥७४७॥ मर्दकः कटकश्च ' द्रव्यारत्नाकरे ' स्मृत । अजनो नातरश्चैव प्रोक्ता ' मदनपाल्के । ॥ ७४८ ॥ कोल ' गणनिघंटे ' च प्रोक्त वैद्यै विचक्षणैः । त्रयोविंशति-संख्याका प्रोक्ता सर्वे भिषग्वरै ॥ ७४९ ॥ गुणाः । कासमर्दस्तु ति क्तोष्णो मधुरः कफवातहा । अजीर्णकासपित्तघ्न पाचन कठशोधन ॥ ॥७५०॥ ' राजनामनिघंटे ' च ' धन्वे ' पित्तकरः स्मृतः । विषकासहर प्रोक्त ' कैयदेवनिघटके ' ॥ ७५१ ॥ सर शीनो विषूचिघ्न ' द्रव्ये ' च कफवातहृत् । तसत्र तु भवेदुष्ण वृष्य वातघ्नपाचन ॥ ७५२ ॥ ' मदने ' कविभिः प्रोक्त ' भावे ' पित्तविनाशिन । ७१ । आदित्यपत्र । म० गु० आदित्यपत्र । सुपत्रो विटपश्चार्क कुष्ठारिस्तपन उद ॥ ॥ ७५३ ॥ रविप्रियो रश्मिपति सूर्यपत्रोऽकपत्रक. । आदित्यपत्रोर्कदलो प्रोक्तो ' राजनिघटके ' ॥ ७५४ ॥ रुद्रसख्या भिषक्श्रेष्ठै सम्प्रोक्तो नैव सशय । गुणाः । आदित्यपत्र कटुरुष्णवीर्यं वातघ्नमेतत्कफनाशन च ॥ ७५५ ॥ स्याद्दीपन गुल्महर तथैवारच्यघ्नमुक्त ' नृपनामके ' च ॥ ७२ श्वेताम्ली । म० श्वेत पिठोंडी । गु० श्वेत पिठोंडी— पर्पोटी । श्वेताम्ली त्वम्लिका चैव पिठौंडी पिष्टिका तथा ॥ ७५६ ॥ श्वेताम्ल पीडिका चैव प्रोक्ता ' राजनिघटके ' । रससख्येति सम्प्रोक्ता भिषक्शा-स्त्रविशारदै ॥ ७५७ ॥ गुणाः । श्वेताम्ली मधुरा वृष्या पित्तघ्नी बल दायका । ७३ नीलाम्ली । म० काळी पिठोंडी, निठुवी । गु० का-ळी पिटोंडी, काळी पर्पोटी । नीलाम्ली चैव नीली च पिष्टाही दीर्घशा-खिका ॥ ७५८ ॥ श्यामाम्ला ' राजनाम्नीति ' प्रोक्ता वैद्यविचक्षणैः । ' द्रव्यरत्नाकरे ' चैव नाम्ना परिकीर्तिता ॥ ७५९ ॥ गुणाः । नी-लाम्ला मधुरा रुच्या कफवातज्वरापहा । ७४ अजगंधा । म० तिळवण । गु० तळवणी । अजगधा बस्तगधा खरपुष्पाऽविगधिका॥७६०॥ उग्रगधा ब्रह्मगर्भा ब्राह्मी पूतिमयूरिका । प्रोक्ता ' राजनिघटे ' तु भिषग्विद्याविचक्षणै ॥ ७६१ ॥ पशुगधा च ग्नरी नवैत त्र मुवचंडा । ततम्न द्व

रीगंधा प्रोक्ता ' गणनिघंटके ' ॥ ७६२ ॥ तुंगी तु काबरी चैव प्रोक्ता ' धन्वंतरौ ' ध्रुवं । पूतिकोटा बर्बरी च पूतिबर्बर एव च ॥ ७६३ ॥ तुंगी तुवरपुष्पीति प्रोक्ता ' मदनपालके ' । शतपुष्पा पूतिगंधा तथैव तु शाकंभरा ॥ ७६४ ॥ बर्बरो बर्बरीगंधा ' केयदेवे ' प्रकीर्तिता । चतुर्विंशतिसंख्याका संप्रोक्ता भिषजा वरैः ॥७६५ ॥ गुणाः । अजगंधा कटूष्णा च वातगुल्महरा तथा । कर्णव्रणशूलहर्त्री वातोदरविनाशिनी ॥ ॥७६६॥ पीताजगंधा च ' नृपे ' ह्यजने हितकारिणी । ह्यग्निवर्द्धिनी चैव दृष्टिमाद्यप्रदायका ॥ ७६७ ॥ शुक्रवृद्धिकरा वातकफहा ' मदने ' स्मृतः ।७५ आदित्यभक्ता । म० सूर्यफूल । गु०सूरजमुखी । आदित्यभक्ता वरदात्यर्कभक्ता सुवर्चला ॥ ७६८ ॥ अर्ककांता सूर्यलता सौरी मडूकपर्णिका । सुतेजाऽर्कहिता चैव रवीष्टा सुरसभवा ॥७६९॥ मंडूकी सत्यनामा च देवी मार्तंडवल्लभा । विक्रांता भास्करेष्टेति प्रोक्ता ' राजनिघंटके ' ॥ ७७० ॥ सूर्यकांतादित्यभक्ता तथैव च च सुखोद्भवा । आदित्यपर्णी संप्रोक्ता ' धन्वंतरिनिघंटके ॥ ७७१ ॥ दिव्यतेजा शीतवृक्षो रविवल्ली रवौषधी । अर्कपुष्पी मूलपर्णी वृद्धिका तु रविप्रिया ॥ ७७२ ॥ ' केयदेवे ' तु संप्रोक्ता भार्या ब्रह्मसुवर्चला । रविक्रांता मडूकी च तथैव च महौषधी ॥ ७७३ ॥ द्रव्यरत्नाकरे ' चैव संप्रोक्ता भिषजा वरैः । सूर्यावर्ता रविप्रीता प्रोक्ता ' मदनपालके ' ॥ ७७४ ॥ सुकर्कला सूर्यभक्ता तथा चादित्यवल्लभा । कपोतवंका विख्याता प्रोक्ता ' गणनिघंटके ' ॥ ७७५ ॥ गुणाः । आदित्यभक्ता शिशिरा कटुस्तिक्ता भयापहा । स्वद्दोषकंडुकुष्ठघ्नी भूतव्रणविनाशिनी ॥ ७७६ ॥ शीतज्वरहरा प्रोक्ता ' राजनामनिघंटके ' । शोफोष्णपाडुकुष्ठघ्नी चलासघ्नी ' गणे ' स्मृता ॥ ७७७ ॥ मूत्रला तु ' मदे ' प्रोक्ता पुरातनचिकित्सकैः । स्वर्या स्फोटहरा प्रोक्ता हिता चैव रसायनी ॥७७८॥ ' धन्वंतरिनिघंटे ' च संप्रोक्ता वैद्यनायकैः । पाके स्वादु रसे गुर्वी विष्टंभी पित्तला तथा ॥ ॥७७९॥ कफवातहरा रूक्षा ' द्रव्यनामनिघंटके ' । अत्युष्णा लघु रूक्षा च सरा कफहरा तथा ॥ ७८० ॥ रक्तपित्तारुचिहरा श्वासकासज्वरापहा

विस्फोटकुष्ठमेहघ्नी चाश्मरीयोनिरोगजित् ॥ ७८१ ॥ कृच्छ्रपाण्डुहरा प्रोक्ता ' कैयदेवे ' भिषग्वरैः । कफवातमजन्तुघ्नी प्रोक्ता 'भावप्रकाशके ' ॥ ७८२ ॥ ७६ विषमुष्टिः । म० मुर्डदोडी, विषदोडी । गु० कडवी खरखोडी । विषमुष्टि केशमुष्टि सुमुष्टिरणमुष्टिक । क्षुपडोडीति सम्प्रोक्ता भिषग्भि 'राजनामके' ॥ ७८३ ॥ क्षुद्रमुडी ' कैयदेवे ' डोडी ' मदन पाल्के '। क्षुधाव्हा चैव सम्प्रोक्ता ' कैयदेवे ' पुनस्तथा ॥ ७८४ ॥ अष्टसंख्या भिषकश्रेष्ठै सम्प्रोक्ता नैव संशय । गुणा । विषमुष्टि कटु स्तीक्ष्णा दीपनी कफवातहा ॥ ७८५ ॥ कण्ठामयहरा रुच्या रक्तपित्तहरा तथा। दाहहा भिषजा नाम्ना प्रोक्ता ' राजनिघण्टे '॥ ७८६ ॥ मेहक्रि मिश्वासगुल्मान् मूषकाया विष तथा । अशांन् हन्ताति कविभि प्रोक्ता ' कैयनिघण्टे ' ॥ ७८७ ॥ ७७ डोडी । म० केळीदोडी । मावळात खोबरदोडी । गु० वरसाददोडी । अन्याडोडी तु जीवन्ती शाकश्रेष्ठा सु खाव्हा । बहुपर्णी दीर्घपत्रा सूक्ष्मपत्रा च जीवनी ॥ ७८८ ॥ प्रोक्ता

निका ' गणे ' । वामनी वाससी चैव विपघ्नी च महौजसी ॥ ७९७ ॥ पटतूलश्च संप्रोक्ता वैद्यविद्याविचक्षणैः । गुणाः । कार्पासी मधुरा शीता स्तन्या पित्तकफापहा ॥ ७९८ ॥ तृष्णादाहश्रमहरा भ्रांतिमूर्च्छाविनाशिनी । बलदेति भिषकश्रेष्ठैः प्रोक्ता ' राजनिघंटके ' ॥ ७९९ ॥ तद्वीजं श्लेमलं स्निग्धं वृष्यं ' कैयनिघंटके ' । तत्पत्रं वातहृद्रक्तनाशनं मूत्रवर्द्धनं ॥ ८०० ॥ कर्णपीडाकर्णनादपूयस्रावविनाशनं । ' भावप्रकाशे ' संप्रोक्तं वैद्यविद्याविचक्षणैः ॥ ८०१ ॥ ८० अरण्यकार्पासी । म० रानकापसी । गु० वनकपास । वनजारण्यकार्पासी भारद्वाजी वनोद्भवा । गुणाः । भारद्वाजी हिमा रुच्या ' नृपे ' शस्त्रव्रणापहा ॥ ८०२ ॥ ८१ कोकिलाक्षः । म० तालिमखाना, कोलिस्ता । गु० एखरो । कोकिलाक्षः, शृंगाली च शृंखला रणकस्तथा । शृगालघंटी वज्रास्थिशृंखला व्रजकंटकः ॥ ८०३ ॥ इक्षुरः क्षुरको वज्रः शृंखलीका पिकेक्षणः । पिच्छिला चेक्षुगंधा च ' राजनामनिघंटके ' ॥ ८०४ ॥ इक्षुरी चेक्षुवाला च इक्षुरस्तैलकंटकः । तथेक्षुगंधिका चैव बृहत्कोशा च खगदः ॥ ८०५ ॥ कलंबशाली विज्ञेया ' कैयदेवे ' प्रकीर्तिता । कोकिलश्च तथा ' द्रव्ये ' प्रोक्तं वैद्यविशारदैः ॥ ८०६ ॥ तथा ' मदनपाले ' तु कांडेक्षुश्च क्षुरस्तथा । काकेक्षुर्भिक्षुकश्चैव बालिका इक्षुकस्तथा ॥ ८०७ ॥ प्रोक्ता ' भावप्रकाशे ' च वैद्यविद्याविशारदैः । गुणाः । कोकिलाक्षस्तु मधुरः शीतपित्तातिसारजित् ॥ ८०८ ॥ वृष्यः कफहरो बल्यो रुच्यः संतर्पणो ' नृपे ' । स्निग्धः पिच्छलवृष्यश्च वाततृष्णाश्मरीहरः ॥ ८०९ ॥ रक्तामवातहृत् प्रोक्तो ' कैयदेवनिघंटके ' । मेहवातहरो ' द्रव्ये ' ' भावे ' शोथविनाशनः ॥ ८१० ॥ वातरक्तहरः प्रोक्तो पुरातनचिकित्सकैः । ८२ सातला । म० थोर सोनुळी, पीतदुग्ध, सेहुंड भेद । गु० साथेर । सातला सप्तला सारी विदुला विमलाऽमला ॥ ८११ ॥ बहुफेना चर्मकषा फेनदीप्ता विषाणिका । स्वर्णपुष्पी पत्रघना प्रोक्ता ' राजनिघंटके ' ॥ ८१२ ॥ विदला चर्मकर्षा च फेना दीप्ता मरालिका । सनालिका पीतदुग्धा तथैव तु सरालिका ॥ ८१३ ॥ ' कैयदेवनिघंटे ' तु प्रोक्ता

वैद्यविचक्षणैः । तथा ' मदनपाले ' तु सम्यक्प्रोक्ता वनालिका ॥८१४॥ विडुला भूमिफेना च प्रोक्ता 'भावप्रकाशके' । आत्मनाला चर्मकोशा त्वमला ' गणनामके' ॥ ८१५ ॥ एकत्रिंशत्संख्यकेति प्रोक्ता शास्त्रविचक्षणैः । गुणाः । सातला कटु पित्तघ्नी लघु तिक्ता कषायका ॥८१६॥ विसर्पविषहंत्री च मेधाविस्फोटहारिणी । व्रणशोफहरा प्रोक्ता वैद्यै ' राजनिघंटके ' ॥ ८१७ ॥ मूत्रकृच्छ्रहरा प्रोक्ता भिषग्भि ' गणनामके ' । शोधना कफपित्तासृक्शोफोदरविनाशिनी ॥ ८१८ ॥ लघु मारुतकृत्प्रोक्ता ' धन्वे'नाहहरस्तथा । शीतला चैव तीक्ष्णा च तिक्ता चैव हृदिप्रिया ॥ ८१९ ॥ हृद्रोगकफहच्चैव पित्तोदावर्तगुल्महा । उदरघ्नी गरहरा विषक्रिमिविनाशिनी ॥ ८२० ॥ शोथामारुचिहा 'कैये' प्रोक्ता रेचकवांतिकृत् । ८३ कामवृद्धिः । म० गु० कामअवृक्ष । स्मरवृद्धिः कामवृद्धिस्तथैव मदनायुधः ॥ ८२१ ॥ कंदर्पजीवो कामोपजीवो चैव जितेंद्रियः । मनोजवृद्धिः संप्रोक्तो ' राजनामनिघंटके ' ॥ ८२२ ॥ गुणाः । कामवृद्धस्य बीज स्यान्मधुरं बलवर्द्धनं । कामवृद्धिकरं रुच्यं बहुलेंद्रियवृद्धिदं ॥ ८२३ ॥ ८४ चक्रमर्दः । म० तरावड, टाकळा । गु० कुवाडियो । एडहस्ती विमर्दश्च दद्रुघ्नः शकुनाशनः । चक्री चक्रगजश्चैव दद्रुघ्नो प्रपुन्नटः ॥ ८२४ ॥ चक्रमर्दस्त्वेडगजो मेषाह्वो मेटहस्तिकः । व्यावर्तकश्चक्रगजश्चक्री पुन्नाट एव च ॥ ८२५ ॥ खर्जुघ्नस्तु गजाख्यश्च प्रोक्तं ' गणनिघंटके '। ततस्त्वेडगजश्चैव मेषा श्वेडगजस्तथा ॥८२६॥ प्रपुन्नटश्च विख्यातो प्रोक्तो ' धन्वंतरी ' ध्रुवं । श्वेटकोडगजश्चैव दद्रुको मर्दको मदा ॥ ८२७ ॥ चक्रिको मेषकुसुमो ' कैयदेवनिघंटके ' । तथा 'मदनपाले' तु संप्रोक्तो कुष्ठकृंतनः ॥८२८॥ 'भावप्रकाशे' संप्रोक्तो पद्माट्ये मेषलोचनः । उरणाख्यस्तु ' कोटे ' च कविभिः परिकीर्तितः ॥ ८२९ ॥ गुणाः । चक्रमर्दः कटुः प्रोक्तो मेदोवातकफापहा । व्रणकंडूकुष्ठदद्रुपामहा ' गणनामके ' ॥ ८३० ॥ हिमो रूक्षोथ लघुश्च स्वादुर्वैद्यप्रकारकः । मलमूत्रहरश्चैव पित्तानिलहरस्तथा ॥ ८३१ ॥ कफकुष्ठश्रमश्च श्वासरामादिभेदहा । अरातिक्रिमिहंतेति फलं तस्य कटूष्णकं ॥ ८३२ ॥

विषापहं तस्य शाकं मलघ्नं ' कैयदेवके '। त्रिदोषघ्नं तथा ग्राहि शिरोर्तिहरणं तथा ॥ ८३३ ॥ शोकोद्भवकफार्तिं हन्ति ' द्रव्यरत्नाकरे ' स्मृतं । ८५ झिंझिरीटा। म० झिंझरूट । गु० झिमटो । झिंझिरीटा कंटफली पीतपुष्पा च झिंझिरा ॥८३४॥ ह्रस्वरोमाश्रयफला वृत्ता ' राजनिघंटके ' । ' द्रव्यरत्नाकरे ' चैव झिंझीसा परिकीर्तिता ॥ ८३५ ॥ सप्तसल्येति संप्रोक्ता भिषक्शास्त्रपरायणैः । गुणाः । झिंझिरीटा कटुः शीता कषाया चातिसारजित् ॥ ८३७ ॥ वृष्या संतर्पणी बल्या माहिषीक्षीरवर्धिनी । प्रोक्ता ' राजनिघंटके ' च वैद्यविद्याविशारदैः ॥ ८३७ ॥

३. पर्पटादि वर्ग.

१ पर्पटः । म० पित्तपापडा । गु० खडसलियो, पीतपापडो । पर्पटश्चरको रेणुस्तृष्णारिः खरको रजः । शीतः शीतप्रियः पांशुः कल्याणो वर्मकंटकः ॥ ८३८ ॥ कृशशाखः पर्पटकः पित्तारि रक्तपुष्पकः । सुतिक्तो कटुपत्रश्च कवचो ' राजनामके ' ॥ ८३९ ॥ वरतिक्तो वर्मकटो वरकस्त्वतिसारहा । ज्वरनाशनकश्चैव प्रोक्तो ' धन्वंतरौ ' ध्रुवं ॥ ८४० ॥ ' कैयदेवनिघंटे ' तु पित्तहा शिववल्लभ । चर्माह्व्य. सूक्ष्मपत्रो चर्मकंटक एव च ॥ ८४१ ॥ यवकटस्तथा ' द्रव्ये ' सृष्टिकः फलकंटकः । तथा 'गणनिघंटे' तु संस्मृतो धर्मखेटकः ॥८४२॥ गुणाः । पर्पटः शीतलस्तिक्तः पित्तश्लेष्मज्वरापहः । रक्तदाहारुचिग्लानिमदभ्रमहरो ' नृपे ' ॥ ८४३ ॥ मुखरोगहरो प्रोक्तो वैद्यै'र्गणनिघंटके' । रसे पाके च तिक्तः स्यात् संग्राही वातलस्तथा ॥ ८४४ ॥ दाहच्छर्दिपिपासघ्नः ' कैये ' च पित्तनाशनः । ' द्रव्यरत्नाकरे ' प्रोक्तः पित्तगेहविनाशकृत् ॥ ८४५ ॥ २ जीवक । म० गु० जीवक । जीवको जीवनो जीव्यः शृंगाह्वः प्राणदः प्रिय । मंगल्यश्चिरजीवी च मधुर. कूर्मशीर्षकः ॥ ८४६ ॥ ह्रस्वागो वृद्धिदोऽयुष्मान् दीर्घायुर्जीवदस्तथा । वल्दस्तु तथा प्रोक्तो ' राजनामनिघंटके ' ॥ ८४७ ॥ धन्वंतरिनिघंटे ' तु शुभकः कूर्चशीर्षक । क्ष्वेडः स्वादुः 'क्षीरजीवी' भिषग्भिः परिकीर्तितः ॥८४८॥ ' कैयदेवनिघंटे ' तु

शर्मसूचैक एव च । श्रेयस्तु जीवकस्त्व सयोको भिषजा वरे ॥८४९॥ गुणा । जीवको मधुरः शीतो रक्तपित्तानिलापह । क्षयदाहहरश्चैव स्वरशुक्र विवर्द्धनः ॥ ८५० ॥ श्लेष्मवृद्धिकरश्चैव गर्भसधानकारकः । प्रोक्त ' राजनिघंटे ' च वैद्यैर्विद्याविचक्षणैः ॥ ८५१ ॥ ३ ऋषभक । म० गु० ऋषभक । ऋषभो गोपतिर्धीरो विषाणी धूर्धरो वृषः । ककुद्मान् पुगवो वोढा शृगी धूर्यस्तु भूपति ॥ ८५२ ॥ कामी ऋक्षप्रियश्चोक्तो लांगुली गोश्च बधुर । गोरक्षो वनवासीति प्रोक्तो ' राजनिघटके ' ॥ ८५३ ॥ ' धन्वंतरिनिघंटे ' तु दुर्धरो वृषभस्तथा । श्रीमान् वृषाणी ककुदो चिद्राक्षो मातृक स्मृतः ॥ ८५४ ॥ ' कैयदेवनिघंटे ' तु भिषग्भि परिकीर्तित । बद्धामयपतिश्चैव ' द्रव्यरत्नाकरे ' स्मृत ॥ ८५५ ॥ गुणाः । ऋषभो मधुरः शीत पित्तरक्तविरेचनुत् । शुक्रश्लेष्मकरश्चैव दाहक्षयज्वरापह ॥ ८५६ ॥ गर्भसधानकारीति प्रोक्तो ' राजनिघटके ' । ४ श्रावणी । म० घाकटी मुडी । गु० नहानी मुडी, (बोडियो कलार) । श्रावणी स्यान्मुडिनिका भिक्षु श्रवणशीर्षकः ॥ ८५७ ॥ श्रवणा च प्रव्रजिता परिव्राजी तपोधन । प्रोक्ता ' राजनिघंटे ' तु भिषग्विद्याविचक्षणै ॥ ८५८ ॥ मुंडिनीका श्रवण्याव्हा प्रोक्ता ' धन्वं ' भिषग्वरै. । अलम्बुषा श्रवणशुक्ता कुण्डली च श्रीमती ॥ ८५९ ॥ पुनश्च ' कैयदेवे ' च ' द्रव्ये ' प्रोक्ता तपोधना । क्षीरतिका नवेरा च नीरहारा ' गणे ' स्मृता ॥८६०॥ गुणाः । श्रावणी तु कषाया स्यात कटूष्णा कफपित्तजित् । आमातिसारकासघ्नी विषच्छर्दिहरा ' नृपे ' ॥ ८६१ ॥ वातपित्तास्रहन्त्री च तपामारुचिहारिणी । गडापस्मारहन्त्री च श्लीपदघ्नी ' धन्वे ' स्मृता ॥ ॥८६२॥ वीर्योष्णा चैव मेध्या च तथा वानककफापहा । अपचीश्लीपदमेहघ्नी पाडुयोनिरुजापहा ॥ ८६३ ॥ कृच्छ्रघ्नश्च निमिहा प्रोक्ता ' कैयदेवनिघटे ' । पाचे मदुर्गुदार्तिघ्नी प्रोक्ता ' भावप्रकाशे ' ॥ ८६४ ॥ ५ महाश्रावणी । म० मोठी मुडी । गु० मोटा मुडी—कलार । महाश्रावणिका चैव महामुडी च गौचनी । कदबपुष्पा तिक्ता लोला चोडा पलंकषा ॥ ८६५ ॥ नदीकदबो मुडाख्या महामुण्डिनिका तथा । तिक्ता ग्रथिनिका

माता स्थविरा लोभिनी तथा॥८६८॥भूकदंबाऽलंबुजा च प्रोक्ता 'राजनिघंटके'
। 'धन्वंतरौ' लोमनीया छिन्नग्रंथिनिका स्मृता ॥८६९॥ 'केयदेवनिघंटे'
तु गोच्छाला खरुणा तथा । तपोधना वोटवृद्धा वोडा प्रोक्ता भिषग्वरैः ॥
८७० ॥ 'द्रव्यरत्नाकरे' चैव शोभनीया प्रकीर्तिता । 'भावप्रकाशे'
संप्रोक्ता खव्यथाऽतितपस्विनी ॥ ८७१ ॥ कोलाहला खंबुसा च श-
शाका 'गणनामके' । गुणाः । महाश्रावणिका चोष्णा ईषद्रोल्या मरुच्छ्वा
॥ ८७२ ॥ स्वरक्तद्रोचनी तिक्ता मेहघ्न्य रसायनी । 'राजनामनिघंटे'
च प्रोक्ता वैद्यविशारदैः ॥ ८७३ ॥ ६ मेदा । म०गु० मेदा । मेदा वसा
मणिच्छिद्रा जीवनी शल्यपर्णिका । मेदसारा स्नेहवती मेदिनी मधुरा
वरा ॥ ८७४ ॥ स्निग्धा मेदोद्भवा साध्वी विपदा बहुरंध्रिका । नखच्छेद्या
तथा प्रोक्ता 'राजनामनिघंटके' ॥ ८७५ ॥ शल्यदा शल्यपर्णी च
नथा पुरुपहंतिका । 'केयदेवे' भिषक्श्रेष्ठैः संप्रोक्ता नैव संशयः ॥
८७६ ॥ तथा 'मदनपाले' तु मणिक्षुद्रा भवाध्वरा । सुरा मेदसमुद्भूता
धरणी मेहसंभवा ॥ ८७७ ॥ प्रोक्ता 'गणनिघंटे' तु भिषक्शास्त्रपरायणैः ।
गुणाः । मेदा तु मधुरा शीता पित्तदाहार्तिकासनुत् ॥ ८७८ ॥ राजय-
क्ष्मज्वरहरा वातदोषकरी 'नृपे' । गुरु स्तन्या वातपित्तनाशिनी 'धन्व-
नामके' ॥ ८७९ ॥ बलासशुक्रकृच्चैव बृंहणं 'केयदेवके' । वातपित्ता-
स्रहच्चैव क्षतक्षयहरा तथा ॥ ८८० ॥ रक्तवातहरा चैव प्रोक्ता 'भावप्र-
काशके' । ७ महामेदा । म० गु० महामेदा । महामेदा वसुच्छिद्रा
जीवनी पांशुरागिणी ॥ ८८१ ॥ देवेष्टा सुरमेदा च दिव्या देवमणिस्तथा ।
श्रेवगधा महाच्छिद्रा वृक्षाहा 'राजनामके' ॥ ८८२ ॥ मणिछिद्रा वृ-
क्षरहा महापुरुपदंतिका । 'केयदेवे' भिषक्श्रेष्ठैः संप्रोक्ता नैव संशयः ॥
॥ ८८३ ॥ तथा 'मदनपाले' तु त्रिदंती देवतामणि. । प्रोक्ता पोडशासं-
ख्येति भिषक्शास्त्रविशारदै. ॥८८४॥ गुणाः। महामेदा हिमा रुच्या कफशु-
क्रविवर्द्धिनी । रक्तदाहहरा चैव पित्तक्षयनिवारिणी ॥८८५॥ वातज्वरहरा
चैव प्रोक्ता 'राजनिघण्टके' । ८ ऋद्धिः । म. गु. ऋद्धि । ऋद्धिः सिद्धिः
प्राणदा च जीवदात्री तु श्रेयसी ॥ ८८६ ॥ अपागी चेतनी योग्या

रथांगी मंगला तथा । कोल्कांता यशस्या च जीवश्रेष्ठेति 'राजके' ॥ ८८७ ॥ रथांगं मंगलं चैव वसुर्वेन्वतरौ स्मृतं । आश्वासनी तुष्टिराशी चेतना च पयस्विनी ॥ ८८८ ॥ ९ वृद्धिः । म. गु. वृद्धि । वृद्धि स्तुष्टिः पुष्टिदा श्री मंगल्या वृद्धिदात्रिका । जनेष्टा संपदा लक्ष्मीभूतिरुत्सव एव च ॥ ८८९ ॥ जीवभद्रा भिषक्श्रेष्ठैः प्रोक्ता 'राजनिघंटके'। ऋषिश्रेष्ठा युगंयोग्या लक्ष्मीः सर्वजनप्रिया ॥ ८९० ॥ 'धन्वंतरिनिघंटे' तु संप्रोक्ता भिषजा वरैः । सुखा तु शोभिनी चैव श्रावणी च सुयोग्यदा ॥ ॥ ८९१ ॥ विभूतिर्मधुरा चैव प्रियो मंगल एव च । 'कैयदेवनिघंटे' तु सप्तविंशतिसंख्यका ॥ ८९२ ॥ गुणाः । ऋद्धिर्वृद्धिश्च मधुरा सुस्निग्धा तिक्तशीतला । रुचिमेधाकरी श्लेष्मकुष्ठक्रिमिहरा 'नृपे' ॥ ८९३ ॥ क्षयपित्तानिलहरा रक्तज्वरविनाशिनी । कफशुक्रप्रदा चैव प्रोक्ता 'धन्वंतरौ' ध्रुवं ॥ ८९४ ॥ त्रिदोषमूर्च्छाहंत्री च रक्तपित्तहरा तथा । गर्भवृद्धिप्रदा चैव प्रोक्ता 'कैयनिघंटके' ॥ ८९५ ॥ ऋद्धिर्दानादिनिंद्या च प्रोक्ता 'गणनिघंटके' । १० धूम्रपत्रा । म० गंधाणी । गु० कीडामारी । धूम्रपत्रा तु धूम्राव्हा सुलभा च स्वयंभुवा ॥ ८९६ ॥ गृध्रपत्रा च गृध्राणी कृमिघ्नी स्त्रीमलापहा । अष्टसंख्या 'नृपे' प्रोक्ता भिषग्भिः शास्त्रवित्तमैः ॥८९७॥ गुणाः । गृध्राणी तु रसे तिक्ता शोफक्रिमिविनाशिनी । उष्णा कासहरा रुच्या दीपनी 'राजनामके' ॥८९८॥ ११ प्रसारिणी । म० चादवेल । गु० नारी । प्रसारिणी सुप्रसरा सारणी सरणी सरा । चारुपर्णी राजबला भद्रपर्णी प्रतानिका ॥ ८९९ ॥ प्रबला राजपर्णी च बल्या भद्रवरा तथा । चंद्रवल्ली प्रभद्रा च 'राजनामनिघंटके' ॥ ९०० ॥ महिता भद्रवाटी च 'कैये' प्रतानिका तथा । तथा 'मदनपाले' तु प्रसरा परिकीर्तिता ॥ ९०१ ॥ प्रोक्ता 'भावप्रकाशे' तु प्रतानिनी वटप्रसरा । गुणाः । प्रसारिणी गुरूष्णा च तिक्ता वातार्शहा तथा ॥ ९०२ ॥ श्वयथुमलहरा च विष्टंभहारिणी 'नृपे' । वपुर्हंत्रीति संप्रोक्ता 'मदने' वैद्यनायकैः ॥ ९०३ ॥ सरा सधानकृच्चैव त्रिदोषघ्नी च वृष्यदा । वस्तेन वातहरा प्रोक्ता 'धन्वनिघंटके' ॥ ९०४ ॥ रसे

तिक्ता च वीर्योष्णा शुक्ला वातरक्तहाः । त्रिदोषघ्नो 'केयदेवे' प्रोक्ता वैद्यैर्न संशयः ॥ ९०५ ॥ १२ पाषाणभेदी । म० पाषाणभेदी । गु० पाषाणभेदी । पाषाणभेदोऽश्मघ्नश्च शिलाभेदोऽश्मभेदकः । श्वेता चोपलभेदी च नगभिच्छिलागर्भक. ॥ ९०६ ॥ प्रोक्ता 'राजनिघंटे' तु वैद्यशास्त्रपरायणैः । पाषाणभेदो पाषाणस्तथैवाश्मनिभेदकः ॥ ९०७ ॥ अश्मभेदनसंज्ञश्च नगभेदन एव च । प्रोक्ता 'मदनपाले' तु भिषक्‌विद्याविचक्षणैः ॥ ९०८ ॥ तथा 'भावप्रकाशे' तु गिरिभित् परिकीर्तितः । दृपद्भेदः प्रस्तरश्च नगभेदक एव च ॥ ९०९ ॥ अश्मरीभेदकश्चैव प्रोक्तो 'केयनिघटके' । गुणाः । पाषाणभेदो मधुरस्तिक्तो मेहकृपाहरः ॥ ९१० ॥ प्रोक्तं 'राजनिघंटे' तु वैद्यविद्याविशारदैः । 'केयदेवे' हिमो भेदी योनिरोगविनाशनः ॥ ९११ ॥ मूत्ररोमहरश्चैव व्रणदोषहरस्तथा । गुदभ्रंशहरश्चैव 'गणे' प्रोक्ता भिषक्‌जनैः ॥ ९१२ ॥ शूलकृच्छ्रत्रिदोषघ्नो मेहहृद्रोगप्लीहहा । गुल्मार्शनाशनश्चैव बस्तिशुद्धिकरस्तथा ॥ ९१३ ॥ शर्कराशिश्नशूलघ्नः प्रोक्तो 'धन्वंतरी' ध्रुवं । शोफहृद्रोगहा 'भावे' 'मदने' तु सरः स्मृतः ॥ ९१४ ॥ १३ वटपत्री पाषाणभेदी । म० गु० वडवती पाषाणभेदी । अन्या तु वटपत्रीस्यात्तथा ऐरावती च सा । गोधावती रावती च श्यामा खड्गनामिका ॥ ९१५ ॥ प्रोक्ता 'राजनिघंटे' तु भिषक्‌शास्त्रपरायणैः । सुस्त्रातिका रेवती च मोहिनी 'केयदेवके' ॥९१६॥ गुणाः । वटपत्री हिमा गौल्या मेहकृच्छ्रविनाशिनी । बल्दा अश्महंत्री च दीपनी 'राजनामके' ॥ ९१७ ॥ योनिदोषहरा चैव मूत्ररोगहरा तथा । तत्फलं मधुरं रूक्षं स्तंभनं लेखनं ध्रुवं ॥ ९१८ ॥ कफपित्तहरं चैव विश्वध्यानकृत्तथा । क्षुद्रं ग्राही पित्तनिच प्रोक्तं 'केयनिघंटके' ॥ ९१९ ॥ स्तंभनं वातलं शीतं मदने परिकीर्तितं । १४ । श्वेतशिला । म० पांढरा दगडी पाषाणभेद । गु० धोळो पाषाणभेद । श्वेताशिला वल्कला च शिलाजा शैलवल्कला ॥ ९२० ॥ वल्का तु शैलगर्भाव्हा शिलात्वक् 'राजनामके' । गुणाः । शिलावल्कं हिम स्वादु मेहकृच्छ्रविनाशनं ॥

॥ ९२१ ॥ मूत्ररोगाश्मरीगुल्मक्षयपित्तापहारक । १४ क्षुद्रपाषाणभेदा । म० गु० क्षुद्रपाषाणभेद । क्षुद्रपाषाणभेदाख्या चतुःपत्री च पार्वती॥ ॥ ९२२ ॥ नगभूश्चाश्मकेतुश्च गिरिभूः कंदरोद्भवा । शैलोद्भवा च गिरिजा नगजा 'राजनामके' ॥ ९२३ ॥ दशसंख्येति संप्रोक्ता भिषक्शास्त्र परायणैः । गुणाः । मणघ्नी तु 'नृपे' प्रोक्ता मूत्रकृच्छ्राश्मरीहरा ॥ ॥ ९२४ ॥ १० गृहकन्या । म० कोरफड, कोरकड । गु० कुवार । गृहकन्या कुमारी च कन्यका दीर्घपत्रिका । स्थलेरुहा मृदु कन्या बहुपत्रामराऽजरा ॥ ९२५ ॥ कटकमावृता वीरा भृंगेष्टा विपुलश्रवा । ब्रह्मघ्नी तरुणी रामा कपिला चाम्बुधिस्रवा ॥ ९२६ ॥ सुन्टका स्थूलदला प्रोक्ता 'राजनिघंटके' । माता च मडला चैव फलमरस्याऽक्षकारका ॥ ॥ ९२७ ॥ 'कैयदेवनिघंटे' तु भिषक्श्रेष्ठैः प्रकीर्तिता । 'द्रव्यरत्नाकरे' चैव संप्रोक्ता त्वतिपिच्छला ॥ ९२८ ॥ तथा घृतकुमारी तु प्रोक्ता 'भावप्रकाशके' । सप्तविंशतिसंख्याका संप्रोक्ता भिषजांवरैः ॥ ९२९ ॥ गृहकन्या हिमा तिक्ता कासपित्तकफापहा । विषकुष्ठश्वासहरा 'नृपे' प्रोक्ता रसायनी ॥९३०॥ यकृत्पित्तहरा चैव गलरोगहरा तथा । बृहणी चैव बल्या च त्वगामयहरा 'नृपे' ॥ ९३१ ॥ भेदिनी ग्रंथिनी चैव ह्यग्निदग्धव्रणापहा । विस्फोटरक्तपित्तघ्नी 'कैये' कफज्वरापहा ॥ ९३२ 'द्रव्ये' सरा प्लीहहरा 'भावे' नेत्र्या स्मृता बुधैः । १६ बर्हिचूडा । म० मयूरशीखा, मोरशेंडा । गु० मोरशिखा । शिखिनी बर्हिचूडा स्यात् शिखालु सुशिखा शिखा ॥ ९३३ ॥ केकी शिखा मयूरस्य शिखेति 'राजनामके' । 'द्रव्यरत्नाकरे' चैव मधुराव्हा मधुच्छदा ॥ ॥ ९३४ ॥ मयूराव्हा सहस्रा च प्रोक्ता 'मदनपालके' । सहस्राक्षी नीलकंठशिखा 'भावप्रकाशके' ॥ ९३५ ॥ गुणाः । बर्हिचूडा रसे स्वादु मूत्रकृच्छ्रहरा तथा । बालग्रहहरा चैव वश्यकर्मप्रदा 'नृपे' ॥ ॥ ९३६ ॥ 'द्रव्ये' कफातिसारघ्नी पित्तश्लेष्मातिसारजित् । १७ क्षीरिणी । म० पिसोळा । गु० पिसोळा । क्षीरिणी काचनक्षीरी कर्षणी बहुपर्णिका ॥ ९३७ ॥ तिक्तदुग्धा हैमवती हिमदुग्धा हिमावती । हि

माद्रिजा पीतदुग्धा यवचिंची हिमोद्भवा ॥ ९३८ ॥ हैमी तु हिमजा चैव प्रोक्ता ' राजानिघंटके ' । घर्षणी हेमदुग्धेति प्रोक्ता ' धन्वंतरी ' ध्रुवं ॥ ॥ ९३९ ॥ यवचित्रा काचनी च ' कैयदेवे ' स्मृता बुधैः । अष्टसू-सख्यका प्रोक्ता भिषक्शास्त्रविशारदैः ॥ ९४० ॥ गुणाः ॥ क्षीरिणी तिक्तशीता च रेचिनी शोफवातहा । कृमीकफहरा चैव पित्तज्वरहरा ' नृपे ' ॥ ९४१ ॥ १८ स्वर्णक्षीरी । म० काटेधोत्रा । गु० दारुडी । स्वर्णक्षीरी स्वर्णदुग्धा स्वर्णाव्हा रुक्मिणी तथा । सुवर्णहेमदुग्धी च हेम-क्षीरी तु कांचनी ॥ ९४२ ॥ प्रोक्ता ' राजानिघंटे ' तु भिषक्विद्या-विचक्षणैः । सुवर्णक्षीरी हेमांगा तथैव कनकक्षीरी ॥ ९४३ ॥ ' धन्व-तरिनिघंटे' तु संप्रोक्ता भिषजां वरैः । क्षीरगर्भा दुग्धिकेति 'द्रव्यरत्नाकरे' स्मृता ॥ ९४४ ॥ हेमाव्हा हेमदुग्धा च तथा हेमावती ' मदे ' । पट्ट-पर्णी हैमवती पीतदुग्धा च चोककः ॥९४५ ॥ प्रोक्ता ' भावप्रकाशे ' तु भिषक्विद्याविचक्षणैः । प्रोक्ता ' गणनिघंटे ' तु भिषग्भिस्तिक्तदुग्धिका ॥ ९४६ ॥ विंशत्संख्यया भिषग्भिस्तु प्रोक्ता शास्त्रविचक्षणैः । गुणाः । स्वर्णक्षीरी हिमा तिक्ता कृमिपित्तकफापहा ॥ ९४७ ॥ मूत्रकृच्छ्राश्मरी-शोफदाहज्वरहरा ' नृपे ' । उत्क्लेशकारिणी चैव ' मदे ' मदकरा स्मृता ॥९४८॥ विषपित्तहरा चैव रक्तपित्तहरा 'घने' । कंडूहरा 'कैयदेवे' रक्तानाहहरा तथा ॥ ९४९ ॥ कामलाघ्नी तथा प्रोक्ता वैद्यविद्या-विशारदैः । वातास्रहा ' द्रव्यरत्ने ' पाडुहा ' गणनामके ' ॥ ९५० ॥ १९ त्रायमाणा । म० गु० त्रायमाण । त्रायमाणा कृतत्राणा त्रायंती त्रायमाणिका । बलभद्रा सुकामा च वार्षिकी गिरिजानुजा ॥ ९५१ ॥ मंगलयाव्हा देवबला पालिनी भयनाशिनी । अवनी रक्षणी त्राणा संप्रोक्ता ' राजनामके ' ॥ ९५२ ॥ बलदेवा तु विदिता तथैव गिरिसानुजा । ' धन्वंतरिनिघंटे ' तु संप्रोक्ता भिषजा वरैः ॥ ९५३ ॥ आर्द्रादिसानुजा चैव तथा वार्षिकत्राणिका । 'कैयदेवे' तु संप्रोक्ता सुदला च सुनालिका ॥ ॥९५४॥ 'द्रव्यरत्नाकरे' चैव सुदलसंज्ञा प्रकीर्तिता । तथा ' त्वमरकोशे' तु प्रोच्यते बलभद्रिका ॥ ९५५ ॥ गुणाः । त्रायमाणा भवेच्छीता मधुरा

गुल्महा तथा । रक्तज्वरकफघ्नी च श्रमतृष्णाक्षयापहा ॥ ९५६ ॥
ग्लानिहा विषछर्दिघ्नी प्रोक्ता 'राजनिघण्टके' । कटु पित्तास्रशूलघ्नी
प्रोक्ता 'धन्वन्तरिनिघण्टके' ॥९५७॥ हृद्रोगरक्तगुल्मघ्नी पित्तहा 'कैयदेवके' ।
'मदे' वैद्ये सरा प्रोक्ता कफपित्तहरा 'गणे' ॥ ९५८ ॥ ७०
रुदती । म० रुद्रवती । गु० परियो, ल्गणो । रुदती तु स्रवत्तोया
सञ्जीवन्यमृतस्रवा । रोमाञ्चिका महामांसी चणपत्री सुधास्रवा ॥ ९५९ ॥
प्रोक्ता 'राजनिघण्टे' तु भिषग्विद्याविशारदैः । गुणाः । रुदती तु क
टुस्तिक्ता कषाया चोष्णकारका ॥९६० ॥ रक्तपित्तक्रिमिहरा कफश्वास
विनाशिनी । रसायनी मेहहरा 'राजनामनिघण्टके' ॥ ९६१ ॥ ७१
ब्राह्मी । म० ब्राह्मी । गु० ब्राह्मी । ब्राह्मी सरस्वती सौम्या सुरश्रेष्ठा
सुवर्चला । कपोतवेगा वैधात्री दिव्यतेजा महौषधी ॥ ९६२ ॥ स्वायंभुवी
सौम्यलता सुरेज्या ब्रह्मकन्यका । मण्डूकमाता मत्स्याक्षी मण्डूकी सुरसा
तथा ॥ ९६३ ॥ मेध्या वीरा भारती च वरा तु परमेष्ठिनी । दिव्या च
शारदा चैव प्रोक्ता 'राजनिघण्टके' ॥ ९६४ ॥ सोमा वयःस्थरा च
त्वष्टा ब्रह्मसुवर्चला । 'धन्वन्तरिनिघण्टे' तु भिषग्भिः परिकीर्तिता ॥९६५॥
तथा सत्यवती चैव स्मरणी ब्रह्मचारिणी । सत्यनामा ब्रह्मसोमा तनो

' भावप्रकाशके '। २२ जलब्राह्मी। म० गु० वांब। ब्राह्मी तु क्षुद्र-पत्रान्या लघुब्राह्मी जलोद्भवा ॥ ९७॥ प्रोक्ता ' राजनिघंटे ' तु वैद्य-विद्याविचक्षणैः। हिलमोची शंखवरा जलब्राह्मी तथैव च ॥ ९७५ ॥ ' कैयदेवे ' भिषक्श्रेष्ठैः संप्रोक्ता नैव संशयः। वांबी वामी फेनिला च जलजा हिलमोचिका ॥ ९७३ ॥ ' द्रव्यरत्नाकरे ' चैव संप्रोक्ता रुद्रसंख्यका। वांबी तिक्ता रसे चोष्णा सरामानिलहा ' नृपे ' ॥ ॥ ९७४ ॥ शोफकुष्ठव्रणघ्नी च ' कैये ' पित्तकफापहा। २३ वंदाक। म० बांदें, बांडगूळ। गु० वांदो। वंदाकः पादपरुहा शिखरी तरुरो-हिणी ॥ ९७५ ॥ वृक्षादनी वृक्षरूढा कामवृक्षस्तु शेखरी। केशरूपा तरुरुहा तरुस्था गंधमोहिनी ॥ ९७६ ॥ कामिनी तरुरुक् श्यामा द्रुपदी ' राजनामके '। वंदारुः स्याद्वृक्षरुहा तथैव पद्मरूपिणी ॥ ९७७ ॥ ' धन्वंतरिनिघंटे ' तु संप्रोक्ता भिषजां वरैः। कामना नीलवर्णी च नीलवल्ली जयद्रुमा ॥ ९७८ ॥ जीवंती तु तथा प्रोक्ता ' कैये ' तु पदरोहिणी। तथा ' भावप्रकाशे ' तु वृक्षभक्षा प्रकीर्तिता ॥ ९७९ ॥ द्रुपद्रुहा नररुहा कामाता चंद्रको 'गणे'। गुणाः। वंदाकस्तु भवेत्तिक्तः शिशिरः कफपित्तजित् ॥९८०॥ श्रमहृत् सिद्धिदो वृष्यो ' नृपे ' प्रोक्तो रसायनः। ' धन्वंतरिनिघंटे ' तु संप्रोक्तो व्रणरोपणः ॥ ९८१ ॥ कफ-वातहरः प्रोक्तो ' कैये ' रक्तविषापहः। २४ अरण्यकुलत्थिका। म० विखळ्या। गु० विमड। ततोरण्यकुलित्था च कुचाली कुंभकारिका ॥ ९८२ ॥ चक्षुष्या तु कुलित्था च लोचने हितकारिका। दृक्प्रसादेति संप्रोक्ता भिषग्भि 'र्नृपनामके' ॥ ९८३ ॥ ' धन्वंतरिनिघंटे ' तु वैद्यैः प्रोक्ता मलापहा। ' कैयदेवनिघंटे ' तु कुकारी त्रिविधा स्मृता ॥९८४॥ दशसंख्या भिषक्श्रेष्ठैः संप्रोक्ता नैव संशयः। गुणाः। कुलत्था लोचनहिता तिक्ताऽर्शोशूलहा कटु ॥ ९८५ ॥ विबंधाध्मान ' द्वत्रादि ' चक्षुष्या व्रणरोपिणी। नेत्रस्रावहरश्चैव चरस्थिरविषापहा ॥ ९८६ ॥ विस्फोट-नेत्रकंडूहा नेत्रव्रणहरा ' धने '। अर्शोहिकास्त्रहा प्रोक्ता ' गणनामनिघं-टके ' ॥ ९८७ ॥ २५ तंदुलीयक। म० तांदुळजा। गु० तांदळजो

तंडुलीयस्तंडुली च तंडुलीयकग्रथिलौ । बहुवीर्यो मेघनादो सुशाकस्तु घनस्वनः ॥ ९८८ ॥ पथ्यशाकस्तु स्फूर्जन्यः स्वनिताव्हस्तथैव च । वीरस्तु तंडुलश्चैव प्रोक्तो ' राजनिघण्टके ' ॥ ९८९ ॥ पिंडिरस्तु घनश्चैव ततस्तंडुलकाविका । ' धन्वंतरिनिघंटे ' तु सप्रोक्ता भिषजां वरे ॥९९०॥ घाडालस्तु खटालश्च काडीरस्तंडुली तथा । विषघ्नो मार्षिकश्चैव मारीष ' कैयदेवके ' ॥ ९९१ ॥ ततो ' मदनपाले ' तु मार्षिकः परिकीर्तितः । ' भावप्रकाशे ' संप्रोक्तो भिषग्भिरल्पमारिष ॥ ९९२ ॥ गुणाः । तंडुलीयस्तु शिशिरो मधुरो विषनाशन । रुचिकृद्दीपनः पथ्य पित्तदाहभ्रमापह ॥ ९९३ ॥ प्रोक्तो ' राजनिघंटे ' तु वैद्यविद्याविचक्षणैः । असृक्ज्वरहरश्चैव प्रोक्तो 'गणनिघंटके' ॥ ९९४ ॥ रक्तपित्तहरो रूक्षो रसे पाके मधुर्भवेत् । मदपित्तविषासृग्घ्नो ' कैये ' स्यात्मूत्रमूत्रजित् ॥ ॥ ९९५ ॥ तत मूत्रमलघ्नश्च ' मदे ' प्रोक्तो भिषग्जनै । ७६ चिचिल्लिका । म० चिल्घोळ गु०। झीणी लुणी । ''चिचिल्लिका रक्तदला खरच्छदा स्यात्क्षुद्रपोली सदृमाभपत्रिका*'' ॥ ९९६ ॥ प्रोक्ता ' राजनिघंटे ' तु भिषक्शास्त्रपरायणै । दलाम्ललोहिता चिल्ली मधुपत्रा तथैव च ॥ ९९७ ॥ क्षीरपत्रा क्षीरदला वास्तुकी ' धन्वनामके ' । बृहद्दला तु रक्ता च गौडवास्तुक ' द्रव्यके ' ॥९९८॥ तथा ' मदनपाले ' तु सम्यक् प्रोक्ता महद्दला । गुणाः । चिल्ली कटुः कषाया च जीर्णज्वरहरा तथा ॥ ९९९ ॥ रसायनीति संप्रोक्ता ' राजनामनिघण्टे ' । मरा शीता क्षीरहा च रक्तजित् क्रिमिहारका ॥ १००० ॥ त्रिदोषघ्नी ' मदे ' प्रोक्ता भिषग्भि शास्त्रवेत्तृभिः । श्लेष्मपित्तप्रमेहघ्नी मूत्रकृच्छ्रहरा तथा ॥ १००१ ॥ ' धन्वंतरिनिघंटे ' च संप्रोक्ता रक्तहारिणी । अग्निदीपनी ' द्रव्ये ' ' भावे ' वातहरा तथा ॥ १००२ ॥ श्लेष्मघ्नी पुष्टिकृच्चैव कफमरत्यनिषूदन । ७७ हस्तिशुंडी । म० गु० हस्तिशुंडी । हस्तिशुंडी महाशुंडी शुंडी धूमरपत्रिका ॥ १००३ ॥ गुणा । हस्तिशुंडी तु उष्णा च सन्निपातज्वरापहा । प्रोक्ता 'राजनिघंटे' तु पुरात

* इत्यपि पाठः।

नामिषवरैः ॥ १००४ ॥ २८ **कुटुंविनी** । म० पहारकुट्वी, शिरदोडी, मोठी कावळी । गु० खरणेर । कुटुंविनी पयस्या च क्षीरिणी जलकामुका । वक्रशल्या दुराधर्षा क्रूरकर्मा,झिरिंटिका ॥ १००५ ॥ शीता प्रहारजाया च शीतला तु जलेरहा । प्रोक्ता 'राजनिघंटे' तु भिषक्शास्त्रविशारदैः ॥ १००६ ॥ अर्कपुष्पी वज्रशल्या दुरामोधा भिरिंटिका । 'कैयदेवनिघंटे' तु संप्रोक्ता भिषजा वरैः ॥ ७ ॥ ततो 'मदनपाले' तु जलकामाऽभिरेणुका । पयस्था जलकामा च चित्रशल्या दुरामया ॥ ॥ १००८ ॥ एकविंशतिसंख्येति । प्रोक्ता वैद्यविचक्षणैः । गुणाः । कुटुंविनी तु मधुरा ग्राहिणी कफपित्तहा ॥ १००९ ॥ कंडूरक्तव्रणहरा 'नृपे' प्रोक्ता रसायनी । २९ **स्थलपद्मिनी** । म० स्थलकमळणी । गु० स्थलकमल । सुगंधमूला पद्माऽह्वा तथैव स्थलपद्मिनी ॥ १० ॥ तथैवांवुरुहा चेति चारटी पद्मचारिणी । लक्ष्मीश्रेष्ठा तु लक्ष्मी च रम्या चैव सुपुष्करा ॥ ११ ॥ चारस्थलरुहा चैव तथा पद्मावती मता । ततः पुष्करवर्णी त्र तथा पुष्करिणी मता ॥ १२ ॥ प्रोक्ता 'राजनिघंटे' तु भिषक्शास्त्रपरायणैः । गवमूलातिपत्रा च पद्मचारी सुपुष्कला ॥ १३ ॥ 'धन्वंतरिनिघंटे' तु संप्रोक्ता भिषजावरैः । 'द्रव्यरत्नाकरे' चैव वर्तकी परिकीर्तिता ॥ १४ ॥ व्यथा त्वतिवसा चैव चारटी 'मदने' स्मृता । तथा त्वतिचरा चैव प्रोक्ता 'भावप्रकाशके' ॥ १५ ॥ चतुर्विंशतिसंख्याका प्रोक्ता वैद्यविचक्षणैः । गुणाः । तिक्ता शीता च वातघ्नी रक्तपित्तहरा तथा ॥ १६ ॥ मेहातिसारहा प्रोक्ता 'राजनामनिघंटके' । उष्णा कटुः कफोद्भूतवातहा मूत्रकृच्छ्रजित् ॥ १७ ॥ अश्मरीशूलविषहा श्वासकासहरा 'भवे' । मोहापस्मारहा प्रोक्ता 'धन्वंतरिनिघंटके' ॥ १८ ॥ श्लेष्मश्वासास्रकृच्छ्रघ्ना 'मदे' प्रोक्ता भिषग्जनैः । 'गणनामनिघंटे' तु शूलघ्ना परिकीर्तिता ॥ १९ ॥ तृष्णादाहप्रशमनी 'द्रव्यरत्नाकरे' स्मृता ३० **नागदमनी** । म० नागदवण । गु० नागदवण । जंबूर्नीचवती वृत्ता वृत्तपुष्पा च जाववी । मदघ्नी नागदमनी दुर्धर्षा दुःसहा तथा ॥ ३१ ॥ प्रोक्ता 'राजनिघंटे' तु भिषग्भिः शास्त्रवित्तमैः । महा

योगेश्वरी चैव तथा योगेश्वरीश्वरी ॥ ३२ ॥ नागदंती नागपत्री रास्ना सर्वभयापहा । सर्वगंधा सर्वसहा विषदंष्ट्रा विषापहा ॥ ३३ ॥ 'कैय-देवनिघंटे' तु संप्रोक्ता भिषजांवरैः। दमनी नागगंधा च नागा भुजंगपर्णिनी ॥ ३४ ॥ 'द्रव्यरत्नाकरे' चैव भिषग्भिः परिकीर्तिता। प्रोक्ता 'म-दनपाले' तु नागपत्रा भुजंगिनी ॥ ३५ ॥ बल्लामोटा नागपुष्पी प्रोक्ता 'भावप्रकाशके । गुणाः । ततस्तु नागदमनी तिक्तोष्णा च त्रिदोषहा ॥ ३६ ॥ कटुतिक्तोदराध्मानहारिणी कोष्ठशोधिनी। 'राजनामनिघंटे' तु प्रोक्ता वैद्यैर्न संशयः ॥ ३७ ॥ मोहापस्मारदोषघ्नी 'धन्वंतरिनिघंटके'। तृष्णादाहहरा प्रोक्ता 'द्रव्यनामनिघंटके' ॥ ३८ ॥ व्रणरक्षोग्रहघ्नी च सर्पोग्रविषापहा । लूताज्वालागर्दभघ्नी प्रोक्ता 'कैयनिघंटके' ॥ ॥ ३९ ॥ कफवातहरा प्रोक्ता वैद्यै 'द्रव्यनिघंटके'। जयंकरा च ध-नदा 'भावे' च सुमतिप्रदा ॥ ४० ॥ कोष्ठशूलहरा चैव योनि-दोषहरा 'गणे'। ३२ नागदंती । म० नागाळी । गु० नागदमुकणी

॥ ९० ॥ असीतका सूक्ष्मपत्रा 'कैयदेवनिघंटके'। गुणाः। विष्णुक्रांता कटुस्तिक्ता कफवातहरा तथा ॥ ९१ ॥ . विषहा पावनी चैव शुभदायी 'नृपे' स्मृता। बुद्धिस्मृतिकरा चैव अर्णक्रिमिकफापहा ॥ ॥ ९२ ॥ 'कैयदेवे' भिषक्श्रेष्ठैः संप्रोक्ता शास्त्रवेत्तृभिः। ३३ **कुणंजर** । म० कुंजीर। गु० कणेझरो। कुणंजरः कुणंजी च कुणंजोरण्यवास्तुकः ॥ ९३ ॥ प्रोक्ता 'राजनिघंटे' तु भिषक्शास्त्रपरायणैः। सप्तसंख्येति संप्रोक्ता पुरातनचिकित्सकैः ॥ ९४ ॥ गुणाः। कुणंजो मधुरो रुच्यो दीपनः पाचनो 'नृपे'। हिमो हृद्यो मेहहरो रक्तपित्तहरो 'द्रवे' ॥ ९५ ॥ ३४ भूम्यामलकी। म० भुईआंवळी। गु० भोंआंवळी। ततो भूम्यामलो ताली वितुन्ना हवपादिका। उच्चटा चारटी हृध्या भूधात्री च हिमालया ॥ ९६ ॥ वीराऽजरा विश्वपर्णी तथा हिमयदा मता। विंदुपत्री विपत्री च बहुवीर्या तमालिका ॥ ९७ ॥ वितुन्निकेति संप्रोक्ता 'राजनामनिघंटके'। तामला च जटाताली तमालं च तमालिनी ॥ ९८ ॥ वितुन्नं तातमालं च भूधात्री तु तमालकी। झटामला झटा चैव 'कोशे' प्रोक्ता भिषग्वरैः ॥ ९९ ॥ उत्तमा हवपादी च बहुपुत्रा शिवा तथा। चामलकी हवा माल्या हिमा सूक्ष्मफला तथा ॥ ॥ ६० ॥ 'कैयदेवनिघंटे' तु प्रोक्ता वैद्यविशारदैः। 'द्रव्यरत्नाकरे' चैव जटांता च शिवा स्मृता ॥ ६१ ॥ ततो 'मदनपाले' तु संप्रोक्ता चाजटा तथा। तद्वद्बहुफला चैव प्रोक्ता 'भावप्रकाशके' ॥ ६२ ॥ सूक्ष्मेक्षिनी विष्णुपर्णी तमालका तथा 'गणे'। गुणाः। भूम्यामली कषायाम्ला शिशिरा मूत्ररोगहा ॥ ६३ ॥ हिमा-वातकरा पांडुपित्तरककफापहा। विषकुष्ठश्वासहरा तृषादाहहरा 'नृपे' ॥ ६४ ॥ हिध्माक्षतक्षयहरा प्रोक्ता 'कैयनिघंटके'। ३५ गोरक्षी। म० गोरखचिंच। गु० गोरख आंवली, रुखडो। गोरक्षी सर्पदंडी च दीर्घदंडी सुदंडिका ॥ ॥ ६५ ॥ चित्रला गंधबहुला गोपाली पंचपर्णिका। प्रोक्ता 'राजनिघंटे' तु वसुसंख्या भिषग्जनैः ॥ ६६ ॥ गुणाः। गोरक्षी मधुरा तिक्ता शिशिरा दाहपित्तनुत्। विस्फोटवांत्यतीसारज्वरशोषविनाशिनी ॥

॥ ६७ ॥ ३६ **गोलोमी** । म० पायरा, पायरीभेद । गु० गोलोमी । गोलोमी गोधुर्या चैव गोजा क्रोष्टुकपुच्छिका । गोसभवा प्रस्तरणी प्रोक्ता 'राजनिघटके' ॥ ६८ ॥ पट्सस्व्या भिपग्भिस्तु सप्रोक्ता नैत्र सशय । **गुणाः** । गोलोमी तु कटुस्तिक्ता त्रिदोपघ्नी हिमा 'नृपे' ॥६९॥ रक्तशोहा आहिणी च दीपनी तत्र सस्मृता । अश्मरीमेहहा प्रोक्ता 'द्रव्यनाग्नि निघटके' ॥ ७० ॥ ३७ **दुग्धफेनी** । म० गु० दूधफेनी । पयफेनी फेनदुग्धा पयःस्विनी । लूतारि प्रगके तुश्च गोजापर्णीति, 'राजके' ॥ ॥ ७१ ॥ पट्सख्या कथिता पूर्वं पुरातनभिपग्वरै । **गुणाः** । दुग्धफेनी कटुस्तिक्ता कपाया शिशिरा तथा ॥ ७२ ॥ विषव्रणहरा रुच्या 'नृपे' प्रोक्ता रसायनी । ३८ **चागेरी, क्षुद्राम्लिका** । म० आंबरती । गु० नहानो चुको । क्षुद्राम्ला चैव चागेरी चुक्राम्ला चुक्रिका तथा ॥ ॥ ७३ ॥ लोणाम्ला च चतुःपर्णी लोणी लोणाम्लपत्रिका । अवष्टाम्लवती चाम्ला तथा दतशठा मता ॥ ७४ ॥ शस्त्राणा चाम्लप त्रीति प्रोक्ता 'राजनिघटके' । तथाम्ललोटिका लोटा 'धन्वन्तरिनिघटके' ॥ ७५ ॥ अम्लिका ऽम्लपत्रका चैव लोटिका लोणिका तथा । सुनीला राजपत्रा च अम्ला चाम्लदोलरा ॥ ७६ ॥ 'कैयदेव निघटे' तु प्रोक्ता वैद्यविचक्षणे । अश्मतकोऽम्लपत्रा च कुशली शफरी

तु भिषक्शास्त्रपरायणैः । ' धन्वंतरौ ' गंधकारी जयकारी प्रकीर्तिता ॥ ८४ ॥ जयारुणा खदिरका गडकाली प्ररोधिनी । ' केयदेवनिघंटे ' तु रुहा च परिकीर्तिता ॥ ८५ ॥ तथा ' मदनपाले ' तु लोहिता मोहिनी स्मृता । गुणाः । रक्तपादी कटुः शीता, पित्तातिसारजित्तथा ॥ ८६ ॥ शोफदाहश्रमश्वासव्रणकुष्ठकफापहा । कुष्ठघ्नी ' राजनाम्नीति ' निघंटे परिकीर्तिता ॥ ८७ ॥ कफपित्तहरा चैव योनिरोगविनाशिनी । रक्तपित्तहरा ' प्रोक्ता ' केयदेवनिघंटके ' ॥ ८८ ॥ रक्तदाहविषघ्नी च ' द्रव्यरत्नाकरे ' स्मृता । विसर्पलूताभूतघ्नी ' मदे ' तु व्रणरोपणी ॥ ८९ ॥ ४० वैपरीत्या लज्जालुः । म० योर लाजाळू । गु० मोटी रीसमणी । लज्जालुर्वैपरीत्या च तथैव तु बृहद्दला । अलम्बुषा वेदसंख्या संप्रोक्ता ' राजनामके ' ॥ ९० ॥ गुणाः । बृहल्लज्जालुका चोष्णा कटु कफविनाशिनी । आमहा रसनिष्पत्तिर्नानाविज्ञानदा ' नृपे ' ॥ ९१ ॥ ' द्रव्यरत्नाकरे ' प्रोक्ता व्रणपित्तातिसारजित् । ' मदे ' तु श्लेष्मपित्तघ्नी योनिरोगहरा स्मृता ॥ ९२ ॥ ४१ हंसपादी । म० बारीक लाजाळूभेद । गु० हंसपादी । त्रिपदा रक्तपादी च तथैव हंसपादिका । घृतमंडलिका चैव विश्वग्रंथिस्त्रिपादिका ॥ ९३ ॥ त्रिपादी कीटमारी च हेमपादी मधुस्रवा । कर्णाटी ताम्रपत्री च विक्रांता सुवहा तथा ॥ ९४ ॥ प्रह्लादनी पदाङ्गी च शीतांगी सुतपादुका । संचारिणी च पदिका प्रह्लादी कीटपादिका ॥ ९५ ॥ गोधापदी च हंसाङ्घ्रिः धार्तराष्ट्रपदी तथा । हंसपादी च विज्ञेया ' राजनामनिघंटके ' ॥ ९६ ॥ कीटनामा कीटमाता ' केये ' तु हविर्मंडला । तथा ' गणनिघंटे ' तु घृतमंडा मधुस्रवा ॥ ९७ ॥ गुणाः । हंसपादी कटूष्णा च विषभूताश्मापहा । अपस्मारहरा चैव ' नृपे ' प्रोक्ता रसायनी ॥ ९८ ॥ विजया तु ' धने ' प्रोक्ता भिषग्भिः शास्त्रपारगैः । हिमा गुर्वी रोपणी च रक्तदाहातिसारजित् ॥ ९९ ॥ विसर्पलूताभूतघ्नी व्रणहा ' केयदेवके ' । ४२ अश्वकातरिका । म० घोडाकातरा । गु० घोडाकाथरा । कातरा हयपर्यायैः कातरातः प्रकीर्तिता ॥ १०० ॥ वेदसंख्येति संप्रोक्ता ' राज-

नाम्नि ' निघण्टके । गुणाः । अश्वकाथरिका तिक्ता वातघ्नी दीपनी ' नृपे ' ॥ १ ॥ ४३ श्वेता पुनर्नवा । म० पांढरी घेंटुळी । गु० विषखापरो । पुनर्नवा विशाखश्च कठिल्लः शशिवाटिका । पृथ्वी च सितवर्षा भूर्दीर्घपत्रः कठिल्लक ॥ २ ॥ प्रोक्ता ' राजनिघण्टे ' तु भिषक्शास्त्रविशारदैः । शिवाटिका वृश्चिकश्च महावर्षाभवस्तथा ॥ ३ ॥ श्वेतमूलस्तु सम्प्रोक्ता ' धन्वंतरिनिघण्टके ' । क्षुद्रपत्रो वर्षकेतु 'केये' तु रक्तवृन्तकः ॥ ४ ॥ गुणाः । श्वेता पुनर्नवा तूष्णा तिक्ता कफविनाशिनी । कासहृद्रोगशूलघ्नी पाडुशोफविनाशिनी ॥ ५ ॥ वातहा भिषजा नाथे प्रोक्ता ' राजनिघण्टे ' । शोफोदरहरा ' द्रव्ये ' प्रोक्ता वैद्यैर्न संशय ॥ ॥ ६ ॥ मधुरा तु गुरुश्चैव वातशोथहरा तथा । रसायनीति च वैभिप्रोक्ता ' मदनपाल्के ' ॥ ७ ॥ रूक्षा क्षतहरा प्रोक्ता वैद्यै ' धन्वनिघण्टे ' । दीपना वातकफहा हृद्या रुच्यार्शनाशिना ॥ ८ ॥ नगोदरगरघ्नीति प्रोक्ता ' कैयनिघण्टे ' । ४४ रक्ता पुनर्नवा । म० तांबडी घेंटुळी । गु० साटोडी । पुनर्नवा तु रक्ताख्या क्रूरा मण्डलपत्रिका ॥ ९ ॥ रक्तकाण्डा वर्षकेतुर्लोहिता रक्तपत्रिका । वैशाखी रक्तवर्षाभू शोफघ्नी रक्तपुष्पिका ॥ १० ॥ पित्तसरा विषघ्नी च

नीला श्यामा नीलपुनर्नवा ॥ १८ ॥ कृष्णाख्या नीलवर्षाभूर्नाम्नी स्था-
भिधान्विता । गुणाः । नीला पुनर्नवा तिक्ता कटूष्णा च रसायनी ॥१९॥
हृद्रोगपांडुश्वयथुश्वासवातकफापहा । ४६, ४७ श्वेता वसु, रक्ता वसु ।
म० पांढरी वसु, तांबडी वसु । गु० धोळी वसु, राती वसु । वसुकोथ
वसुः शैवो वसश्च शिवमल्लिका ॥ २० ॥ ततः पाशुपतश्चैव सुरेष्टः
शिवशेखरः । तथा शिवमतश्चैव ग्रहसंख्येति ' राजके ' ॥ २१ ॥
गुणाः । श्वेतरक्तवसुश्चैव कटुस्तिक्तोष्ण एव च । पाके शीतो दीपनो च
हाजे णीनिलगुल्महे ॥ २२ ॥ तत्रस्तु श्वा वसुको 'नृपे' प्रोक्तो रसायनः ।
४८ सर्पिणी । म० गु० सर्पिणी । भुजंगी सर्पिणी चैव कुंडली पन्नगी
फणी ॥ २३ ॥ भोगी ' राजनिघंटे ' तु षट् प्रोक्ता भिषजांवरैः ।
गुणाः । सर्पिणी तु विषघ्नी च कुचवृद्धिप्रदा ' नृपे ' ॥ २४ ॥ ४९ वृ-
श्चिका । म० खाजकोलती । गु० आगियो । वृश्चिका नलपर्णी च पि-
च्छिलाप्यलिपत्रिका । प्रोक्ता ' राजनिघंटे ' तु वेदसंख्या भिषग्जनैः ॥
॥ २५ ॥ वृश्चिका पिच्छला ऽम्ला च हृत्रग्ध्यादिहा ' नृपे ' । ५०
मत्स्याक्षी । म० जलपिंपळी । गु० रतवेलियो । ब्राह्मी वयस्था मत्स्या-
क्षी मीनाक्षी सोमवल्लरी ॥ २६ ॥ प्रोक्ता ' राजनिघंटे ' तु भिषक्श्रा-
स्त्रपरायणैः । बल्हा तु क्षपनेत्रा च ' द्रव्यरत्नाकरे ' स्मृता ॥२७॥ तथ
' मदनपाले ' तु वाल्हिका परिकीर्तिता । गुणाः । मत्स्याक्षी शिशिरा
रुच्या व्रणकफहरा ' नृपे ' ॥ २८ ॥ ' द्रव्यरत्ने ' च भेदीति भिष-
ग्भिः परिकीर्तिता । ग्राहिणी वातला चैव पाके तु कटुका स्मृता ॥ २९॥
कफपित्तास्रकुष्ठघ्नी ' कैयदेवे ' स्मृता बुधैः । ५१ गुंडाला । म० गों-
डाळ । गु० गोंडाळ । गुंडाला तु जलोद्भूता गुच्छबुघ्ना जलाश्रया
॥ ३० ॥ प्रोक्ता ' राजनिघंटे ' तु भिषक्श्रेष्ठैर्न संशयः । कुंभिका वारि-
पर्णीति प्रोक्ता ' भावप्रकाशके ' ॥ ३१॥ गुणाः । गुंडाला कटुतिक्तोष्णा
व्रणशोफहरा ' नृपे ' । कृमिहा ' द्रव्यरत्ने ' तु ' भावे ' प्रोक्ता हिमा सरा
॥ ३२ ॥ दोषत्रयकरी रूक्षा ज्वरघ्नी रक्तशोषहा । ५२ भूपाटली । म०
भुईपाडळ । गु० भुईपाडळ । भूपाटली च भूकुंभी भूताली रक्तपुष्पिका ॥

॥ ३३ ॥ प्रोक्ता 'राजनिघंटे' तु भिषक्विद्याविशारदैः । गुणाः । भूपाटली कटूष्णा च पारदे शुभयोजिका ॥ ३४ ॥ 'नृपे' 'द्रव्ये' तु वल्या तथा वीर्यविवर्द्धिनी । ५३ पांडुफली । म० पाटली, पाढरफली । गु० शीणवी । पाडु पाडुफली चैव धूसरा वृत्तबीजका ॥ ३५ ॥ फली भूरिफली चैव पाटली 'राजनामके' । गुणाः । पाडुफली तु शिशिरा कृच्छ्रास्रहरा बला ॥ ३६ ॥ मूत्रघातहरा तृष्णापित्तहा 'राजनामके' ५४ केना । म० गु० केना । केना तु क्षुरिका पत्री पर्वमूला त्वचिभेद्या ॥ ३७ ॥ प्रोक्ता 'राजनिघंटे' तु भिषक्विद्याविशारदैः । कर्णमोदा तु सप्रोक्ता 'द्रव्यरत्नाकरे' तथा ॥ ३८ ॥ गुणाः । केना तु मधुरा शीता स्तन्यदा रुचिकृत् 'नृपे' । 'द्रव्ये' वृष्या मेहहरा रक्तपित्तहरा स्मृता ॥ ३९ ॥ ५५ ब्रह्मदंडी । म० उटकटारी । गु० उटकटो । ब्रह्मदण्ड्यजदंडी च वटपत्रफला 'नृपे' । गुणाः । ब्रह्मदंडी कटूष्णा च कफशोफविनाशिनी ॥ ४० ॥ वातहंत्रीति सप्रोक्ता 'राजनामनिघंटके' । ५६ द्रवंती । म० लघु उंदिरकानी । गु० नहानी उंदरकनी । द्रवंती शंबरी चित्रा न्यग्रोधी शतमूलिका ॥ ४१ ॥ मत्स्यश्रेणी वृषा चंडा पत्रश्रेण्याखुपत्रिका । प्रतिपर्णी मूषिकाव्हा विभाता तु शिफा च सा ॥ ४२ ॥ सहस्रमूली संप्रोक्ता 'राजनामनिघण्टवे' । गुणाः । द्रवंती मधुरा शीता रसबंधकरी परा ॥ ४३ ॥ ज्वरक्रिमीशूलहरा 'नृपे' प्रोक्ता रसायनी । ५७ द्रोणपुष्पी । म० कुभा, गोमा । गु० कुबो । द्रोणपुष्पी दीर्घपत्रा शुभयोनि कुतुम्बिका ॥ ४४ ॥ चित्रक्षुप कुतुबा च सुपुष्पा चित्रपत्रिका । प्रोक्ता 'राजनिघंटे' तु वैद्यशास्त्रविशारदैः ॥ ४५ ॥ द्रोणा छत्रा कुरवा च 'कैयदेवे' स्मृता बुधैः । 'द्रव्यरत्नाकरे' चैव पालिंद्री परिकीर्तिता ॥ ४६ ॥ तथा 'मदनपाले' तु प्रोक्तः श्वसनको ध्रुवं । गुणाः । द्रोणपुष्पी कटूष्णा च रुच्या वातकफापहा ॥ ४७ ॥ अग्निमांद्यहरा चैव वातज्वरनिवारिणी । 'राजनामनिघंटे' तु संप्रोक्ता भिषजा वरैः ॥ ४८ ॥ पाके स्वादु तु रूक्षा च भेदिनी वातपित्तहा । कफामकामलाशोफनाशिनी 'कैयदेवके' ॥ ४९ ॥ गुरु

कृष्णा कामहरा प्रोक्ता ' मदनपालके '। तमकश्वासजित्प्रोक्ता वैद्ये ' भीमप्रकाशके ' ॥ ९० ॥ ५८ महाद्रोणा। म० देवकुंभा। गु० मोटो कुबो। महाद्रोणा कुरंबा च देवपूर्वक एव च। दिव्यपुष्पी महाद्रोणी देवी कांडा तथैव च ॥ ९१ ॥ देवद्रोणा पिपग्मिस्तु संप्रोक्ता ' राजनामके '। कौंडिन्यस्तु महादेवस्तथा देवकुरंबकः ॥ ९२ ॥ कुसुंभकश्च संप्रोक्तो ' कैयदेवनिघंटके '। वृक्षसारस्तु संप्रोक्तो वैद्ये ' मदनपालके ' ॥ ९३ ॥ गुणाः। देवकुंभा कटुस्तिक्ता मेध्या मूत्रार्तिवातहा। कफाग्निमांद्यहरप्रोक्ता ' नृपे ' पारदशोधिनी ॥ ९४ ॥ ५९ झेंडुक। म० गु० झेंडू। झंडूः स्यात्स्थूलपुष्पा तु झेंडूको ' राजनामके '। झेंडुः कटुः कषायश्च भूतज्वरहरो ' नृपे ' ॥ ९५ ॥ ' द्रव्यरत्ने ' तु मेहघ्नो संप्रोक्तो भिषगांवरैः। ६० गोरक्षदुग्धी। म० गोरक्षदुधी। गु० गोरखदुधेली। गोरक्षदुग्धी गोरक्षी नाम्रदुग्धी रसायनी ॥ ९६ ॥ बहुपत्रा मृतजीवी मृतसंजीवनी ' नृपे '। गुणाः। गोरक्षदुग्धी मधुरा वृष्या संग्राहिका हिमा ॥ ९७ ॥ सर्ववश्यकरी चैव रसे सिद्धिगुणप्रदा। ' नृपे ' ' द्रव्ये ' स्तंभिनी च मेहहा संस्मृता बुधैः ॥ ९८ ॥ इति श्रीसिद्धेश्वरप्रेरिते राघवविरचिते निघंटशिरोमणे पर्पटादिक्षुद्रक्षुपवर्गः समाप्तः ॥

४ पिप्पल्यादिवर्ग.

१ पिप्पली। म० पिंपळी। गु० पीपर, लिंडी पीपर। पिप्पली कृकरा शौंडी चपला मागधी कणा। कटुबीजा च कोरंगी वैदेही तिक्ततंडुला ॥ ५९ ॥ श्यामा दंतफला कृष्णा कोला च मगधोद्भवा। उपणा चोपकुल्या च तथैव तीक्ष्णतंडुला ॥ ६० ॥ प्रोक्ता ' राजनिघंटे ' तु वसुभूमंत्र्यहे इति च। गुणाः। पिप्पली ज्वरहा वृष्या स्निग्धोष्णा कटुतिक्तका ॥ ६१ ॥ दीपनी वातहा श्वासकासश्लेष्महरा ' नृपे '। वातश्लेष्मक्षयहरा प्रोक्ता ' धन्वन्तरौ ' ध्रुवं ॥ ६२ ॥ आर्द्रा गुणे हिमा गुर्वी स्वाद्वी स्निग्धा कफप्रदा। जीर्णज्वरहरा प्रोक्ता वैद्ये ' भीमप्रकाशके ॥ ६३ ॥ २ गजपिप्पली। म० गजपिंपळी। गु० गजपीपर।

गजोपणा चव्यफला चव्यजा गजपिप्पली । श्रेयसी क्षुद्रवैदेही दीर्घग्रंथिश्च तैजसी ॥ ६४ ॥ वर्तुला स्थूलवैदेही प्रोक्ता ' राजनिघंटके ' । ' धन्वंतरिनिघंटे ' तु चविका परिकीर्तिता ॥ ६५ ॥ वशिरः सर्वदापुष्पस्तथा मर्कटपिप्पली । करजो पार्वतेयश्च गजकृष्णा तदुत्तर ॥ ६६ ॥ प्रोक्ता ' गणनिघंटे ' तु भिषक्‌विद्याविशारदैः । गजाव्हा इभकृष्णा च वशिरो हस्तिपिप्पली ॥ ६७ ॥ करिकृष्णा ' कैयदेवे ' कपिवल्ली तु ' भावके ' । राजकृष्णा कोलवल्ली ' द्रव्यरत्ने ' प्रकीर्तिता ॥ ६८ ॥ गुणाः । गजोपणा कटूष्णा च रूक्षा मलविशोषणी । वलासवातहर्त्री च स्तन्यकर्णविवर्द्धिनी ॥ ६९ ॥ ' नृपे ' ' कैये ' कटु पाके वीर्योष्णा वातश्लेष्महा । कृमिश्वासातिसारघ्नी दीपनी कंठरोगहा ॥ ७० ॥ शुष्कापिप्पलीगुणाः । शुष्का लघुः स्वादुपाका तथैव च रसे कटु । सरा च कामलाहर्त्री कफगुल्मविनाशिनी ॥ ७१ ॥ कंठकंडरुजा हर्त्री ' मदने ' परिकीर्तिता । मूत्रकृच्छ्राश्मरीहर्त्री तथा विस्फोटनाशिनी ॥ ७२ ॥ योनिशूलप्रहश्चेति प्रोक्ता वैद्ये ' गणे ' ध्रुवं । ' द्रव्यरत्नाकरे ' वैद्यैर्भेदिनी परिकीर्तिता ॥७३॥ वृष्या च के स्वादुरसा पित्तघ्ना च रसायनी । कफोदरप्रहर्त्री च कुष्ठगल्माशनाशिनी ॥ ७४ ॥ आमवातप्रमेहघ्नी शूलहा ' मदने ' स्मृता । ३ सिंहली पिप्पली । म० सिंहली पिंपळी । गु० सिंहली पीपर । सैंहली सर्पदंडा च सर्पगी ब्रह्मभूमिजा ॥ ७५ ॥ पार्वती चोन्ज्जा मूल लववाजारदा द्विजा । सिंहलस्था कवदंता ज वाला चैव नं वजा ॥ ७६ ॥ कुरबी जीवनेत्रा च प्रोक्ता ' राजनिघंटके ' । सिंहली नीळिका नाडी क्षुद्री सितवारिका ॥ ७७ ॥ ' द्रव्यरत्नाकरे ' चैव भिषग्भि परिकीर्तिता । गुणा । सैंहली कटूष्णा च जंतुघ्नी दीपनी परा ॥ ७८ ॥ कफश्वासानिलघ्नी च कोष्ठशोधनिका ' नृपे ' । ' कैये ' शीता रेचनी च वृष्यामानिलनाशिनी ॥ ७९ ॥ ४ वनपिप्पली । म० रानपिंपळी । गु० वनपपर । सूक्ष्मा क्षुद्रा वनस्था च पिप्पली ' राजनामके ' । गुणा । वनस्था पिप्पली रु या तीक्ष्णोष्णा दीपनी ' नृपे ' ॥ ८० ॥ आर्द्रा मवद्गुणाग्या तु शुष्का स्वल्पगुणा स्मृता । ५ पिप्पलीमूल । म० पिंप

कमूल। गु० पीपरीमूल। ग्रंथिकं पिप्पलीमूलं मूलं तु चटका शिरः ॥ ८१ ॥ कोलमूलं कटुग्रंथी कटूमूलं कटूषण। सर्वग्रंथिस्तु पत्राढ्यं विरूपं शोणसंभव ॥ ८२ ॥ सुग्रंथि ग्रंथिलं चैव संप्रोक्तं 'राजनामके', । 'धन्वंतरिनिघंटे' तु संप्रोक्तं चविकाशिरः ॥ ८३ ॥ कणामूलं मागधं च रूढकं मगधाजस्र। पद्ग्रंथिस्तु सुसंप्रोक्ता 'कैयदेवनिघंटके' ॥८४॥ कृष्णामूलं तथा चाग्निग्रंथिकं 'द्रव्यनामके' । शौंडिकं चपलामूलं संप्रोक्तं 'मगनामके' ॥८५॥ गुणाः। ततस्तु-पिप्पलीमूलं कटूष्णं श्लेष्मनाशनं। कृमिहृद्दीपनं चैव वातरोगविनाशन ॥ ८६ ॥ रोचनं पित्तलं चैव 'नृपे' प्रोक्तं भिषकूजनैः। श्वासकासापहं 'द्रव्ये' 'मदे' चोदररोगजित् ॥ ८७ ॥ पाचनं च तथा रूक्षं संप्रोक्तं वैद्यनायकैः। आनाहप्लीहगुल्मघ्नं क्षयघ्नं 'भावनामके' ॥ ८८ ॥ ६ शुंठी। म० सुंठ। गु० सूंठ। शुंठी महौषधं विश्वं नागरं विश्वभेषजं। विश्वौषधं कटुग्रंथिः कटुभद्रं कटूषणं ॥ ८९ ॥ सौषणं शृंगवेरं च कफारिश्चार्द्रकः स्मृतः। शोषणं नागराव्हं च प्रोक्तं 'राजनिघंटके' ॥ ९० ॥ 'धन्वंतरिनिघंटे' तु आर्द्रिकं परिकीर्तितं। कटूकटं 'कैयदेवे' भिषग्भिः परिकीर्तितं ॥ ९१ ॥ नवसंख्यकाः प्रोक्ता भिषग्विद्याविशारदैः। गुणाः। शुंठी कटूष्णा स्निग्धा च कफशोषविनाशिनी ॥ ९२ ॥ वातशूलप्रहंत्री च बद्धोदरविनाशिनी। श्वासाध्मानश्लीपदघ्नी प्रोक्ता 'राजनिघंटके' ॥९३॥ आमवातप्रहंत्री च पाचनी 'मदने' स्मृता। अरोचिघ्नी च हृष्या च वातोदरविनाशिनी॥ ९४ ॥ कासपांडुहरा प्रोक्ता 'धन्वंतरिनिघंटके'। पाके तु मधुरं प्रोक्तं मलग्राहिकं तथा ॥ ९५ ॥ हृद्यं स्वर्यं वातकफहृद्रोगार्शोविनाशनं। आमघ्नं पित्तलं 'कैये' हिध्मानाहवमेहरा ॥ ९६ ॥ ७ आर्द्रकं। म० आलें। गु० आदु। आर्द्रकं गुल्ममूलं च मूलजं कंदजं वरं। शृंगवेरं महीजं च सैकतेष्टमनूपजं ॥ ९७ ॥ अपाकशाकमार्द्रिंयं राहुछत्रं सुशाककं। आर्द्रशाकं तु शार्ङ्गं च सच्छाकं 'राजनामके' ॥ ९८ ॥ कंदरं च महाजंतु 'धन्वंतरिनिघंटके'। ककुदं 'कैयदेवे' च भिषग्भिः परिकीर्तितं ॥ ९९ ॥ कंदोषधं 'द्रव्यरत्ने' संप्रोक्तं भिषजावरैः। गुणाः। आर्द्रकं तु

कटूष्णं च हृद्यं पाके च शीतलं ॥१२००॥ दीपन रुचिदं शोफकंठामय-विनाशनं । कफहं भिषजानाथैः प्रोक्ता ' राजनिघंटके ' ॥ १ ॥ ' द्रव्ये ' सर च 'मदने' भेदनं गुरु संस्मृतं । ८ मरिचं । म० मिरे । गु० मारे। मरिचं पलितं श्यामं कोलं पर्छोजभूषणं ॥ २ ॥ यवनेष्टं वृत्तफलं शाखांग भ्रमेपत्तनं । कटुकं च शिरोवृत्तं वीरं कफविरोचनं ॥ ३ ॥ मृष्टं सर्वहितं कृष्णं प्रोक्तं ' राजनिघंटके ' । ' कैयदेवनिघंटे ' तु तीक्ष्णं च चर्मवंधनं ॥ ४ ॥ ' द्रव्यरत्नाकरे ' चैव श्यामं तु परिकीर्तितं । तथा ' मदनपाले ' तु संप्रोक्तं चटकाशिरः ॥ ५ ॥ चरामियं क्रिमिहर धन ' गणनिघंटके ' । गुणाः । मरिचं कटुतिक्तोष्णं लघुश्लेष्मानिलघ्नकं ॥ ६ ॥ क्रमिहृद्रोगनिघ्नं च कृमिकृ'द्राजनामके' । पित्तकृत् ' धन्वके ' प्रोक्तमार्द्रं तु परिकीर्त्यते ॥ ७ ॥ आर्द्रं नात्युष्णमित्युक्तं स्वादु पाके रसपित्तलं । कफप्रसेककृद् नैव गुरु तत्रैव प्रोच्यते ॥ ८ ॥ शुष्क स्यात्तु रसे पाके चोष्णं हि लघु दीपनं। अवृष्यं श्वासशूलघ्नं शोष्यं तत्रैव कथ्यते ॥९॥ पूयसग्न च नात्युष्णं 'द्रव्ये' स्यान्नातिपित्तलं । ९ श्वेतमरिच । म० पांढरी मिरी । गु० धोळा मरी । सिताख्य सितमरिच चद्रक सितवल्लिज ॥ १० ॥ धवलं च तथा प्रोक्तं वाल्कं बहुलं ' नृपे ' । ततस्तु शुभ्रमरिच दीर्घोवीज च शिग्रुक ॥११॥ ' धन्वंतरिनिघंटे ' तु भिषग्भिः परिकीर्तितं । गुणाः । संप्रोक्तं श्वेतमरिचं कटूष्ण चोष्णमेव च ॥ १२ ॥ विषघ्नं भूतशमनमवृष्यं दृष्टिरोगहर । रसायने च संग्राह्य वैद्यैराजनिघंटके ॥१३॥ १० धान्यक । म० धणे । गु० धाणा । धान्यक धानकं धान्य धानय धनिक घना । कुस्तुबरश्चाच्छक च छत्रधान्यं वितुन्नक ॥ १४ ॥ सुगंधि. शाकयोग्यश्च सूक्ष्मपत्रो जनप्रियः । धान्यबीज बीजधान्यं वेधकं ' राजनामके ' ॥ १५ ॥ वेपणाभा तु धनिका स्वद्यगधा तु धान्यका । धानी धाना छत्रिधान्यं छत्रा स्वद्या च वेपगा ॥ १६ ॥ ' कैयदेवनिघंटे ' तु भिषग्भि परिकीर्तितं । तथा भावप्रकाशे च कुनटी सस्मृता बुधैः ॥ १७ ॥ गुणाः । धान्यकं मधुरं शीत कषाय पित्तनाशनं। वामतृड्दाहकफहं दीपन ज्वरह ' नृपे ' ॥ १८ ॥ ' द्रव्ये ' ज्वरातिसारघ्न ' मदने ' मूत्रल लघु । रक्तार्शोघ्न तु

'भावे' प्राहि प्रोक्तं भिषग्जनैः ॥ १९ ॥ 'धन्वंतरौ' तु चक्षुष्यं हृद्यं रोचनमित्यपि। पाके स्वादु तथा वृष्यं मूतलं न त्रिदोषहृत् ॥ २० ॥ उष्णवीर्यं बद्धविट्कं पाचनं दाहश्वासहृत् । गुदोत्थरांकुरान्हन्ति 'कैयदेव-निघंटके' ॥२१॥ ११ यवानी। म० ओंवा। गु० अजमा। यवानी दीप्यको दीप्यो यवसाव्हो यवाग्रजः। दीपनी चोग्रगंधा च वातारिर्भूकदंबका ॥२२॥ यवजो दीपनीयश्च शूलहंत्री यवानिका। उग्रा च तीव्रगंधा च प्रोक्ता। 'राजनिघंटके' ॥२३॥ 'कैयदेवनिघंटे तु भूमिकः परिकीर्तितः। 'द्रव्यरत्नाकरे' चैव कारवी कीर्तिता बुधैः ॥ २४ ॥ ततो 'मदनपाले' च रुचिगंधा प्रकीर्तितः। तथा 'भावप्रकाशे' च ब्रह्मगर्भाऽजमोदिका ॥२५ अग्निवर्द्धो यवानश्च ह्यो 'गणनिघंटके'। ब्रह्मदर्भाह्वयश्चैव 'कोशे' तु परिकीर्तितः ॥ २६ ॥ चतुर्विंशतिसंख्याका संप्रोक्ता भिषजां वरैः। गुणाः। यवानी कटुतिक्तोष्णा वातश्लेष्मशूलहा ॥ २७ ॥ आध्मानक्रिमिछर्दिघ्नी दीपनी 'राजनामके'। आमवातहरा चैव सरेति 'द्रव्यनामके'॥२८॥ रोचनी पाचनी हृद्या लघ्वी कफविनाशिनी। शुक्रनिलोदरानाहगुल्मघ्नी पित्तकोपना ॥ २९ ॥ 'कैयदेवनिघंटे' च संप्रोक्ता भिषजांवरैः। वातश्लेष्महरा गुल्मनाशिनी 'मदने' स्मृता ॥३०॥ हृद्रोगशमनी प्रोक्ता वैद्यैः 'गणनिघंटके'। १२ चव्य। म० चवक। गु० चवक। चव्यकं चविका चव्यं वजिरो गंधनाकुली ॥ ३१ ॥ वल्लीकोलं कोलवल्ली तथा कुटिल्मस्तकं तीक्ष्णा करिकणावल्ली ह्यकरी 'राजनामके' ॥ ३२ ॥ नेत्रमूसंख्यकः प्रोक्ता पुरातनचिकित्सकैः। गुणाः। चव्यं तु कटुकं चोष्णं रोचनं लघु दीपनं ॥ ३३ ॥ जंतुहृत् कासश्वासघ्नं शूलहृत् 'राजनामके'। कफवातहरं 'धन्वे' 'द्रव्ये' चार्शोहरं स्मृतं ॥ ३४ ॥ १३ चित्रकः। म० चित्रक। गु० चित्रो। चित्रकोग्निश्च शार्दूलश्चित्रपाली कुटः शिखी। कृशानुर्दहनश्चैव ज्वालो ज्योतिस्तु पालकः ॥ ३५ ॥ अनलो दारुणो वन्हिः पावकः शबलस्तथा। पाठी द्वीपी तु चित्रांगः शूरो 'राजनिघंटके' ॥ ३६ ॥ 'धन्वंतरिनिघंटे' तु पाठीनो वल्लरी हविः। हुताशनोरुणश्चैव ज्योतिर्वी हुतभुक् तथा ॥ ३७ ॥ ज्वलनश्च शठश्चैव प्रोक्तो

'कैयनिघंटके' ।ज्वालस्तु दीपसंज्ञा च स्वमलो 'गणनामके'। ॥ ३८ ॥ गुणाः । । चित्रकोऽग्निसमः पाके कटुः शोफकफापहः । वातोदरार्शोग्रहणीकृमिकंडूहरो 'नृपे' ॥ ३९ ॥ कामरदन 'मदने' प्रोक्तो पुरातनचिकित्सकैः । वीर्योष्णो दीपनो रूक्षो रोचनश्वासशोफहा ॥ ४० ॥ कुष्ठहा 'कैयदेवे' च कटुर्वातकफनाशनः । उष्णत्वाद्वातनाशश्च त्रिदोषघ्नोऽग्निदीपनः ॥ ४१ ॥ प्रोक्तः पुरातनैर्वैद्यैस्तिक्तत्वात् पित्तनाशनः । रक्तचित्रक । म० तांबडा चित्रक । गु० रातो चित्रक । कालो व्यालः कालमूलो मार्जारस्त्वतिदीप्यकः ॥ ४२ ॥ दारुकोऽग्निः पावकश्च चित्रागो रक्तचित्रकः । महांगः स्याद्रुद्रसंख्या 'राजनामनिघंटके' ॥ ४३ ॥ गुणाः । स्थूलकायकरो रुच्यः कुष्ठघ्नो रक्तचित्रकः । रसे नियामको लोहे वेधकश्च रसायनः ॥ ४४ ॥ प्रोक्तो 'राजनिघंटे' तु पुरातनभिषग्वरैः । १५ विडंगः । म० वावडिंग गु० वाव डिंग । विडंगा कृमिहा चैव जंतुघ्ना तंडुलीयका ॥ ४५ ॥ वातारि तंडुला चैव जंतुघ्नी मृगगामिनी । केरली गहराऽमोघा कपाली चित्रतंडुला ॥४६॥ वरा सुचित्रबीजा च जंतुहन्त्रीति 'राजके' । मोघा तु केरल चैव तथैव भृंगगामिनी ॥ ४७ ॥ 'धन्वंतरिनिघंटे' तु कथिता वैद्यपंडितैः । कृमिजित् कृमिहंत्री च वेल्लं कृमिहरं तथा ॥ ४८ ॥ भूतघ्नं कृमिघ्नश्चैव 'कैयदेवनिघंटके' । 'द्रव्यरत्नाकरे' चैव जंतुघ्नं कृष्णतंडुल ॥ ४९ ॥ तथा 'मदनपाले' तु केरला तंडुलाधिका । सुदतंडुसंज्ञा च तथैव जंतुहारणी॥५० तथा 'गणनिघंटे' तु कृमिशत्रुः मकीर्तितः । गुणाः । विडंगस्तु कटूष्णश्च लघुर्वातकफान्नुत् ॥ ५१ ॥ अग्निमांद्यारुचिहरो भ्रांतिकृमिविनाशन. । 'द्रव्ये' गुल्महरः प्रोक्तो 'कैय' विष्टंभहा तथा ॥५२॥ गणेनाहहरः प्रोक्तो भिषक्श्रेष्ठैर्न संशयः । पाके कटुस्तु रूक्षश्च वीर्योष्णोऽध्मानहा :। आमशूलहरःप्रोक्तो 'कैये' विष्टंभहा तथा । महोदरविनाशश्च मेदप्रोक्तो भिषग्जनैः ॥ ५४ ॥ १६ वचा । म० वेखंड । गु० वज । उग्रगंधा वचा चैव गोलोमी जटिल तथा । उग्रा तु लोमशा भद्रा मंगल्या विजया तथा ॥ ५५ ॥ रक्षोघ्नीति भिषग्भिस्तु संप्रोक्ता

'राजनामके' । 'केयदेव निघंटे' तु पड्ग्रंथा परिकीर्तिता ॥५६॥ गुणाः । वचा तीक्ष्णा कटूष्णा च कफामग्रंथिशोफनुत् । वातज्वरातिसारघ्नी वांतिकृत् भूतनाशिनी ॥५७॥ तथोन्मादहरा प्रोक्ता 'राजनामनिघंटके'। १७श्वेतवचा। म० पांढरें वेखंड।गु०घोळा वजा मेध्या श्वेतवचा चैव पड्ग्रंथादीपपत्रिका ॥ तीक्ष्णगंधा हैमवती मंगल्या विजया तथा । प्रोक्ता 'राजनिघंटे'तु पुरातनचिकित्सकैः ॥ ५९ ॥ श्वेता तु शतपर्वा च वीरयुक्ताऽरुणाऽपरा । शुभा भोगवती लोमा कर्पणी 'केयदेवके' ॥ ६० ॥ पारसीका वचा शुक्ला प्रोक्ता 'भावप्रकाशके' । अग्रसंज्ञस्तु रक्षोघ्नी प्रोक्ता 'गणनिघंटके' ॥ ६१ ॥ एकविंशतिसंख्याका भिषग्भिः परिकीर्तिता । गुणाः । श्वेतवचाति गुणाढ्या मतिमेधायुःसमृद्धिका कफनुत् ॥ ६२ ॥ हृष्या च वातभूतक्रिमिदोषघ्नी च दीपनी च वचा । शकृन्मविशोधिनी प्रोक्ता 'भावे' मूत्रविशोधिनी ॥ ६३॥ वातश्लेष्महरं कंठ्यं मेध्यं कृमिविबंधहृत् । शूलाध्मानहरं प्रोक्तं 'धन्वंतरिनिघंटके' ॥ ६४ ॥ कटु पाके दीपनी च जीवनी स्वरदा ध्रुवं । रक्षोपस्मारजंतुघ्नी 'केयदेवे' स्मृता ध्रुवं ॥ ६५ ॥ १८ कुलंजन म० कोळिंजन । गु० कुलिंजन कुलंजो गंधमूलश्च तीक्ष्णमूलः कुलंजनः । प्रोक्ता 'राजनिघंटे' तु वैद्यविद्याविशारदैः ॥ ६६ ॥ 'द्रव्यरत्नाकरे', चैव गंधबीजः प्रकीर्तितः । उग्रगंधा सुगंधा च महाभरवचा तथा ॥ प्रोक्ता 'भावप्रकाशे' च वसुसंख्या भिषग्वरैः । गुणाः । कुलंजः कटुतिक्तोष्णो दीपनो मुखदोषनुत् । ॥ ६८ ॥ 'नृपे' 'द्रव्यनिघंटे' च कफवातहरः स्मृतः । सुस्वरत्वकारी रुच्या हृत्कंठमुखशोधिनी ॥ ६९ ॥ 'भावप्रकाशे' संप्रोक्ता पुरातनभिषग्जनैः । १९ जीरक । म० । जिरें । गु० जीरूं । जीरको जरणो जीरो जीर्णो दीप्यश्च दीपकः ॥ ७० ॥ अजाजिको वन्हिसखो मागधो 'राजनामके' । दीर्घजं चैव हृद्यं च मनोज्ञं वरुणं तथा ॥ ७१॥ पूज्यमानं तु पीताभं रुच्यं 'धन्वंतरौ' स्मृतं । रससंख्यका प्रोक्ता पुरातनचिकित्सकैः॥७२॥ गुणाः । जीरकः कटुरुष्णश्च वातहृद्दीपनः परं । गुल्माध्मानातिसारघ्नो ग्रहणीक्रमिहृ 'न्नृपे'॥७३॥ क्षयहा 'द्रव्यरत्ने' च

'मदने' तु भ्रलासहा ।'रूक्षो रुच्यश्च संग्राही चक्षुष्य पित्तहृत्तथा॥७४॥ गर्भाशयविशोधश्च मेध्यो हृद्यश्च पाचनः । छर्दिवातकफघ्नश्च प्रोक्तो 'कियनिघण्टके'॥ ७५ ॥ बल्यो वृष्य कफघ्नश्च ज्वरघ्नो 'भावनामके'। २० श्वेतजीरक । म० पाढरें जिरें। गु० धोळू जीरू । गौरादिजीरका जाजी श्वेतजीरक एव च ॥७६॥ कणाह्वा कणजीर्णा च कणा दीप्य सितादिक. । सिताजाजी दीर्घकणा प्रोक्ता 'राजनिघण्टके' ॥ ७७ ॥ शुक्लाजाजी दीर्घकस्याच्चथा च कणजीरक । दीर्घजीरस्तथा प्रोक्तो 'धन्वतरिनिघण्टे ॥७८॥ गुणा । गौराजाजी हिमा रुच्या कटुर्मधुरदीपनी । कृमिघ्नी विषहन्त्री च चक्षुष्याध्माननाशिनी ॥ ७९ ॥ प्रोक्ता 'राजनिघण्टे' तु वैद्यविद्याविशारदै । २१ कृष्णजीरक । म० शहाजिरें । गु० शाजीर । कृष्णा तु जरणा काली बहुगवा च मेदिनी ॥ ८० ॥ पट्ट भेदनिरा रुच्या नीला नीलपर्णा तथा । काश्मीरजीरका वर्षकाली स्या द्युतिशोधिनी ॥ ८१ ॥ काल्मेषी सुगधा च प्रोक्ता 'राजनिघण्टे' ।

गु० कडु जीरं । बृहत्पाली, सूक्ष्मपत्रारण्यजीरःकणा तथा ॥ ९१ ॥ वनजीरकसंज्ञश्च संप्रोक्ता ' राजनामके ' । ' धन्वंतरिनिघंटे तु वन्यजीरके एव च ॥ ९२ ॥ गुणाः । वनजीरः कटुः शीतो व्रणहा ' राजनामके ' । ' द्रव्यरत्नाकरे ' प्रोक्तो स्तंभी वातकफापहो ॥ ९३ ॥ २४ मेथिका । म० मेथी । गु० मेथी । मेथिका मेथिनी मेथी दीपनी बहुपत्रिका ॥ बोधिनी गंधबीजा च ज्योतिर्गंधफला तथा ॥ ९४ ॥ वल्लरी चंद्रिका मंथा मिश्रपुष्पा च कैरवी । कुंचिका बहुपर्णा च पीतबीजेति ' राजके ' ॥९५॥ गुणाः ॥ मेथी तु कटुका प्रोक्ता रक्तपित्तप्रकोपिनी । कफारुचिप्रहंत्री च दीपनी वातहृत् ' नृपे ' ॥ ९६ ॥ दाहच्छर्दिश्लेष्मकासवातरक्तहरा ' द्रवे ' । वातश्लेष्मज्वरघ्नीति प्रोक्ता ' मदनपालके ' ॥ ९७ ॥ २५ हिंगुपत्री । म० वाफळी । गु० वाफळी । पृथ्वीका हिंगुपत्री च कवरी दीर्घिका पृथुः । दारुपत्री तु बिल्वीच वाप्यी तन्वीति ' राजके ' ॥९८॥ ' धन्वंतरीनिघंटे ' तु पृथुला वाष्पिका स्मृता । ' कैयदेवनिघंटे ' तु तंद्री च दीर्घपत्रिका ॥ ९९ ॥ ' मदने ' कारवी तंत्री बिल्वीका चारुपत्रिका ॥१३००॥ गुणाः । हिंगुपत्री कटुस्तीक्ष्णा तिक्तोष्णा कफवातहृत् ॥ १ ॥ आमक्रिमिहरा रुच्या दीपनी पाचनी ' नृपे ' । वातगुल्महरा प्रोक्ता ' मदने ' वैद्यनायकैः ॥ २ ॥ ह्नीहबंधार्शगुल्मघ्नी हृद्वस्तिशूलहृत् ' धने ' । ' मदे ' श्लेष्महरा ' कैये ' ' द्रव्ये ' प्लीहाहरा स्मृता ॥ ॥ ३ ॥ २६ हिंगु । म० गु० हिंग । उग्रगंधस्तु हिंगुश्च भूतारिर्बाल्हिकं तथा । उग्रवीर्यं च सूपागं रक्षोघ्नं जंतुनाशनं ॥ ४ ॥ अगूढगंधं जरणं भेदनं रामठं तथा । दीप्तं सहस्रवेधं च सूपधूपनमेव च ॥ ५ ॥ प्रोक्तं ' राजनिघंटे ' तु पुरातनभिषग्वरैः । तथारुग्रं च जंतुघ्नं शूलनाशनमेव च ॥ ६ ॥ ' धन्वंतरीनिघंटे ' च जरकं ' कैयदेवके ' ॥ नवसूसंख्यका प्रोक्ता भिषग्विद्याविशारदैः ॥ ७ ॥ गुणाः ॥ हिंगु हृद्यं कटूष्णं च कृमिवातकफापहं । विबंधाध्मानशूलघ्नं चक्षुष्यं गुल्महृत् ' नृपे ' ॥ ८ ॥ सरं हृद्रोगहृत्प्रोक्तं ' धन्वंतरीनिघंटके ' । रक्तपित्तकरं श्वासकासोदर-विनाशनं ॥ ९ ॥ आनाहाजीर्णहृच्चैव प्रोक्तं ' कैयनिघंटके ' । पित्तवर्धन-

घृताची गर्भसंभवा । कांतिदाणी दिव्यगंधा भद्रैला ' राजनामके ' ॥२८॥ त्रिदिवा त्रिदिवोद्भूता पृथ्वीका रुक्सुगंधिका । ' धन्वंतरिनिघंटे ' तु प्रोक्ता वैद्यविचक्षणैः ॥ २९ ॥ ' कैयदेवे ' तु पत्रैला कन्यका चंद्रला पुत्रा । निष्कुटी चंद्रवालैला बहुला ' रत्नसारे ' स्मृता ॥ ३० ॥
३१ एला । म० बारीक वेलदोडे । गु० एलची कागदी । एला बहुलगंधैंद्री द्राविडी निष्कुटिस्त्रुटिः । कपोतवर्णी गौरांगी बाला बलवती हिमा ॥ ३१ ॥ उपकुंची चंद्रिका च सूक्ष्मा सागरगामिनी । गर्भारिगंधफलिका कायस्था ' राजनामके ' ॥ ३३ ॥ सूक्ष्मैला बहुला चंद्रा कौरंगी तुत्थनामका । ' धन्वंतरिनिघंटे ' तु प्रोक्ता वैद्यविचक्षणैः ॥३४॥ निष्कुटी तु द्विपा चैव सुदैला चंद्रसंभवा । तथा चंद्रलता प्रोक्ता ' कैयदेवनिघंटके ' ॥ ३५ ॥ ' द्रव्यरत्नाकरे ' चैव संप्रोक्ता द्राविडोद्भवा । चंद्रबाला निष्कुटी च कोरंगी ' मदने ' स्मृता ॥ ३६ ॥ तुत्था ' भावप्रकाशे ' च भिषग्भिः कथिता ध्रुवं । त्रिपुटी चंद्रभागा च प्रोक्ता 'गणनिघटके' ॥३७॥ त्रिपुटाऽ'मरकोशे' तु वैद्यविद्याविशारदैः॥ गुणाः। एलाद्वयं शीतलं च तिक्तं पित्तकफापहं ॥ ३८ ॥ हृद्रोगमलपीडाघ्नं पुंस्त्वघ्नं ' राजनामके ' अश्मरीनाशिनी प्रोक्ता ' द्रव्यरत्नाकरे ' ध्रुवं ॥ ३९ ॥ वस्तिप्रणाशिनी प्रोक्ता वैद्यै ' र्मदनपालके ' । पित्तप्रकोपनी चैव ' गणे ' गर्भविनाशिनी ॥ ४० ॥ कफवातविषापघ्नी त्रगवस्तिरुजाहरा । मुखकंठविशोधी च तथा मस्तकशोधनी ॥ ४१ ॥ 'धन्वंतरिनिघंटे' च संप्रोक्ता भिषजवरैः । मूत्रकृच्छ्रार्शहंत्री च श्वासकासकफापहा ॥ ४२ ॥ पित्तातिकृद्रोचना च कफपित्तविनाशिनी । रूक्षा हृल्लासतृट्कंडूनाशिनी वामनी ' कये ' ॥ ४३ ॥ ३२ सैंधव । म० शेंधेलोण । गु० सिंधालूण । सैंधवं स्याच्छीतशिवं नाद्येयं सिंधुजं शिवं । शुद्धं शिवात्मजं पथ्यं माणिमंथं तु ' राजके ' ॥ ४४ ॥ सिंधुत्थं स्वादु शीतं च मणिमंथं च ' धन्वके ' । सिंधु स्याद्विमलं चैव लवणं तु शिलात्मकं ॥४५॥ पटूत्तमं सैंधवं तु वरं स्यात् शुभ्रनामकं । ' कैयदेवनिघंटे ' तु समोक्तं वैद्यनायकैः ॥ ४६ ॥ गुणाः । सैंधवं तु भवेद् पथ्यं

मुपाक्य च धूर्त खंडाख्यमेवं च । कृत्रिमं लवणं प्रोक्तं 'राजनामनिघंटके' ॥ ६५ ॥ विहगं कृत्रिमं क्षारं द्राविणं तिक्तमेव च । 'धन्वंतरिनिघंटे' तु प्रोक्तं वैद्यविचक्षणैः ॥ ६६ ॥ विड्गंधं पाक्यसंज्ञं च धंटिकालवणं तथा । द्राविडं 'कैयदेवे' तु संप्रोक्तं भिषजांवरैः ॥६७॥ ततस्तु बीडलवणमुष्णं दीपनमेव च । रुच्यं ह्यजीर्णशूलघ्नं गुल्ममेहहरं 'नृपे' ॥ ६८ ॥ 'गणे' गौरवहृत्प्रोक्तं पुरातनचिकित्सकैः । हृद्रोगकफहृत्तीक्ष्णं 'धन्वे' वातानुलोमनं ॥ ६९ ॥ ऊर्ध्वाधःकफवातानुलोमनं रूक्षमेव च । लघु व्यवायि संप्रोक्तं विबंधानाहहृत्तथा ॥७०॥ विष्टंभहृद्रोगहरं 'कैये' प्रोक्तं भिषग्वरैः। ३६ सांभर । म० सांभरलोण, गडलोण । गु० वडागरु मीठुं । गाढादिलवणं शुभ्रं पृथ्वीजं गडदेशजं ॥ ७१ ॥ गडोत्थं च महारमं सांभरं संभरोद्भवम् । प्रोक्तं 'राजनिघंटे' तु पुरातनभिषग्वरैः ॥ ७२ ॥ शाकंभरीयं गंडाख्यं रोमकं 'भावनामके' । प्रोक्तं द्वादशसंख्याकं भिषग्विद्याविशारदैः ॥ ७३ ॥ गुणाः । गाढादिलवणं सूक्ष्णमीषदम्लमलापहं । दीपनं कफवातघ्नमर्शकोष्ठविशोधनं ॥ ७४ ॥ 'राजनामनिघंटे' च संप्रोक्तं वैद्यनायकैः । ३७ समुद्रलवण । म० मीठ । गु० मीठुं । सामुद्रकं तु सामुद्रं समुद्रलवणं शिव ॥ ७५ ॥ वंशिरं सागरोत्थं च त्वशिवं लवणाब्धिजं । प्रोक्तं 'राजनिघंटे' तु वैद्यविद्याविशारदैः ॥ ७६ ॥ सागरजं तु चाक्षीवं स्यात्क्षारोदधिसंभवम् । 'धन्वंतरिनिघंटे' तु लवणं परिकीर्तितं ॥ ७७ ॥ ततः सागरकं चैव त्रिकूटोदधिजातकं । वारिसंभवसंज्ञं च 'कैयदेवनिघंटके' ॥ ७८ ॥ आसुरं वारिसंभूतं प्रोक्तं 'मदनपालके' । गुणाः । सामुद्रं लघु हृद्यं च पलितास्रदपित्तदं ॥ ७९ ॥ विदाहि कफवातघ्नं दीपनं रुचिदं 'नृपे'। 'कैये' पाके तु मधुरं वातघ्नं श्लेष्मलं तथा ॥ ८० ॥ 'भावप्रकाशे' संप्रोक्तं गुरु नात्यतशीतलं । पाके नात्युष्णमिरयुक्तं भेदनं ह्यविदाहि च ॥ ८१ ॥ स्निग्धं शूलहरं चैव 'धन्वे' स्यान्नातिपित्तलं । कफवातहरं द्रव्ये 'मदने' वातकृत्तथा ॥ ८२ ॥ ३८ द्रोणेय । म. द्रोणीचें मीठ । गु. द्रोणी मीठुं । द्रोणेयं द्रोणिजं द्रोणं त्रिकूटलवणं तथा।

मके'॥ कचोरः स्थूलकंदश्च सटी गंधरतु 'द्रव्यके' ॥२१॥ तथा 'मदनपाले' तु शटी प्रोक्ता भिषग्वरैः। तथा 'खमरकोशे' तु काल्पको वेधमुख्यकः ॥२२॥ तथा च दुर्लभः प्रोक्तो 'गणनामनिघंटके'। गुणाः। कर्चूरः कटुतिक्तोष्णः कफकासविनाशनः ॥२३॥ मुखवैशद्यजननो गलगंडादिहा 'नृपे'। त्रिदोषमुखरोगघ्नो ज्वरहा 'द्रव्यनामके' ॥२४॥ लघुः श्वासहरः प्रोक्तो वैद्ये 'भावप्रकाशके'। रुच्यो वातबलासघ्नो दीपनः प्लीहगुल्महा ॥२५॥ अर्शःकेशहरः प्रोक्तो 'धन्वनामनिघंटके'। 'मदे' च कुष्ठव्रणहा वातगुल्महरस्तथा ॥२६॥ कफकृमिहरः प्रोक्तो 'गणनामनिघंटके'। ४८ पाठा। म० पहाडमूळ्यांगु० पाड, काळी पाठ। पाठाऽम्बष्टाऽम्बष्टिका च प्राचीना पापचेलिका ॥२७॥ पाठिका स्थापनी चैव श्रेयसी वृद्धकर्णिका। एकाष्ठीला कुचैली च दीपनी वरतिक्तका ॥२८॥ तिक्तपुष्पा बृहत्तिक्ता दीपनी त्रिशिरा वृकी। वृत्तपर्णी वरा देवी मालवी 'राजनामके' ॥२९॥ त्रिवृच्चैव शुभा प्रोक्ता 'धन्वंतरिनिघंटके'। वृकदंती रसा यूथा एकैषी विद्धकर्णिका ३०॥ तथा च तपनीचैव प्रोक्ता 'कैयनिघंटके' तथा 'गणनिघंटे' तु प्रोक्तातीसारनाशनी ३१॥ गुणाः। पाठा तिक्ता गुरूष्णा च वातपित्तज्वरापहा। पित्तदाहातिसारघ्नी भग्नसंधानकृत् 'नृपे' ॥३२॥ 'द्रव्ये' जीर्णहरा प्रोक्ता 'मदे' गुल्मोदरघ्निका। 'भावे' तु गरहा प्रोक्ता शूलघ्नी 'धन्वनामके' ॥ ३३ ॥ कुष्ठच्छर्दिगुल्मकंडुविषहृद्रोगनाशिनी। व्रणशूलश्वासहंत्री कृमिघ्ना ग्राहि वातला ॥३४॥ पित्तहृत् कफरक्तघ्नी प्रोक्ता 'कैयनिघंटके'। ४९ वृक्षाम्लं। म० अमसोल, कोकम। गु० कोकम। वृक्षाम्लमम्लशाकस्याच्चुक्राम्लं तिंतिडीफलं। शाकाम्लमम्लपूरं च पूराम्लं रक्तपूरकं ॥ ३५ ॥ चूडाम्लं चैव बीजाम्लं कफाम्लकमतः परं। रसाम्लं वृक्षाम्लफलं श्रेष्ठाम्लं तदनंतरं ॥ ३६ ॥ अत्यम्लमम्लबीजं च फलपूरं च 'रामके'। तिंतिडीकं चाम्लवृक्षस्तथा चाम्लमहीरुहः ॥ ३७ ॥ 'धन्वंतरिनिघंटे' तु प्रोक्तं वैद्यविचक्षणैः। अम्लपादपसंज्ञश्च 'द्रव्यरत्नाकरे' स्मृतः ॥ ९० ॥ प्रोक्तं 'गणनिघंटे' तु रक्तपूरकनामकं। गुणाः। वृक्षाम्लमम्लं कटुकं कषायं सोष्णं कफार्शोघ्न-

मुदीरयन्ति । तृष्णासमीरोदरहृद्रुदादिगुल्मातिसारव्रणनाशिनी ' नृपे ',
॥ ९१ ॥ शूलजन्तुहरं प्रोक्तं वैद्यै ' भावप्रकाशके ' । सग्राहि
लघु वातघ्नं कफघ्नं ' कैयदेवके ' ॥ ९२ ॥ कासमेहहरं चैव 'द्रव्यरत्ने'
स्मृतं बुधैः । ४७ आम्लवेतस । म० अम्लवेतस । गु० अमलवेत ।
अम्लोऽम्लवेतसो वेधी रसाम्लो वीरवेतसः ॥ ९३ ॥ वेतसाम्लश्चाम्लसारः
शतवेधी तु वेधकः । भीमश्च भेदनो भेदी राजाम्लश्चाम्लभेदनः ॥ ९४ ॥
अम्लाङ्कुशो रक्तसारः फलाम्लश्चाम्लनामकः । सहस्रवेधी वीराम्लो गुल्म-
केतुर्वराभिधः ॥ ९५ ॥ शङ्खद्रावी मांसद्रावी प्रोक्तो ' राजनिघण्टके ।'
रक्तस्रावी तथा ' धन्वे ', ' भावे ' तु चुक्रवेतसः ॥ ९६ ॥ चुक्रको चुक्र-
केतुश्च शतवेधी सहस्रजित् । मांसारिर्भेदकश्चैव द्रावी तु ' कैयदेवके ',
॥ ९७ ॥ चुक्रवेतससञ्ज्ञश्च ' मदने ' शतभेदकः । गुणाः । अम्लवेतस-
मत्यम्लं कषायं चोष्णमेव च ॥ ९८ ॥ कफार्शवातगुल्मघ्नमरोचकहरं
' नृपे ' । कफदूषणमित्येतत् ' मदने ' परिकीर्तितं ॥ ९९ ॥ प्लीहोदाव-
र्तहिक्काघ्नं ह्यजीर्णकफवातहृत् । छागमांसद्रवः प्रोक्तो वैद्यै 'भावप्रकाशके'
॥६०॥ तिक्तं स्निग्धं दीपनं च ह्यामघ्नं ' धन्वनामके ' । भेदनं लेखनं हृद्य
लघुकृत् कफनाशनं ॥ ६१ ॥ रक्तपित्तहरं चास्य विद्भेदाध्मानहिध्म-
हृत् । आनाहाध्मानशूलघ्नं वातश्वासकफापहं ॥ ६२॥ वमिहृत् ' कैयदेवे '
च समोक्तं भिषजां वरैः । ४८ कटुका । म० कुटकी । गु० कडु । कटुका
जननी तिक्ता रोहिणी कटुरोहिणी ॥ ६३॥ चक्राङ्गी मत्स्यपित्ता च बहुला
शकुलादनी । शतपर्वा मत्स्यभेदी कृष्णभेदा महौषधी ॥ ६४ ॥ अशोकरो-
हिणी कृष्णा कटुः काण्डरुहा तथा । चक्राङ्गी ... स्वरिष्टा च केदारकटुरा
तथा ॥ ६५ ॥ आमघ्नी सादनी चैव तथैव कटुरोहिणी । प्रोक्ता ' राज
निघण्टे ' तु वैद्यविद्याविशारदैः ॥ ६६ ॥ त्रिनागी मत्स्यशकला जनी
' धन्वनिघण्टके ' । तथा द्विनागी सिंही च व्याघ्रनागी तु ' कैयदेवे'॥६७॥
तथा ' मदनपाले ' तु भद्रा प्रोक्ता मनीषिभिः । कटम्भरा स्वशोका च प्रोक्ता
' भावप्रकाशके ' ॥ ६८ ॥ तथा ' शगानिघण्टे ' च मत्स्यपित्ता मनीषिभिः ।
गुणा । कटुकानिरूढ्यस्त्रिता शीतपित्तास्रदोषजित् ॥ ९७ ॥ चक्रामा-

महापर्वरिका तथा । मांगल्यवाछिका चैव तत ' त्वमरकोशके ' ॥ ७२ हंजिका फंजिका चैव ब्राह्मणी वर्धकस्तथा । घाटेयशाकं संप्रोक्तं वैद्यविशारदैः ॥ ७३ ॥ गुणाः । भार्गी कटुस्तिक्तोष्णा कासश्वासविनाशनी । शोफनगक्रमिघ्नी च दाहज्वरहरा ' नृपे ' ॥७४॥ द्रव्ये समीरजित् प्रोक्ता ' भावे ' स्याद्रक्तगुल्महृत् । वातज्वरमहंत्री च ' गणे ' हिक्काविनाशनी ॥ ७५ ॥ गुल्मज्वरासृक्वातघ्नी यक्ष्मपीनसहृत् ' धन्वे ' । कषाया चैव संप्रोक्ता लघु दीपनपाचनी ॥ ७६ ॥ रूक्षा शोफहरा चैव कफवातरुचिघ्निका । गुल्मार्शोयक्ष्महृत् प्रोक्ता ' कैयदेवनिघंटके ' ॥ ७७ ॥ ५५ पुष्करमूलं । म० पुष्करमूल । गु० पोखरमूल । मूलं पुष्करमूलं च पुष्करं पद्मपत्रकं ॥ पद्मं पुष्करजं बीजं पौष्करं पुष्कराव्हयम् ॥१९००॥ काश्मीरं ब्रह्मतीर्थं च कासारिर्मूलपुष्करं । तथैव पुष्करजटा 'पुष्कराद्या शिफा तथा ॥ १९०१॥ प्रोक्तं ' राजनिघंटे ' तु वैद्यशास्त्रस्य पंडितैः । निरंतनं तथा वीरं चिरं श्वासारिरेव च ॥ ८० ॥ पद्मतीर्थं श्वसरुहं तथा पुष्करसागरं । तथा शूलहरं चैव समूलं सुलसंभवं ॥ ८१ ॥ स्थलपद्मिनीकंदश्च ' धन्वंतरिनिघंटके ' । पद्मवर्णं तु वात्याव्हं पुण्यसागरमेव च ॥ ८२ ॥ पुष्करांघ्रिर्मूलवीरं तथैव च सुगंधिकं । ' कैयदेवनिघंटे ' तु संप्रोक्तं विषजांवरैः ॥ ८३ ॥ गुणाः । अथ पुष्करमूलं तु कटूष्णं तिक्तमेव च । कफवातज्वरघ्नं च श्वासारोचककासहं ॥ ८४ ॥ शोफपांडुहरं चैव प्रोक्तं ' राजनिघंटके ' । ' गणे ' शूलहरं प्रोक्तं वैद्यविद्याविशारदैः ॥ ८५ ॥ ' धन्वे ' हिक्कापहं चैव शोफाध्मानविनाशनं । हिध्मापहं भेदनं च पार्श्वशूलहरं ' कये ' ॥ ८६ ॥ ' भावे ' शोथहरं प्रोक्तं भिषग्भिःशास्त्रवेत्तृभिः । ५६ शृंगी । म० कांकडशिंगी । गु० काकडाशींगी । शृंगी कुलीरशृंगी च घोषा तु वनमूर्धजा ॥ ८७ ॥ चंद्रा कर्कटशृंगी च महाघोषा च शृंगिका कालिंगा चंद्रुखंडा च तथा वनजमूर्धजा ॥ १९१० ॥ कुलीरा च तथा प्रोक्ता ' धन्वंतरिनिघंटके ' । कर्कटाख्या कर्कटकी कुलीरो ' कैयदेवके ' ॥ ९० ॥ तथा ' मदनपाले ' तु शृंगनाम्नीति कथ्यते । ' भावप्रकाशे ' संप्रोक्ता स्यात्कुलीरविषाणिका ॥ १९१२ ॥

अजशृंगीति कविभिर्भिषक्शास्त्रविशारदैः । तथा 'गणनिघंटे' तु संप्रोक्ता चार्धचंपिका ॥ ९२ ॥ गुणाः । अथ कर्कटशृंगी तु तिक्ता चैव गुरूष्णदा । वातहिक्कातिसारघ्नी कासश्वासहरा तथा ॥ ९३ ॥ पित्तास्रहंत्री संप्रोक्ता वैद्यै 'राजनिघंटके' । 'भावे' तृट्नाशिनी प्रोक्ता पुरातनचिकित्सकैः ॥ ९४ ॥ हिध्मोर्ध्ववातहा प्रोक्ता 'धन्वनामनिघंटके' । क्षयारुचिज्वरघ्नीति वमिहंत्रीति 'कैयके' ॥ ९६ ॥ कार्श्यहंत्रीति 'मदने' भिषग्भिः परिकीर्तिता । ८७ लघुदंती । म० दांति । गु० दातीं । दंती शीघ्रा श्येनघंटा नागरफोटा निकुंभिनी ॥ ९६ ॥ दंतिनी तूपचित्रा च भद्रा रूक्षा च रोचनी । चानुकूला निःशल्या च वक्रदन्ता तथैव च ॥ ९७ ॥ मधुपुष्पा विशल्या च तरुण्यैरंडपत्रिका । तथैरंडफला चैव उडुंबरदला तथा ॥ ९८ ॥ कुंभी विशोधिनी चैव तथास्यादनुरेवती । प्रोक्ता 'राजनिघंटे' तु भिषग्भिः शास्त्रपारगैः ॥ ९९ ॥ 'धन्वंतरिनिघंटे' तु घुणप्रिया मकूलकः । निकुंभा चित्रकूला च तथा स्यादुपचित्रका ॥ १६२१ ॥ द्राक्षायनी शामला च तथा मदनकूटका । आस्या द्रवंती शबरी फंजी न्यग्रोधका स्मृता ॥ १ ॥ प्रत्यक्श्रेणी सुतश्रेणी तथा मूषिकसंभवा । वृषैरंडाखुकर्णी च जयैरंडफला तथा ॥ २ ॥ उडुंबरच्छदा चैव विजया 'कैयदेवके' । नागदंत्याखुपर्णी च प्रोक्ता 'मदनपालके' ॥ ३ ॥ वाराहाप्यनुकूला च प्रोक्ता 'भावप्रकाशके' । मुकूलिका तथा कूला चित्रकेशा 'गणे' स्मृता ॥ ४ ॥ गुणाः ॥ दंती कटूष्णा विख्याता ह्याभशूलविनाशनी । त्वग्दोषहृत् भिषक्श्रेष्ठैः प्रोक्ता 'राजनिघंटके' ॥ ५ ॥ रसे तिक्तोष्णका चैव कफोदरविनाशिनी । वातोदरार्शहंत्री च व्रणघ्नी दीपनी 'वने' ॥ ६ ॥ कफवातार्शगुल्मघ्नी क्षयहृत् 'द्रव्यनामके' । रक्तघ्नी कुष्ठकंडुघ्नी कफोदरविनाशिनी ॥ ७ ॥ दाहहंत्रीति कविभिः प्रोक्ता 'भावप्रकाशके' । ५८ बृहद्दंतिका । म. थोर दांती, मोगली एरंड । गु. रतनजोत । अन्या दंती केशरुहा विषमद्रा भयावहा ॥ ८ ॥ आवर्तकी वरांगी च जयाव्हा भद्रदंतिका । भिषक्भद्रा तथा प्रोक्ता 'राजनामनिघंटके' ॥ ९ ॥ 'धन्वंतरिनिघंटे' तु वरणी विषभद्रिका । 'कैयदेवनिघंटे' तु धारणा वृषभध्वजा ॥ ११ ॥ प्रोक्ता

'राजनिघंटे' तु भिषक्शास्त्रज्ञपंडितैः। शुक्लभंडी त्रिभंडी स्यात्काकाक्षी घ-
सरला त्रिवृत् ॥ ९० ॥ सर्वानुभूतिस्त्रिपुटा व्यस्ता कोटरवासिनी। 'ध-
न्वंतरिनिघंटे' तु प्रोक्ता वैद्यविशारदैः ॥ ९१ ॥ कोटरस्थारुणा कुंभः
समोक्ता 'कैयदेवके'। सिता त्रिभंडिका कुंभी 'द्रव्यरत्नाकरे' स्मृता
॥ ९२ ॥ सर्वानुभूतिस्त्रिवृता भंडी कूटरवाहिनी। प्रोक्ता 'मदनपाले' तु
पुरातनचिकित्सकैः ॥ ९३ ॥ निशोता रेचनी चैव त्रिवृत्ता 'भावनामके'
। रसायनी कुंभपुटा त्रिवेला तदनंतरं ॥ ९४ ॥ तथा कोशफला प्रोक्ता
'गणनामनिघंटके'। गुणाः। रक्ता त्रिवृद्रसे तिक्ता कटूष्णा रेचनी
तथा ॥ ९५ ॥ ग्रहणी मलविष्टंभहारिणी 'नृपनामके'। श्यामा हीन-
गुणा चैव कंठकर्षणदायका ॥९६॥ मोहमूर्च्छादाहहारी भ्रमहृ 'त्कैयदे-
वके'। ६२ त्वच। म० दालचिनी। गु० तज। त्वचं त्वग्वल्कलं भृंगं
वरांगं मुखशोधनं ॥ ९७ ॥ शकलं सैंहलं वन्यं सुरसं रामवल्लभं।
उत्कटं बहुगंधं च विज्जुलं च वनप्रियं ॥ ९८ ॥ लाटपर्णं गंधवल्कं
वरं शीतं तथा 'नृपे'। मुखशोध्यं प्रियं चैव 'धन्वंतरिनिघंटके' ॥
९९ ॥ गुडत्वचं तु हृद्यं च तनुकं स्वर्णभूमिका। लटपर्णं तथा चोचं
तथैव घनमंज्ञकं ॥ ६० ॥ रामाप्रियं 'कैयदेवे' प्रोक्तं वैद्यविशारदैः।
मनःप्रियं तथा 'द्रव्ये' गुरुत्वक् स्वर्णभूमिकं ॥ ६१ ॥ प्रोक्तं 'मदन-
पाले' तु स्वाद्वी दारुसिता तथा। तनुत्वक् च तथा प्रोक्तं 'भावनामनिघंटके'
॥ ६२ ॥ गुणाः। त्वचं तु कटुकं शीतं कफकासविनाशनं। शुक्राम-
शमनं चैव कंठशुद्धिकरं 'नृपे' ॥ ६३ ॥ हृद्बस्तिरोगवातार्शः पीनसकृ-
मिशुक्रनुत्। विषदं च तथा प्रोक्तं वैद्यैर्मदनपालके ॥ ६४ ॥ 'भावे'
स्वरुचिकंठघ्नं वैद्यैः प्रोक्तं पुरातनैः। लघूष्णं कफवातघ्नं विषशीर्षरुजां हरं
॥ ६५ ॥ वस्तिशोधनमित्येतत् प्रोक्तं 'धन्वनिघंटके'। निक्तं स्वादूष्ण
मधुरं रूक्षं पित्तलमेव च ॥ ६६ ॥ हृद्रोगबस्तिशमनं दुर्नामहरणं तथा।
आमवातहरं चैव शुक्रहृत् 'कैयदेवके' ॥ ६७ ॥ ६३ तमालपत्र।
म० गु० तमालपत्र। पत्रं तमालपत्रं च पत्रकं छदनं दलं। पलाशमंशुकं
वासस्तापकं सुकुमारकं ॥ ६८ ॥ वस्त्रं तमालकं रामं गोपनं वसन तथा।

तमालं सुरभिगंधं प्रोक्तं 'राजनिघंटके' ॥ ६९ ॥ तथा तापसजं प्रोक्त 'धन्वंतरिनिघंटके' । तामसं रोमशं रोमं पंचकं 'कैयदेवके' ॥ ७० ॥ शुकच्छदं 'द्रव्यरत्ने' भिषग्भि. परिकीर्तितं । गोमेदं तु छदं चैव प्रोक्त 'मदनपालके' ॥ ७१ ॥ कालस्कधस्तमालश्च तापिच्छा 'मरकोशके' । गुणाः । पत्रकं लघु तिक्तोष्णं कफवातविषापहं ॥ ७२ ॥ नासिकद्रुति दोषघ्न मुखमस्तकशोधनं । 'राजनामनिघंटे' च संप्रोक्तं भिषजा वरैः ॥ ७३ ॥ हृल्लासारोचकार्शोघ्न 'धन्वंतरिनिघंटके' । 'कैये' तु भिषजा नाथैः संप्रोक्तं लघुपिच्छलं ॥ ७४ ॥ स्वर्पः श्लेष्महर हृद्य कफपित्तस• यापहं । ६४ नागकेशर । म० नागकेशर । गु० नागकेसर । किंजल्क कनकाह्व च केसर नागकेसरं ॥ ७५ ॥ चांपेय नागकिंजल्कं नागाख्यं

शिशिरं दाहपित्तहं । क्षयकासकफश्वासरक्तदोषहरं 'नृपे' ॥ ८९ ॥ बल्या वृष्या च बृंहणी कृच्छ्राश्मरीमेहनघ्न 'द्रव्यरत्नाकरे' स्मृतं । ज्वरकुष्ठहरा चैव कामलापांडुतृष्णहा । रक्तपित्तारुचिघ्निक ॥ ९० ॥ 'केयदेवे' भिषक्श्रेष्ठैः संप्रोक्ता नैव संशयः ॥ ९१ ॥ ६६ तालीसपत्र । म० गु० तालीसपत्र । तालीसपत्रं तालीसं पत्राढ्यं च शुकोदरं । धात्रीपत्र चार्कवेधं करिपत्रं घनच्छदं ॥ ९२ ॥ नीलं नीलाम्बरं तालं तालीपत्र तलाव्हय । तालीसपत्रकं चैव 'राजनामनिघंटके' ॥ ९३ ॥ तथा चामलकीपत्र तद्वत्तालीमकं तथा । तमालकीपत्रसंज्ञं तथा तमालकीच्छदं ॥ ९४ ॥ शुकोदरं च पत्राढ्य प्रोक्तं 'धन्वंतरौ' ध्रुवं । धात्रीपत्रं कंदपत्रं तुलसीपत्रसंज्ञकं ॥ ९५ ॥ पत्रं तु 'केयदेवे' च 'मदने' तुलसीच्छदं । पत्राव्हं ग्रंथिकापत्रं संप्रोक्तं वैद्यनायकैः ॥ ९६ ॥ गुणाः। तालीसपत्रं तिक्तं स्यादुष्णं मधुरमेव च । कफवातहरं कासहिक्काक्षयविनाशनं ॥९७॥ श्वासछर्दिहरं प्रोक्तं वैद्यै 'राजनिघंटके' । 'मदने' कृमिहत्प्रोक्त पुरातनचिकित्सकैः ॥ ९८ ॥ दीपनं श्लेष्मपित्तघ्न मुखरोगहरं ध्रुवं । हृद्यं 'धन्वनिघंटे' च संप्रोक्तं वैद्यनायकैः ॥ ९९ ॥ 'केये' स्वरघ्नगुल्मामामग्निमांद्यं च निघ्नति । वैद्यै 'द्रव्यनिघंटे' च स्वर्यं प्रोक्तं न संशयः ॥ १६०० ॥ ६७ वंशलोचना । म० गु० वंशलोचन । स्या वंशरोचना वांशी तुंगाक्षीरी तुगा शुभा । त्वक्क्षीरी वंशगा शुभ्रा वंशक्षीरी च वैष्णवी ॥ १ ॥ त्वक्सारा कर्मरी श्वेता वराकर्पूररोचना । तुंगा रोचनिका पिंगा तथैव वंशशर्करा ॥ २ ॥ प्रोक्ता 'राजनिघंटे' तु पुरातनचिकित्सकैः । वंशा तु वंशजा चैव 'धन्वंतरिनिघंटके' ॥ ३ ॥ 'केयदेवे' तु संप्रोक्ता क्षीरिका वंशवर्द्धिनी । गुणाः । स्याद्वंशरोचना रूक्षा कषाया मधुरा हिमा ॥ ४ ॥ रक्तशुद्धिकरी तापपित्तोद्रेकहरा तथा । तिक्ता च कासकृच्छ्रघ्नी क्षयश्वासहिता तथा ॥ ५ ॥ बल्या च बृंहणी चैव 'धन्वंतरिनिघंटके' । कुष्ठपाण्डुव्रणघ्न च 'माने' प्रोक्तं भिषग्जनैः ॥ ६ ॥ ज्वरघ्नी कामलाघ्नी च वृष्या तृष्णाविनाशनी । रक्तपित्तहरा नैव प्रोक्तं 'मदनपालके' ॥ ७ ॥ ६८ मंजिष्ठा । म०

मंजिष्ठ । गु० मजीठ । मंजिष्ठा हरिणी रक्ता गौरी योजनवल्लिका । समंगा विकसा पद्मा रोहिणी वाल्मेषिका ॥ ८ ॥ मंडी चित्रलता चित्रा चित्रांगी जननी तथा । मंडूकपर्णी विजया मंजूषा रक्तयष्टिका ॥ ९ ॥ क्षेत्रिणी चैव रागाढ्या भंडीरी कालमंडिका । अरुणा ज्वरहन्त्री च छत्रा नागकुमारिका ॥ १० ॥ भंडीरतिलका चैव रागांगी वस्त्रभूषणा । प्रोक्ता 'राजनिघंटे' तु भिषक्शास्त्रज्ञपंडितैः ॥ ११ ॥ जिंगी भाडी च काछागी रक्तांगी मजुका तथा । काला तु रक्तयष्टी च प्रोक्ता 'धन्वनिघंटके' ॥१२॥ लोहिता छत्रका ताम्रा भंडीरा मजुला तथा। ताम्रवल्ली ताम्रमुखी प्रोक्ता 'वैद्यनिघंटके' ॥ १३ ॥ मंजुरा पद्मका मजी 'मदने' ज्वर नाशिनी । भंडीतनी तु भंडारी तथा च वस्त्ररंजिनी ॥ १४ ॥ रमादनी च संप्रोक्ता 'राजनामनिघंटके' । ताम्रमूली कार्पेसी रक्तपुष्पी 'गणे'

मज्वरहा 'नृपे' । हिक्काविनाशिनी चैव प्रोक्ता 'भावप्रकाशके' ॥ ४६ ॥ कृमिश्लेष्मव्रणघ्नी च भूतज्वरहरा 'धने' । हिमा त्रिदोषहंत्रीति 'द्रव्यरत्ने' प्रकीर्तिता ॥ ४७ ॥ वर्ण्या बल्या च स्निग्धा च रक्तपित्तव्रणापहा । उरःक्षतविसर्पघ्नी कृमिकुष्ठहरा 'मदे' ॥ ४८ ॥ ७२. अलक्तक । म० गु० अलिता । अलक्तको जंतुरसो रागो निर्भर्त्सनस्तथा । जननी जंतुकारी च संघर्षा चक्रवर्तिनी ॥ ४९ ॥ जतुरसस्तथा चारूवर्तिनी 'धन्वनामके' । 'द्रव्यरत्नाकरे' चैव संप्रोक्ता व्यंगनाशिनी ॥ ५० ॥ गुणाः । अलक्तकस्तु तिक्तोष्णः कफवातहरस्तथा । कंठरोगहरो हृद्यो व्रणदोषहरो 'नृपे' ॥ ५१ ॥ ततो 'मदनपाले' तु संप्रोक्तो व्यंगनाशनः । ७३ लोध्र । म० तांबडा लोध्र । गु० लोहर । लोध्रो रोध्रो भिल्लतरुर्भिल्लकः कांडकीलकः ॥ ५२ ॥ तिरीटो लोध्रको वृक्षः शाबरो हरितरोध्रकः । तिलकः कांडहीनश्च शाबरो हेमपुष्पकः ॥ ५३ ॥ भिल्ली शाबरकश्चैव प्रोक्तो राजनिघंटके' ॥ शाबरी तिल्वकतरुस्तथा शबरपादपः ॥ ५४ ॥ तिरीटकस्तथा प्रोक्तो 'धन्वंतरिनिघंटके' । कालीनः पट्टिकाभिल्ली 'कैयदे-

ध्नी । धातकी वन्हिपुष्पी च ताम्रपुष्पी तु दाहनी ॥ ६४ ॥ अग्नि-
[illegible] सुभिक्षा च पार्वती बहुपुष्पिका । कुमुदा साधुपुष्पी च कुंजरा
कृतवासिनी ॥ ६५ ॥ गुच्छसंघा गुच्छपुष्पा तथैव लोध्रपुष्पिणी । ती-
ज्वाला वन्हिशिखा मद्यपुष्पेति 'राजके' ॥ ६६ ॥ धातुकी पार्वतीया च
'धन्वंतरिनिघंटके' । मदनीया पांशुभिक्षा मदनी 'कैयदेवके' ॥६७॥ सीधु-
पुष्पी प्रमदनी स्वयःपुष्पी सुभक्षका । प्रोक्ता 'मदनपाले' तु पुरातनचिकि-
त्सकैः॥६८॥'भावे' प्रोक्ता धातुपुष्पी स्वमरे धृत पुष्पिका । गुणाः । धातकी
कटूष्णा च मदकृद्विषनाशनी ॥ ६९ ॥ प्रवाहिकातिसारघ्नी विसर्पव्रण-
नाशनी । 'नृपे' प्रोक्ता तथा 'द्रव्ये' स्तंभिनी परिकीर्तिता ॥ ७० ॥
गर्भसंस्थापनी चैव रक्तपित्तहरा 'धने' । शीता कषाया तृष्णाघ्नी विसर्प-
हारिणी तथा ॥ ७१ ॥ विषातिसारजंतुघ्नी 'कैये' प्रोक्ता भिषग्जनैः ।
प्रियेति 'गणे' प्रोक्ता पुरातनचिकित्सकैः ॥ ७२ ॥ ७६ समुद्रफल ।
च० समुद्रफल । गु० समुंदरफल । समुद्रनामप्रथमं पश्चात्फलमुदाहरेत् ।
समुद्रफलमित्यादि नाम वाच्यं भिषग्वरैः ॥ ७३ ॥ गुणाः । कटूष्णं समु-
द्रफलं वातभूतत्रिदोषहं । कफभ्रांतिहरं प्रोक्तं 'राजनामनिघंटके' ॥ ७४ ॥
७७ निर्विषा । म० गु० निर्विषी । निर्विषोपविषा चैव विषहा विषहं-
त्रिका । विविषा तु विषभवा ह्यविषा विषवैरिणी ॥ ७५ ॥ प्रोक्ता 'रा-
जनिघंटे' तु सप्तसंख्या भिषग्जनैः गुणाः । निर्विषा कटुशीता च कफवा-
तास्रदोषहा ॥ ७६ ॥ अनेकविषदोषघ्नी व्रणसंरोपिणी 'नृपे' । क्षयशुक्ले-
ष्मरोगघ्नी प्रोक्ता 'भावप्रकाशके' ॥ ७७ ॥ ७८ विष । म० गु०
सामान्य विष । विषमाहेयममृतं गरलं दारदं गरं । कालकूटं हरिद्रं च
रक्तशृंगकमेव च ॥ ७८ ॥ नीलं च गरदं क्ष्वेडो घोरं हालाहलं हरं । मरं
हलाहलं शृंगी भूगरं 'राजनामके' ॥ ७९ ॥ ७९ वत्सनाभ । म०
बचनाग । गु० बछनाग । अमृतं स्याद्वत्सनाभो विषमुग्रं महौषधं । गरलं
मरणं नागं स्तोककं प्राणहारकं ॥ ८० ॥ गरलं स्थावरादि स्यात्प्रोक्तं
'राजनिघंटके' । गरलाग्रं च मधुरं प्रोक्तं वैद्यविशारदैः ॥ ८१ ॥ गुणाः ।
वत्सनाभोतिमधुरः सोष्णो वातकफापहः । कंठरुक्सान्निपातघ्नः पित्तसं-

र्तितः । गुणाः ।-समुद्रफेनं शिशिरं कषायं नेत्ररोगनुत् ॥ - १७०० - ॥
कफकंठामयघ्नं च रुचिकृत्कर्णरोगहृत् । ' नृपे ' प्रोक्तं तथा ' धन्वे '
।चक्षुष्यं लेखनं हिमं ॥ १ ॥ रक्तपित्तविषघ्नं च गुल्मप्लीहहरं स्मृतं ।
८३। अफेन । म. अफू । गु. अफीण। अफेनं खर-खसरसो निफेनं चाहि-
फेनकं ॥ २ ॥ नागफेनं तथा प्रोक्तं ' राजनामनिघंटके ' । अफूकं च
रसोद्भूतं प्रोक्तं 'मदनपालके ' ॥ ३ ॥ तथा खसफलक्षीरं प्रोक्तं ' भाव-
प्रकाशके ' । गुणाः । अफेनं सन्निपातघ्नं वृष्यं बल्यं च मोहदं ॥ ४ ॥
' नृपे ' प्रोक्तं तथा ग्राहि शोषणं श्लेष्महृ ' न्मदे ' । ८४ टंकण । म.
टांकणखार, सवागी । गु. टंकण । टंकणष्टंकणक्षारो रंगक्षारो रसाधिकः ।
॥ ५ ॥ लोहद्रावी रसघ्नश्च सुभगो रंगदस्तथा । वर्तुलं कणकक्षारं मलिनं
धातुवल्लभं ॥ ६ ॥ प्रोक्तं ' राजनिघंटे ' तु भिषक्शास्त्रज्ञपंडितैः। मालती-
रससंभूतो द्रावी द्रावणकस्तथा ॥ ७ ॥ लोहशुद्धिकरश्चैव ' धन्वंतरि-
निघंटके ' । स्वर्णपाकस्तथा प्रोक्तो ' कैयदेवनिघंटके ' ॥ ८ ॥ सौभाग्यं
धातुद्रवकं प्रोक्तं ' भावप्रकाशके ' । तथा ' स्वमरकोशे ' तु रसयोनिः
प्रकीर्तितः ॥ ९ ॥ द्वाविंशतिसंख्यकेति भिषग्भिः परिकीर्तितः। गुणाः ।
टंकणं तु कटूष्णं च कफनाशनमेव च ॥ १० ॥ स्थावरादि
।विषघ्नं च कासश्वासहरं ' नृपे ' । दीपनोनिलवातिघ्नो रूक्षः 'कैयनिघंटके'
॥ ११ ॥ ' द्रव्यरत्ने ' ज्वरघ्नं च ' मदने ' वातपित्तकृत् । ८५ श्वेतटं-
कण । म० पांढरा टांकणखार । गु० धोळो टंकण । श्वेतं तु श्वेतकं चैव
श्वेतटंकणमेव च ॥ १२ ॥ लोहशुद्धिकरं सिंधुमालतीतीरसंभवं । शितं च
द्रावकं चैव सितक्षारं तथा ' नृपे ' ॥ १३ ॥ गुणाः । सुश्वेतं टंकणं
स्निग्धं कटूष्णं कफवातनुत् । आमक्षयापहच्छ्वास विषकासमलापहं ॥ १४
॥ प्रोक्तं ' राजनिघंटे ' तु वैद्यविद्याविशारदैः । ८६ साखरुंड । म०
साखरुंड, पडवास । गु० पडवास । साखरुंडो ग्रंथिफलो विकटो वस्त्रभूषणः
॥ १५ ॥ कुरुंडः कर्बुरफलः सकुरुंडस्तथा ' नृपे ' । गुणाः । साखरुंडः
कषायश्च रुचिकृद्दीपनः सरः ॥ १६ ॥ श्लेष्मवातापहारी च वस्त्ररंजनको
लघु । ८७ हितावल्ली । म० गु० हितावली । हितावल्ली च हृद्दात्री

कुष्ठघ्नोंगारकुष्ठकः ॥ १७ ॥ अंगारग्रंथिको ग्रंथी ग्रंथिलो ' राजनामके ' गुणाः । हितावल्ली रसे तिक्ता प्लीहगुल्मोदरापहा ॥ १८ ॥ कृमिकुष्ठ-गुदार्त्युग्रस्वर्जूकंडूसुहारिणी । ८८ हस्तिमद । म० गु० हस्तिमद । हस्तिमदो गजमदो गजदानं मदस्तथा ॥ १९ ॥ कुंभिमदो दंतिमदो दानं द्वीपिमदो ' नृपे ' । गुणाः । स्निग्धो हस्तिमदस्तिक्त' केश्योऽप-पस्मारनाशनः ॥ २० ॥ विषहृत्कुष्ठकंडूतिव्रणदद्रुविसर्पनुत् । ८९ स्वर्जि क्षार । म. गु. सज्जीखार । स्वर्जिक्षार स्वर्जिकश्च क्षारसर्जी सुखार्जिक. ॥ २१ ॥ सुवर्चिकः सुवर्ची च सुखवर्ची ' नृपे ' तथा । सर्जिका सर्जि-'काक्षारः सुवर्चेश्च सुवर्चिका ॥ २२ ॥ ' धन्वंतरिनिघंटे ' तु समोक्ता

यव्यो 'धन्वनिघंटके' । यवनालजसंज्ञश्च यावशूकक एव च ॥ ३५ ॥ क्षारपाक्यं तीक्ष्णरसो याव्यो यावश्च 'कैयके' । तथा 'मदनपाले' तु शूकपाक्यः प्रकीर्तितः ॥ ३६ ॥ गुणाः । यवक्षारः कटूष्णश्च कफवातोदरापहः । आमशूलाश्मरीकृच्छ्रविषघ्नश्च सरो 'नृपे' ॥ ३७ ॥ रूक्षोग्निदीपनस्तीक्ष्णो हृद्यो पित्तास्रदूषणः । 'धन्वे' प्रोक्तो तथा 'कैये' अर्शोघ्नो प्लीहगुल्महा ॥ ३८ ॥ गलामयानाहपांडुग्रहणी-श्वासहा तथा ।

९३ सर्वक्षार । म० सावण । साबू । सर्वक्षारो बहुक्षारः समूहक्षारकस्तथा ॥ ३९ ॥ स्तोमक्षारो महाक्षारो मलारिः क्षारमेलकः । गुणाः । सर्वक्षारो ह्यतिक्षारश्चक्षुष्यो बस्तिशोधनः ॥ ४० ॥ गुदावर्तक्रिमिघ्नश्च वस्त्रशुद्धिकरो 'नृपे' ।

९४ मायाफल । म० मायफळ गु० माया । मायाफलं मायिफलं छिद्राफलं च मायिका ॥ ४१ ॥ तथा मायि च संप्रोक्तं 'राजनामनिघंटके' । गुणाः । अथ मायाफलं प्रोक्तं कटूष्णं वातनाशनं ॥ ४२ ॥ योनिसंकोचकृच्चैव केशकृष्णीकरं 'नृपे' ।

५. मूलकादिवर्गः ।

१ मूलक । म० मुळा । गु० मूळा । मूलकं नीलकंठं च मूलाह्वं दीर्घमूलकं ॥ ४३ ॥ भूक्षारं कंदमूलं स्याद्धस्तिदन्तं सितं तथा । शंखमूलं हरित्पर्णं रुचिरं दीर्घकंदकं ॥ ४४ ॥ कुंजरक्षारमूलं च प्रोक्तं 'राजनिघंटके' । नीलकंदं महाकंदं मृत्तिकाक्षारमेव च ॥ ४५ ॥ रुचिष्यं हरिपर्णं च 'धन्वंतरिनिघंटके' । स्वस्तिको हरितकंदश्च नीलपर्णं तथैव च ॥ ४६ ॥ बस्तिकाक्षारसंज्ञं च द्रवदंशाक्षमं तथा । तीक्ष्णं तु 'कैयदेवे' च भिषग्भिः परिकीर्तितं ॥ ४७ ॥ करिदंतीमसंज्ञश्च क्षुद्रमूलं च मिश्रकं । 'द्रव्यरत्नाकरे' प्रोक्तं भिषग्विद्याविशारदैः ॥ ४८ ॥ दंतोज्वलं तु विदितं तथा मूलकपोतिका । प्रोक्ता 'मदनपाले' तु वैद्यशास्त्रज्ञपंडितैः ॥ ४९ ॥ 'भावप्रकाशे' संप्रोक्तं मिश्रं शालेयकं तथा । तथा 'गणनिघंटे' तु मृत्तिकाक्षारसेवितं ॥ ५० ॥ ततो व्यक्किरसं चैव रुचिकं तदनंतरं । मूलकस्य च संख्याका संप्रोक्ता भिषजांवरैः ॥ ५१ ॥ गुणाः । मूलकं तीक्ष्णमुष्णं च कटुग्राही च दीपनं । दुर्नामगुल्महृद्रोगवातघ्नं रुचिदं गुरु ॥

॥ ५२ ॥ 'राजनामनिघंटे' च संप्रोक्तं वैद्यनायकैः । ज्वरनासारोगहरं कंठरोगविनाशनं ॥ ५३ ॥ स्नेहसिद्धं त्रिदोषघ्नं प्रोक्तं 'भावप्रकाशके' । ओजनाशकं पित्तलं च दाहकारि प्रकीर्तितं ॥ ५४ ॥ आमत्रिदोषहृत् स्निग्धं विष्टंभी कफवातहृत् । प्रोक्तं 'धन्वनिघंटे' च । वैद्यविद्याविशारदैः ॥ ५५ ॥ स्वर्यं हृद्यं दृतशूलनाशनं कोष्ठशुद्धिदं । उदावर्तं पीनसाख्यं कासयुक्तक्षयं तथा ॥ ५६ ॥ श्वासं व्रणं नेत्ररोगं हंत्यतः 'कैयदेवके' । तत्रैव रुक्षं दाहीति कीर्तितं वैद्यनायकैः ॥ ५७ ॥ शुष्कं शोषहरं चैव दोषत्रयविनाशनं । तत्पुष्पं कफपित्तघ्नं फलं वातकफापहं ॥ ५८ ॥ २ चाणाक्यमूलक । म थोर मुळा । गु मोटा मूळा । चाणाक्यमूलकं चान्यच्छालेयं विष्णुगुप्तकं । स्थूलमूलं महाकंदं कौटिल्यं मरुसंभवं ॥ ॥ ५९ ॥ शालामर्कटकं मिश्रं प्रोक्तं 'राजनिघंटके' । शालार्कटकं चैव 'धन्वंतरिनिघंटके' ॥ ६० ॥ कपोतिका बालमूलं 'कैयदेवनिघंटके' । गजदंतसमानं च तथा नेपालमूलकं ॥ ६१ ॥ 'भावप्रकाशे' संप्रोक्ता तथा मूलकपोतिका । गुणाः । चाणाक्यमूलकं ग्राहि कटु रुच्यं दीपनं ॥ ६२ ॥ गुरूष्णं कफवातघ्नं कृमिगुल्महरं 'नृपे' । ३ गृंजनं । म० गु० लाल मुळा, शेंडीमुळा । गृंजनं शिखमूलं च यवनेष्टं च वर्तुलं ॥ ॥ ६३ ॥ ग्रंथिमूलं शिखाकंदं कंदं डिंडीरमोदकं । प्रोक्तं 'राजनिघंटे' तु भिषक्विद्याविशारदैः ॥ ६४ ॥ गुणाः । गृंजनं कटुकोष्णं च कफवातरुजापहं । रुच्यं च दीपनं हृद्यं दुर्गंधं गुल्म हृत् 'नृपे' ॥ ६५ ॥ ४ पिंडमूलक । म. वाटोळा मुळा । गु० गोळ मूळा । पिंडमूलं गजाह्नं च पिंडकं पिंडमूलकं । गुणाः । पिंडमूलं कटूष्णं च वातगुल्महरं 'नृपे' ॥ ६६ ॥ ५ गाजर । म गु गाजर । गार्जरं पिंडमूलं च पीतकं च समूलकं । स्वादुमूलं सुपीतं च नारंगं पीतमूलकं ॥ ६७ ॥ प्रोक्तं 'राजनिघंटे' तु वैद्यशास्त्रज्ञपंडितैः । गर्जरं पिंगलं मूलं पिंगमूलं च मूलकं ॥ ६८ ॥ पीतकंदं गृंजरं च 'धन्वंतरिनिघंटके' । तथा 'मदनपाले' तु प्रोक्तो नारंगवर्णकः ॥६९॥ गुणाः । गर्जरं मधुरं रुच्यं किंचित्कटु कफापहं । आध्मानकृमिशूलघ्नं दाहपित्ततृषापहं ॥ ७० ॥ प्रोक्तं 'राजनिघंटे

शरघवो । श्वेतशिग्रुस्तथा तीक्ष्णो मुखभंग सिताव्हयः ॥ ८९ ॥ सुमूल श्वेतमरिचो रोचनः शिग्रुकस्तथा । प्रोक्तो ' राजनिघंटे ' च श्वेतको ' धन्वनामके ' ॥ ९० ॥ ' द्रव्यरत्नाकरे ' चैव प्रोक्तः सितच्छदस्तथा दिक्सल्या च सदा प्रोक्ता पुरातनचिकित्सकै ॥९१॥ गुणाः । शोफानिलहरो रूच्यो दीपनो मुखजाड्यहा । तथैव पटुतीक्ष्णश्च चोष्णहरवगव्यथा हरः ॥ ९२ ॥ श्वेतस्तु शिग्रुकः प्रोक्तो ' नृपनामनिघण्टे ' । ९ रक्त शिग्रु । म० रक्तशेवगा । गु० रातो शरघवो । रक्तको रक्तशिग्रु स्यान्मधुरो बहुलच्छदः ॥ ९३ ॥ मुगधवेसर सिंहो मृगारिश्च ' नृपे ' तथा । ' धन्वंतरिनिघंटे ' तु समोघो मधुशिग्रुकः ॥ ९४ ॥ रक्तान्य शिग्रुकश्चैव तथैव मधुगृंजनः । स्वाद्रुगाधिर्गंभनरः शिग्रुक ' वेपदेवके '

घ्नो गुल्मघ्नो शूलनाशनः । प्रोक्तो ' राजनिघंटे ' ॥ वैद्यविद्याविशारदैः
॥ ७ ॥ १२ वंशांकुर । म० वेळूचे अंकुर । गु० वांसना अंकुर ।
वंशाग्रं तु करीरश्च तथा यवफलांकुरः । वंशांकुरश्च संप्रोक्तो ' राजनाम-
निघंटके ' ॥ ८ ॥ १३ वंशग्रंथि । म० वेळूची गांठ । वंशग्रंथिः परुः
पर्वः कांडसंधिश्च ' राजके ' । गुणाः । करीरं कटु तिक्ताम्लं कषायं लघु
शीतलं ॥ ९ ॥ पित्तास्रदाहकृच्छ्रघ्नं रुचिकृत्पर्व निर्गुणं । ' राजनाम-
निघंटे ' तु प्रोक्तं वैद्यविशारदैः ॥ १० ॥ बस्तिशोधनकश्चैव भेदनः
कफहारकः । पित्तासृङ्रुक्कुष्ठशोफघ्नो व्रणनाशनमेव च ॥ ११ ॥ बहु-
मूत्रकफघ्नश्च प्रोक्तो ' कयनिघंटके ' । १४ वेत्र । म० थोर वेत । गु०
मोटुं वेतर । वेत्रो वेतो योगिदंडः सुदंडो मृदुपर्वकः । गुणाः । वेत्रः पंच-
विधः शैत्यकषायो भूतपित्तहृत् ॥१२॥ प्रोक्तो ' राजनिघंटे ' तु ' धन्वे '
पुत्रविनाशनः । १५ माकंदी । म० माईणमूळ । गु० मायमूळ । मा-
कंदी बहुमूला च मादनी गंधमूलिका ॥ १३ ॥ एका विशदमूली च
श्यामला चापरा ' नृपे ' । गुणाः । माकंदी कटुका तिक्ता मधुरा दीपनी
परा ॥ १४ ॥ रूच्याऽल्पवातुला पथ्या न मर्षासु हिता ' नृपे ' । १६
शोली । म० रानहळद, सोली । गु० सोली नामक वनहलदर । शोली
वनहरिद्रा च वनारिष्टा च शोलिका ॥ १५ ॥ गुणाः शोलिका कटु गौ-
ल्या च रुच्या तिक्ता च दीपनी । प्रोक्ता ' राजनिघंटके ' तु पुरातन-
चिकित्सकैः ॥ १६ ॥ १७ शृंगाटक । म० शिंगाडे । गु० शिंगोडा ।
शृंगाटकः शृंगरुहो जलवल्ली जलाश्रया । शृंगकंदः शृंगमूलो विषाणी
' राजनामके ' ॥ १७ ॥ शृंगाटः सप्तनाडीकः संप्रोक्तो ' धन्वनामके '
। जलकंटस्त्रिकोणश्च त्रिवंटस्त्रिक एव च ॥ १८ ॥ कसेरुकं ' कैयदेवे '
भिषग्भिः परिकीर्तितः । ' भावप्रकाशे ' संप्रोक्तं त्रिकोणफलमित्यपि॥१९॥
तथा जलफलं प्रोक्तं भिषग्विद्याविशारदैः । ' द्रव्यरत्नाकरे ' चैव स्वंबु-
कंद प्रकीर्तितः ॥२०॥ गुणाः । शृंगाटकस्तु संप्रोक्तो रक्तपित्तहरः सरः ।
लघुर्ह्यप्यस्त्रिदोषघ्नः पित्तभ्रमविनाशनः ॥ २१ ॥ शोफहा रात्रिदश्चैव
मेहघ्नो ' राजनामके ' । त्रिदोषज्वरनिघ्नश्च प्रोक्तो वैद्यविशारदैः ॥

॥ २२ ॥ १८ भृंगाव्हा । म० भवरसाली । गु० भमरछाल ॥ भृंगाव्हा भ्रमरच्छ्ली भ्रमरा भृंगमूलिका । भृंगच्छ्ली तु कविभिः संप्रोक्ता 'राजनामके' ॥२३॥ ततो भ्रमरवल्ली तु 'धन्वंतरिनिघंटके' । उग्रगंधा छदः क्षारदुमाव्हो भ्रमरत्वर्चा ॥ २४ ॥ भ्रमरश्चैव विज्ञेयो 'द्रव्यरत्ननिघंटके' गुणाः । भृंगाव्हा तु कटूष्णा च तिक्ता दीपनरोचनी ॥ २५ ॥ १९ पेऊ । म० रानआलें । गु० वनआदू । पेऊ वनार्द्रका प्रोक्ता वनजाऽरण्यजाऽऽर्द्रका । प्रोक्ता 'राजनिघंटे' तु पंचसंख्या भिषग्जनैः॥२६॥गुणाः॥ पेऊ तु कटुकाऽम्ला च रुचिकृद्वल्यदीपनी । २० रसोन । म०॥ पांढरा लसूण । गु० लसण । रसोनस्तु लशूनश्च ह्यरिष्टो म्लेच्छकंदकः॥ २७ ॥ महौषधं च मूलघ्नस्तूग्रगंधश्च 'राजके' । जुगुप्सितोम्लकांतश्च रसायनवरो "गणे" ॥ २८ ॥ गुणाः लसुनोम्लरसश्चैव गुरूष्णः कफवातहा । अरुचिक्रिमिहृद्रोगशोफघ्नश्च रसायनः ॥ २९ ॥ कटुस्निग्धः पिच्छलश्च बल्यो वृष्यस्तथैव च । भग्नास्थिसंधानकरो मेधावी स्वरवर्णकृत् ॥ ३० ॥ गुरु स्वादुरसस्तीक्ष्णश्चक्षुष्यो 'राजनामके' । 'धन्वे' तु श्वासहा प्रोक्तो 'मदने' रक्तपित्तकृत् ॥ ३१॥ हिध्मपीनसकासघ्नो 'गणे' प्रोक्तो भिषग्जनैः । २१ महाकंद । म० लाल लसूण । गु० रातो लसण । महाकंदो गृंजनश्च दीर्घपत्रः पृथुच्छदः ॥ ३२ ॥ यवनेष्टः स्थूलकंदस्तथैव च विनोहित । सप्तसंख्या भिषक्श्रेष्ठैः समोक्ता 'राजनामके' ॥ ३३ ॥ गुणाः । गृंजनस्य मधुरं कटु कंदं नाल्मप्युपदिशंति कषायं । पत्रसंचयमुशंति च तिक्तं सूरयो लवणमस्थि वदंति ॥ ३४ ॥ हृद्रोगजीर्णज्वरकुक्षिशूलविबंधगुल्मारुचिकुष्ठशोफान् । दुर्नामकुष्ठानिलसादजंतुकफामयान्हन्ति महारसोनः ॥ ३५ ॥ २२ पलांडु । म० पांढरा कांदा । गु० डुंगळी । पलांडुस्तीक्ष्णकंदश्च उष्णो च मुखदूषणः । शूद्रप्रिय कृमिघ्नश्च दीपनो मुखगंधक ॥३६॥ बहुपत्रो विश्वगंधो रोचनो 'राजनामके' । यवनेष्टः मुकंदश्च 'धन्वंतरिनिघंटके' ॥ ३७ ॥ तथा 'मदनपाले' तु दुर्गंधः परिकीर्तितः । दुर्गंधास्यस्तथा प्रोक्तो 'गणनामनिघंटके' ॥ ३८ ॥ हरितोऽन्यः पलांडुश्च स्तारो हुडुमो 'धने' । हारिद्रोऽन्यस्तथा प्रोक्तो

'राजनामनिघंटके' ॥ ३९ ॥ गुणाः । पलांडुः कटुको बल्यः कफपित्त-
हरो गुरुः । वृष्यश्च रोचनः स्निग्धो वांतिह 'द्राजनामके' ॥ ४० ॥
'मदने' वीर्यकृत्प्रोक्तं 'भावे' लशुनसाम्यकः । कफकृत्तत्र संप्रोक्तो
वैद्यविद्याविचक्षणैः ॥ ४१ ॥ गुरुर्वातास्रपित्तघ्नो मधुरो कृमिना-
शनः । अन्यः क्षीरपलांडुश्च वृष्यो मधुरपिच्छलः ॥ ४२ ॥ प्रोक्तो
'धन्वनिघंटे' तु तद्बीजं वातलं स्मृतं । कीटघ्नं शीतलं 'द्रव्ये' वृष्यं
मोहकरं तथा ॥ ४३ ॥ वाताशोंघ्नं कफघ्नं च प्रोक्तं 'गणनिघंटके'।
२३ राजपलांडु । म० तावडा कांदा । गु० राती डुंगळी ५। ततो राज-
पलांडुश्च यवनेष्टो नृपाह्वयः ॥ ४४ ॥ राजप्रियो महाकंदो दीर्घपत्रश्च
रोचकः । नृपेष्टो नृपकंदश्च रक्तकंदो नृपप्रिय. ॥ ४५ ॥ राजेष्टश्च तथा
प्रोक्तो 'राजनामनिघंटके'। गुणाः। पलाङ्डुर्नृपपूर्वश्च शिशिरः पित्तना-
शनः ॥ ४६ ॥ कफहृद्दीपनश्चैव बहुनिद्राकरो 'नृपे'। २४ सूरण।
म० गु० सूरण। कंदुलः सूरणः कंदो सुकंदो स्थूलकंदकः ॥ ४७ ॥
दुर्नामारिः सुवृतश्च वातारिः 'कदसूरणः। अर्शोघ्नस्तीव्रकंदश्च कंदार्हः
कंदवर्धनः ॥ ४८ ॥ बहुकंदो रुच्यकंद. सुरकंदस्तथा 'नृपे'। सुरेंद्रको
वज्रकंदो चित्रकदस्तु 'कैयके' ॥ ४९ ॥ गुदजघ्नस्तु कंदघ्न कंदाली
कदकस्तथा । 'द्रव्यरत्नाकरे' चैव प्रोक्तो वैद्यविशारदैः ॥ ५० ॥ गुदा-
मयहरश्चैव कुंदलो 'मदने' स्मृतः । गुणाः । सूरणः कटु रुच्यश्च दीप-
नः कृमिनाशनः ॥ ५१ ॥ कफवातश्वासकासवमनार्शोहरस्तथा । शूलगु-
ल्महरश्चैव रक्तदोषहरो 'नृपे' ॥ ५२ ॥ आमदोषहरश्चैव पाचनो
'धन्वनामके'। विशदश्चैव रूक्षश्च विष्टंभी च कषायकः ॥५३॥ बलास-
गुदकीलघ्नः प्रोक्तः 'कैयनिघंटके'। सर्वेषां कंदशाकानां सूरणः श्रेष्ठ
उच्यते ॥ ५४ ॥ दद्रूणा रक्तपित्तीना कुष्ठिना न हितो हि सः। कटु-
कश्च तथा प्रोक्तो 'मातनामनिघंटके' ॥ ५५ ॥ २५ अरण्यसूरण।
म० रानसूरण । गु० चांतलकद, शेरीसूरण। सितसूरणश्च वन्यश्च वनजो-
ऽरण्यसूरणः । वनकंदः कंदुलश्च 'नृपे' तु श्वेतसूरण. ॥ ५६ ॥ उक्तस्तु
'कैयदेवे' च 'द्रव्यरत्नाकरे' तथा । सुरेंद्रकश्चित्रदंडः वज्रकदश्च

कदकः ॥ ५७ ॥ गुणाः । वनस्थ सूरणो रुच्य कटूष्णः कृमिगुल्महा । शूलहाऽरुचिहच्चैव प्रोक्तो ' राजनिघंटके ' ॥ ५८ ॥ ' द्रव्ये ' पित्तकरो रूक्षो हृद्यः कफविनाशन । २६ मुखालु । म० मोहाळू । कों० कोनफळ, गोराडू । गु० गोराडू । मुखालुर्मंडपारोहो दीर्घकंदः सुकंदक ॥ ५९ ॥ स्थूलकंदो महाकंदः स्वादुकंदस्तु ' राजके ' । गुणाः । मुखालुमधुर· शीत पित्तहा रुचिवातकृत् ॥ ६० ॥ प्रोक्तो ' राजनिघंटे ' तु दाहशोष· तृषापहा । रक्तदोषहरश्चैव शोफहा ' द्रव्यनामके ' ॥ ६१ ॥ २७ पिंडालु । म० पेंडाळू । कों० कनव, कणगी । पिंडालुर्ग्रंथिलः पिंडकंदस्तांबूलपत्रकः । ग्रंथी रोमकंदो रोमालु रोमशस्तथा ॥ ६२ ॥ नानाकंद पिंडकश्च ' राजनामनिघंटके ' । गुणाः । पिंडालुर्मधुर शीतो मूत्रकृच्छ्रामयापह ॥ ६३ ॥ दाहशोषप्रमेहघ्नो वृष्य· सतर्पणो गुरु । ' द्रव्यरत्ने ' दुर्जर च समीक्ष नैव सशय ॥ ६४ ॥ २८ रक्तपिंडालु । म० काल राताळू । गु० रताळू । रक्तालु रक्तपिंडालु रक्तपिंडश्च लोहित । रक्तकंदो लोहितालुः प्रोक्तो ' राजनिघंटके ' ॥ ६५ ॥ गुणाः । रक्तपिंडालुक शीतो मधुराम्ल श्रमापह । पित्तदाहापहो वृष्यो गुरुर्बल्यो 'नृपे' तथा ॥ ६६ ॥ २९ कासालु । म० कासाळू । गु० कासालु । कासालु कासकंदश्च कंदालुश्चाऽऽलुकस्तथा । आलुर्विशालपत्रश्च पत्रालुश्चेति 'राजके' ॥६७॥ कासभेदस्तु कांडालुस्त्वलुनी ' धन्वनामके ' । गुणाः । कासालुरुष्मक्दूनिवातश्लेष्मामयापह ॥६८॥ अरोचकहरः स्वादुः पथ्यो दीपन 'राजके' । ३० फोंडालु । म० गु० फोंडाळू । फोंडालुर्लोहितालुश्च रक्तपत्रो मृदुच्छद· ॥ ६९ ॥ गुणा । फोंडालु श्लेष्मवातघ्नः कटूष्णो दीपनो ' नृपे ' । ३१ पानीयालु । म० पाणअळू । गु० पाणअळवी । पानीयालुर्जलालु स्यादनूपालुरवालुक ॥ ७० ॥ गुणा । पानीयालुस्त्रिदोषघ्न· सतर्पणकरो ' नृपे ' । ३२ नीलालु । म० काळें अळू । गु० काळी अळवी । नीलालु रसितालुश्च कृष्णालु श्यामलालुक ॥ ७१ ॥ गुणाः । नीलालुर्मधुर शीत श्रमहा दाहहा ' नृपे ' । ३३ महिषीकंद । म० गु० महिषीकंद । शुभालुर्महिषीकंदः शुक्लकंदो लुलायकः ॥ ७२ ॥ महि-

स्यो वनवासी च विषकंदस्तदुत्तरं । नीलकंदो राजनाम्नि प्रोक्तो वैद्यविशारदैः ॥ ७३ ॥ गुणाः। कटूष्णो महिषीकंदः कफवातामयापहः। मुखजाड्यहरो रुच्यो महासिद्धिकरः सितः ॥ ७४ ॥ ३४ हस्तिकंद । म० गु० हस्तिकंद । हस्तिकंदो हस्तिपत्रः स्थूलकंदोऽतिकंदकः । बृहत्पत्रोऽतिपत्रश्च हस्तिकर्णः सुकर्णकः ॥ ७५ ॥ त्वग्दोषारिः कुष्ठहंता गिरिवासी नगाश्रयः । गजकंदो नागकंदो 'राजनामनिघंटके' ॥ ७६ ॥ गुणाः। हस्तिकंदः कटूष्णश्च कफवातामयापहः। त्वग्दोषश्रमहा कुष्ठविषवीसर्पनाशकः ॥ ७७ ॥ ३५ कोलकंद । म० कोळकांदा, पाणकांदा । को० घापा । गु० कोळकांदा । कोलकंदः कृमिघ्नश्च पंजलो वेस्त्रपजलः। पुटालुः सुपुटश्चैव पुटकंदस्तथा 'नृपे' ॥ ७८ ॥ गुणाः। कोलकंदः कटुश्चोष्णो विषवातिकृमिघ्नकः । ३६ वाराही । म० गु० डुकरकंद । वाराही सूकरी क्रोडकन्या गृष्टिश्च गृष्टिका ॥ ७९ ॥ कन्या विष्वक्सेनकांता वराही ब्रह्मपुत्रिका। क्रोडी त्रिनेत्रकौमारी माधवेष्टा महौषधिः॥८० क्रोडो सूकरकंदश्च वन्यश्च कुष्ठनाशनः । वनवासी महावीर्यो तथा शबरकंदकः ॥ ८१ ॥ वराहकंदो वीरश्च ग्रासकंदः सुकंदकः । व्याधिहंता च स्वमृतो 'राजनामके' ॥ ८२ ॥ माधवी सौकरी कांतिः कांता च वनमालिनी । ववत्रालुः श्वासकंदश्च शौकरी 'कैयदेवके' ॥ ८३ 'द्रव्ये' तु शबरीकंदः किटिः क्रोडा च 'मदने'। तथा कांक्षी च संप्रोक्ता 'गणनामनिघंटके' ॥ ८४ ॥ विष्वक्सेनप्रिया चैव बदरा 'स्वमरे' स्मृता । गुणाः । वाराही तिक्तकटुका विषपित्तकफापहा ॥ ८५ ॥ कुष्ठमेहकृमिहरा वृष्या बल्या रसायनी । 'नृपे' प्रोक्ता तथा 'द्रव्ये' धातघ्नी कफनाशनी ॥ ८६ ॥ मधुरातिशुक्ला च तथा शुक्रकरा 'मदे'। मूत्ररोगहरा चोष्णा 'गणे' प्रोक्ता भिषक्जनैः ॥ ८७ ॥ ३७ विष्णुकंद । म० गु० विष्णुकंद । विष्णुकंदो विष्णुगुप्त सुपुटो बहुसंपुटः। जलवासो बृहत्कंदो दीर्घवृत्तो हरिप्रियः ॥ ८८ ॥ गुणाः । विष्णुकंदस्तु मधुरः शिशिरः पित्तदाहहा । शोफहा रुचिदश्चैव संतर्पणकरो 'नृपे' ॥ ८९ ॥ ३८ धरणीकंद । म० गु० धरणीकंद । धरणी धारणी चैव

वीरपत्री सुगंधकः । कंदालुर्वनकंदश्च कंदाढ्यो दंडकंदकः ॥ ९० ॥ 'राजनाम्नि' तथा वीरपत्नी चैव सुकंदकः । कंदाढ्यश्च तथा प्रोक्तो वैद्यविद्याविशारदैः ॥ ९१ ॥ गुणाः । ततस्तु धरणीकंदो मधुरः कफपित्तहा । वक्त्रदोषहरः कंडूकुष्ठघ्नो 'राजनामके' ॥ ९२ ॥ ३९ नाकुली । म० मुंगुसकांदा । गु० नकुलकंद, नोळवेल । नाकुली सर्पगंधा च सुगंधा रक्तपत्रिका । ईश्वरी नागगंधा च स्वहिभुक् सुरसा तथा ॥ ९३ ॥ सर्पादनी व्यालगंधा प्रोक्ता 'राजनिघंटके' । तथा सर्पसुगंधा च तथैव भोगिगंधिका ॥ ९४ ॥ 'धन्वंतरिनिघंटे' तु प्रोक्ता रोचकपत्रिका । नकुलेष्टा महातीर्था विषघ्नी सुवहा तथा ॥ ९५ ॥ सुनंदा विषदंष्ट्री च 'कैये' तु चिरपत्रिका । ततो नागसुगंधा च भुजंगाक्षी तथैव च ॥ ९६ ॥ सर्पांगी विषनाशा च प्रोक्ता 'भावप्रकाशके' । ४० गंधनाकुली, सर्पाक्षी । म० सुगंध मुंगुसकांदा । गु० सुगंध नकुलकंद । अन्या महासुगंधा च सुवहा गंधनाकुली ॥ ९७ ॥ सर्पाक्षी फणिहंत्री च नकुलाढ्याऽहिभुक् तथा । विषमर्दनिका चाहिमर्दिनी विषमर्दिनी ॥ ९८ ॥ महाहिगंधाऽहिलता प्रोक्ता 'राजनिघंटके' । नकुलेष्टा तु छत्राक्षी 'धन्वंतरिनिघंटके' ॥ ९९ ॥ छत्राक्षी कामचारी च 'कैये' तु सर्पलोचना । गुणाः । नाकुलीयुगुलं तिक्तं कटूष्णं च त्रिदोषजित् ॥ १०० ॥ अनेकविषविध्वंसि 'राजनामनिघंटके' । कृमिवृश्चिकसर्पादिविषहृत् ग्रहरोपणं ॥ १ ॥ 'धन्वंतरिनिघंटे' च 'कैये' सत्तलूतापहं । ४१ मालाकंद । म० गु० मालाकंद । मालाकंदः पंक्तिकंदस्तथा च त्रिशिखीदला ॥ २ ॥ कंदलताऽऽवल्लीकंदो ग्रंथिदला तु 'राजके' ॥ गुणाः । मालाकंदो गंडमालानाशनो दीपनस्तथा ॥ ३ ॥ गुल्महा वातश्लेष्मघ्नस्तीक्ष्णश्च 'नृपनामके' । ४२ विदारीकंद । म० भुईकोहळा । कॉं० बेंदरीचा कांदा । गु० भोंयकोळुं । विदारिका स्वादुकंदा सिता शुक्ला शृगालिका ॥ ४ ॥ विदारी वृष्यकंदा च बिडाली वृष्यवल्लिका । भूकूष्मांडी स्वादुलता गजेष्टा वारिवल्लभा ॥ ५ ॥ तथा कंदफला चैव 'राजनामनिघंटके' । तथा इक्षुविदारी च वल्लिशारुफलं तथा ॥ ६ ॥ तद्वत्कंदपलाशश्च श्रेष्ठकंदेक्षुवल्लरी । कंदपत्री वृष्यकृत्

त्विक्षुकंदेक्षुवल्लिका ॥ ७ ॥ तथा चेक्षुलता चैव प्रोक्ता 'कैयनिघंटके'।
ऋष्यगंधो बिडालिश्च वृष्यपर्णी तु 'द्रव्यके' ॥ ८ ॥ क्रोष्टी 'भावप्रकाशे'
च गजवाजिप्रिया 'गणे'। गुणाः। विदारी मधुरा शीता गुरु' स्नि
ग्धाऽस्रपित्तजित् ॥ ९ ॥ कफकृत्पुष्टिकृद्बल्या 'नृपे' वीर्यविवर्धनी।
'धन्वे' समीरजित्प्रोक्ता 'कैये' स्वर्या तथैव च ॥ १० ॥ वर्णदा स्त
न्यदा प्रोक्ता 'द्रव्ये' तु वातजित्तथा। रक्तदाहहत् चैव प्रोक्ता
'मदनपालके'॥ ११ ॥ ४३ क्षीरविदारी। म० श्वेतभुईकोहळा।
गु० धोळू भोंकोळू। तत क्षीरविदारी स्यादिक्षुगंधेक्षुवल्लरी। इक्षुवल्ली
क्षीरकंदः क्षीरवल्ली पयस्विनी ॥ १२ ॥ क्षीरशुक्ला क्षीरलता पयःकंदा
पयोलता। पयोविदारिका चैव प्रोक्ता 'राजनिघंटके' ॥ १३ ॥ शुक्ला
तु क्षीरशुक्ला च विक्षुपर्णी सुकंदका। सुक्तकंदा महाश्वेता पयस्विनी-
क्षुगंधिका ॥ १४ ॥ 'कैयदेवनिघंटे' तु प्रोक्ता वैद्यविशारदैः।
'द्रव्ये' त्विक्षुलता चैव ऋक्षगंधाऽ'मरे' तथा ॥ १५ ॥ गुणाः।
अथ क्षारविदारी तु मधुराम्ला कषायका। तिक्ता च पित्तशूलघ्नी मूत्रमे
हहरा 'नृपे' ॥ १६ ॥ क्षीरकंदो द्विधा प्रोक्तो विनालस्तु सनालक।
विनालो रोगहर्ता स्याद्द्वयस्तंभी सनालक ॥ १७ ॥ ४४ शाल्मलीकंद।
म० सावरीकंद। गु० शेमळानो कंद। शाल्मलीकंदकश्चाथ विशुद्धो
वनवासक। वनवासी मज्जमश्च मन्हतेति 'रानके' ॥ १८ ॥ गुणा०।
ततस्तु शाल्मलीकंदो मधुरो मन्रोधजित्। शिशिर पित्तदाहघ्नो शोफम
तापहः 'नृपे' ॥ १९ ॥ ४५ चडालकंद। म० गु० चडालकंद। प्रो-
क्तश्चडालकंदः स्यादेकपत्रो द्विपत्रक। त्रिपत्रोऽथ चतुष्पत्रः पंचपत्रश्च
भेदत ॥ २० ॥ गुणा'। चडालकंदो मधुरः कफपित्तास्रदोषजित्।
विषभूतहर प्रोक्तो 'नृपे' चैव रसायन ॥ २१ ॥ ४६ तैलकंद। म०
गु० तेलकंद। तैलकंदो द्रावकंदस्तिलाङ्कितदलस्तथा। तत करवीरकंद-
रितलचित्रपत्राह्वकः ॥ २२ ॥ गुणाः। तैलकंदो लोहद्रावी कटूष्णो
विषहारक। वातापस्मारशोफघ्नो तथा च रसबंधकृ ॥ २३ ॥ देहशुद्धि
कर' प्रोक्तो 'राजनामनिघंटके'। तैलकंदस्वरूपः। अश्वारिपत्रमकारा-

स्तिलबिंदुसमन्वितः ॥२४॥ स्निग्धावस्थभूमिश्च तिलकंदोऽतिविस्तृतः । ४७ त्रिपर्णीकंदः । म० त्रिपर्णीकंद । त्रिपर्णिका बृहत्पत्री छिन्नग्रंथिनिका तथा ॥२५॥ कदाल कदबहुलाऽप्यम्लवल्ली विषापहा । गुणाः । त्रिपर्णी मधुरा शीता श्वासकासव्रणापहा । पित्तप्रकोपशमनी विषघ्नी 'राजनामके' ॥ २६ ॥ ४८ लक्ष्मणाकंद । म० गु० लक्ष्मणाकंद । लक्ष्मणा पुत्रकंदा च पुत्रदा नागिनी तथा । नागाव्हा नागपत्नी च तुलिनी मंजिरा तथा ॥ ॥ २७ ॥ अलबिंदुच्छदा चैव पुत्त्वदा 'राजनामके' । रक्तबिंदुच्छदा नागा नागपत्री तथैव च ॥ २८ ॥ ततस्तु पुत्रजननी 'केयदेवनिघंटके' । रम्या तु बिंदुपत्रा च 'द्रव्यरत्नाकरे' स्मृता ॥ २९ ॥ पुत्रकाकाररक्ता-रूपबिंदुभिर्लांछिता सदा । बस्तगंधाकृतिश्चैव समोक्ता 'भावनामके' ॥३०॥ गुणाः । लक्ष्मणा मधुरा शीता स्त्रीवंध्यत्वविनाशनी । रसायनकरी बल्या त्रिदोषशमनी 'नृपे' ॥ ३१ ॥ रूक्षा वृष्या हिमा 'केये' प्रोक्ता पित्ता निलापहा । ४९ हस्तजोडिका । म० गु० हातजोडी । करजोडिर्हस्त-जोडि प्रोक्तो 'राजनिघंटके' ॥ ३२ ॥ गुणाः । वश्यकृत् करजोडिस्तु रसबंधकरस्तथा । ५० मुसलीकंद । म० गु० काळी मुसळी । मुसली तालमूली च सुवहा तालमूलिका ॥ ३३ ॥ गोधापदी हेमपुष्पी भूताली दीर्घकंदिका । प्रोक्ता 'राजनिघंटे' तु भिषग्भिर्निघंटोपनी विभिः ॥ ३४ ॥ हिरण्यपुष्पी खर्जूरी खल्विनी मोशली तथा । वृष्यकंदा तालपत्री महावृष्या तु 'कैयदे' ॥ ३५ ॥ महावृषा 'मदे' चैव तथा कांचनपुष्पिका । गुणाः । मुसली मधुरा शीता वृष्या पुष्टिबल-प्रदा ॥ ३६ ॥ पिच्छला कफदा पित्तदाहश्रमहरा परा । मुसली स्या-द्विधा प्रोक्ता श्वेतापरसतज्ञा ॥ ३७ ॥ श्वेता स्वल्पगुणोपेता अपरा च रसायनी । 'नृपे' प्रोक्ता तथा 'केये' अर्शोघ्नी वातनाशनी ॥ ३८ ॥ ५१ गुळवेलकंद । म० गु० गुळवेलकंद । गुडूच्याल्पकंदो गुडूच्यकंदमतवर कंदक । विरलिकाभिधा चैव विरलिका तथा 'नृपे' ॥ ३० ॥ गुणाः । गुडूच्यकंदो मधुरः शीतलो वृष्य एव च । सर्पघ्नो दाहहेति प्रोक्त 'राजनिघंटके' ॥ ४० ॥ ५२ तांबूल । म० पानवेल । गु० नागरवेल ।

वास्तुकं वास्तु वास्तूकं वस्तूकं हिलमोचिका । शाकराजो राजशाकश्चक्रव-
र्ती 'नृपे', तथा, ॥ ४१ ॥ वीरशाकं शाकवीरः क्षारपत्रः प्रसादकः ।
'केये', प्रोक्तस्तथा 'भावे' शाकराट् परिकीर्तितः ॥ ४२ ॥ गुणाः ।
वास्तुकं मधुरं शीतं क्षारामलं त्रिदोषजित् । ज्वरार्शोघ्नं रोचनं च मलमू-
त्रादिशुद्धिकृत् ॥ ४३ ॥ 'नृपे' प्रोक्तस्तथा 'केये' पाचनो हृद्य एव
च । रक्तपित्तकृमिप्लीहोदावर्तघ्नः सरस्तथा ॥ ४४ ॥ मेधाग्निकृच्च संप्रो-
क्तो बलकृच्चुक्रकृत्तथा । ५३ चुक्र । म० चुका । गु० चुको । चुक्रं तु
चुक्रवास्तूकं लिकुचं चाम्लवास्तुकं ॥ ४५ ॥ दलाम्लमम्लशाकाख्यमम्लादि-
हिलमोचिका । अम्लपत्रा तु कविभिः संप्रोक्तं 'राजनामके' ॥ ४६ ॥
'द्रव्यरत्नाकरे' चैव चुक्रकं परिकीर्तितं । चुक्रिका चैव पत्राम्ला रोचनी
शतवेधिका ॥ ४७ ॥ प्रोक्ता 'भावप्रकाशके' तु वैद्यविद्याविशारदैः ।
वेदमूसंख्यका प्रोक्ता पुरातनचिकित्सकैः ॥ ४८ ॥ गुणाः । चुक्रं त्वम्ल-
लवणं च वातगुल्मविनाशनं । रुचिकृद्दीपनं पथ्यमीषत्पित्तकरं 'नृपे'
॥ ४९ ॥ ५४ चिल्लिका । म० चील, रक्त चील, चंदनबटवा । गु०
चील । पलाशलोहिता चिल्ली वास्तुका चिल्लिका तथा । मृदुपत्री क्षार-
दला चीरपत्री तु वास्तुकी ॥ ५० ॥ दलाग्रलोहिता चैव प्रोक्ता 'राज-
निघंटके' । बृहद्दला तु रक्ता च तथैव गौडवास्तुका ॥ ५१ ॥ प्रोक्ता
'मदनपाले' तु वैद्यविद्याविशारदैः । गुणाः । चिल्ली वास्तुकतुल्या च
सक्षारा श्लेष्मपित्तनुत् ॥ ५२ ॥ प्रमेहमूत्रकृच्छ्रघ्नी पथ्या तु रोचनी 'नृपे'
५५ श्वेतचिल्ली । म० लघु चाकवत, पांढरी चील । गु० पोळी चील ।
श्वेतचिल्ली तु वास्तूकी सुपथ्या श्वेतचिल्लिका ॥ ५३ ॥ सितचिल्ल्युपचिल्ली
च ज्वरघ्नी क्षुद्रवास्तुकी । प्रोक्ता 'राजनिघंटे' तु वसुसंख्या भिषग्वरैः ॥
॥ ५४ ॥ गुणाः । श्वेतचिल्ली सुमधुरा क्षारा च शिशिरा तथा । त्रिदो-
षशमनी पथ्या ज्वरदोषविनाशिनी ॥ ५५ ॥ ५६ शुनकचिल्ली । म. गु.
कुत्तरचील । शुनकचिल्ली सुचिल्ली श्वानचिल्लीति 'राजके' । गुणाः ।
श्वचिल्ली कटुतीक्ष्णा च कंडुव्रणहरा 'नृपे' ॥ ५६ ॥ ५७ शिग्रुपत्रशाक ।
म० शेवग्याच्या पानाची भाजी । गु० शरग्वानी भाजी । गुणाः । शिग्रुप-

त्रभत्र शाक रुच्य वातकफापहं । कटूष्ण दीपनं पथ्य कृमिघ्नं पाचन 'नृपे' ॥ ५७ ॥ ५८ पालक्य । म० गु० पालखं । पालक्य तु पालक्या च मधुरा क्षुरपत्रिका । सुपत्रा स्निग्धपत्रा च ग्रामीणा ग्राम्यवल्लभा ॥ ५८॥ प्रोक्ता 'राजनिघंटे' तु वैद्यविद्यापरायणै । 'द्रव्यरत्नाकरे' चैव क्षुरिका परिकीर्तिता ॥ ५९ ॥ तथा 'मदनपाले' तु समोक्ता क्षुरपत्रिका । गुणाः । पालक्यमीषत्कटुक मधुरं पथ्यशीतलं ॥६०॥ रक्तपित्तहरं ग्राहि तथा मतर्पण 'नृपे' । ५९ राजगिरा । म० राजगिरा । गु० राजगरो। राजाभिधानपूर्वा तु नगाव्हाद्यपरेण तु ॥ ६१ ॥ राजाद्रि स्याद्राजगिरि 'नृपे' तु राजशाकिनी । गुणाः । राजशाकिनिका रुच्या पित्तघ्नी शीतला तथा ॥ ६२ ॥ मैवाति शीतला रुच्या 'नृपे' तु स्थूलशाकिनी । ६० उपोदकी । म० माडवावरील थोर वेल, थोर मयाळ, थोर पोई ।। गु० मोटी पोथी । उपोदकी कलम्बी च पिच्छला पिच्छलच्छदा ॥ ६३ ॥ मोहिनी मदशाकश्च विशाला 'रामनामके' । मत्स्यशाली पोतकी सुलुगा 'द्रव्यरत्नके' ॥ ६४ ॥ उपोदका मदघी च सुगया मदशाकिका धृदारवा तु पटकी प्रोक्ता गणनिघंटके ॥ ६५ ॥ पट्भूमिमस्थका प्रोक्ता पुरातनचिकित्सकै' । गुणाः । उपोदकी कषायोष्णा विष्टमश्लेष्मकारिणी ॥ ६६ ॥ कटुका मधुरा रुच्या निद्रालस्यकरी 'नृपे' । 'द्रव्ये' शीता शुक्रकारी 'गणे' मेहहरा स्मृता ॥ ६७ ॥ ६१ क्षुद्रोपोदकी । म० लहान मयाळ । गु नहानी पोथी । उपोदकी परा क्षुद्रा सूक्ष्मपत्रा तु मडपी । गुणाः । रसवीर्यविपाकेषु सदृशी पूर्वया स्मृता ॥ ६८ ॥ प्रोक्ता 'राजनिघंटे' तु वैद्यविद्याविशारदै । ६२ वनजोपोदकी । म. रानमयाळ। गु० वनपोथी । वनजा वनजाता च वनजोपोदकी 'नृपे' ॥ ६९ ॥ गुणाः। वनजोपोदकी तिक्ता कटूष्णा रोचनी च सा ।६३ मूलपोती। म० मच्यार्तील मयाळ । मूलपोती क्षुद्रवल्ली पोतिका क्षुद्रपोतिका ॥ ७० ॥ क्षुद्रोपोदकनाम्नी च यष्टि शाकपोतिका । वल्लिशाकस्तथा यष्टिपोतिका 'रामनामके' ॥ ७१ ॥ गुणाः। मूलपोती त्रिदोषघ्नी रुच्या बल्या लघुश्च सा । मलपुष्टिकरी रुच्या जठरानलदीपनी ॥ ७२ ॥ ६४ कुणंजर । म.

कुंबीर । गु. कमेशरो । गुणाः । कुणंजरस्त्रिदोषघ्नो मधुरो रुच्यदीपक. ॥
॥ १९७३ ॥ ईषत्कषाय संग्राही पित्तश्लेष्मकरो लघु । प्रोक्तो 'राज-
निघंटे' तु भिषक्विद्याविशारदैः ॥ ७४ ॥ ६६ कौसुंभशाक । म०
करडईची भाजी । गु० कसुंबो । गुणाः । कौसुंभशाकं मधुरं कटूष्णं विण्मू-
त्रदोषापहर मदघ्न । दृष्टिप्रसादं कुरुते विशेषाद्रुचिप्रदं दीप्तिकरं च वन्हेः
॥ १९७५ ॥ प्रोक्तं 'राजनिघंटके' तु वैद्यविद्याविशारदै । ६ शत-
पुष्पदल । म. शेपूची भाजी । गु. सुवा । शतपुष्पादल सोष्ण मधुरं
गुल्मशूलजित् ॥ ७६ ॥ वातघ्नं दीपनं पथ्यं पित्तकृद्वुधिद 'नृपे' ।
६६ तंडुलीयपत्र । म. तांदुळजा । गु. तांदळजो । तंडुलीयकदल हिम-
मर्श पित्तरक्तविषकासविनाशि । ग्राहक च मधुरं च विपाके दाहशोष-
शमन रुचिदायि ॥ ७७ ॥ प्रोक्तं 'राजनिघंटे' तु वैद्यविद्याविशारदै ॥
॥ ७८ ॥ ६७ राजिकापत्र । म. मोहरीची भाजी । गु. राईनी भाजी ।
गुणाः । कटूष्ण राजिकापत्र क्रमिवातकफापह । कंठामयहरं स्वादु वन्हि-
दीपनक 'नृपे' ॥ ७९ ॥ ६८ सार्षपपत्र । म. शिरसव पानाची भाजी ।
गु. सरशवनी भाजी । गुणाः । सार्षपं पत्रमत्युष्ण रक्तपित्तप्रकोपकृत् ।
विदाहि कटुक स्वादु शुक्रहद्धुधिद 'नृपे' ॥ ८० ॥ ६९ वांगेरीशाक ।
म. आमवतीची भाजी । गु. आंबोतीनी भाजी । चांगेरीशाकमत्युष्ण कटु
रोचनपाचन । दीपनं कफवातार्श संग्रहण्यतिसारजित् ॥ ८१ ॥ प्रोक्तं
'राजनिघंटे' तु वैद्यशास्त्रविशारदैः । ७० घोली । म० साधारण
घोळ । गु० लुणी । घोला च घोलिका घोली कलंबुप्कुमकालुक ॥
॥ ८२ ॥ 'राजनामनिघंटे' तु समोक्ता भिषजावरैः । लोणा 'कैये' तथा
'द्रव्ये' वनस्या त्वम्लपर्णिका ॥ ८३ ॥ दुर्जरा चैव पिच्छा च पुनर्भूः
पिच्छलच्छदा । लोणिका 'कैयदेवे', च तथा 'भावप्रकाशके'
॥ ८४ ॥ बृहल्लोणी [illegible] लोणी च प्रोक्ता वैद्यविशारदै । क्षे-
त्रजा घोली । म. । शेतातील घोळ । गुणाः । क्षेत्रजं लवण रुच्य-
मम्लं वातकफापहम् ॥ ८५ ॥ ७१ आरामघोलिका । म. मळ्यांतील
घोळ । गु. टुणीभेद । आरामघोलिका चाम्ला रूक्षा रुच्याऽनिलापहा ।

७२ सूक्ष्मघोलिका । म॰ चिघोळ । गु॰ झीणी लुणी । गुणाः । पित्तश्लेष्मकरी चान्या सूक्ष्मा जीर्णज्वरापहा ॥ ८६ ॥ ७३ जीवशाक । म॰ गु॰ जीवशाक । जीवन्तो रक्तनालश्च ताम्रपत्रः सनालकः । शाकवीरस्तु मधुरो जीवशाकश्च मेषक ॥ ८७ ॥ प्रोक्तो ' राजनिघंटे ' च 'कैयदेवे ' तु वास्तुक । तथा जीवतक प्रोक्तो वैद्यविशारदे ॥ ८८ ॥ गुणाः । जीवशाक सुमधुरो बृहणो बस्तिशोधन । पित्तघ्नो दीपनो बल्यो पाचनो वृष्य एव च ॥ ८९ ॥ प्रोक्तो 'राजनिघंटे' तु त्रिदोषघ्नश्च 'कैयके' । ७४ गौर सुवर्णशाक । म॰ गु॰ गौरसुवर्णशाक । ततो गौरसुवर्णं च स्वर्णं सौगंधिकं तथा ९० ॥ भूमिजं वारिजं ह्रस्वं गंधशाकं तथैव च । कटुशृंगाटकं चैव वर्णशाकं तु 'राजके' ॥ ९१ ॥ गुणाः । गौरसुवर्णं शिशिरं कफपित्तज्वरापहम् । पथ्यं दाहारुचिभ्रान्तिरक्तश्रमहरं 'नृपे' ॥ ९२ ॥ वर्षाभूशाक । म॰ पाढऱ्या घेटुळीची भाजी । गु॰ विषखापरो । ७६ वसुपत्रशाक । म॰ पाढऱ्या वसूची भाजी । गु॰ धोळी वसु । गुणाः । वर्षाभूवसुकौ वर्णकफमाद्यानिलापहौ । शाके रूक्षतरौ गुल्मप्लीहशूलापहारकौ ॥ ९३ ॥ ७७ फंजिका, जीवनी, पद्मा, तर्कारी, चंचुक । म॰ फाज, हरणदोडी, भारंग, नरवेल, चोंच । गु॰ फाजी, डोडीशाक, भारंगी, अरणी, छुछ । फंजिका जीवनी पद्मा तर्कारी चुंचुका पृथक् । गुणा । वातामयहरं ग्राहि दीपनं रुचिदायक ॥ ९४ ॥ फंजादिशाक । म॰ फाज वगैरे भाज्या । गु॰ फाजी आदीना पत्रनी भाजी । फंजादिपत्रकं भेद्य कुणजास्त्रिपुटस्तथा ॥ इत्यादिनवपत्राणां शाकमेकत्र योजितम् ॥ ९५ ॥ गुणाः । दीपन पाचन रुच्य मलवर्णविधायक । त्रिदोषशमनं पथ्यं ग्राहि दृष्यं सुखावहम् ॥ ९६ ॥ कूष्माडी । म॰ कोहळा । गु॰ भुरा कोळा । कर्कोरिरा स्यकूष्मांडी कुमांडी तु बृहत्फला । सुफलास्यात्सुमफला नागपुष्पफला 'नृपे' ॥ ९७ ॥ ' धन्वतरी ' क्षीरफला सोममृष्टा च पीतिका । ततः स्थिरफला चैव सोमका स्वसृता तथा ॥ ९८ ॥ महत्फला पुष्पफला तथैव सोमयष्टिका । गुडयोगफला चैव प्रोक्ता कर्कोररस्तथा ॥ ९९ ॥ राजकर्कटीनाम्नी च ' कैयदेवनिघंटके ' । कूष्माण्डकी कर्कोरी च ' द्रव्यरत्ने '

[illegible]फला ॥ २००० ॥ ‘ आत्मप्रकाशे ’ संप्रोक्तं कूष्मांडं कविभिर्ध्रुवं ।
गुणा । ‘राजनिघंटे’ । मूत्राघातहरं प्रमेहशमनं कृच्छ्राश्मरीच्छेदनं विण्मूत्र-
[illegible]नं तृषार्तिशमनं जीर्णांगपुष्टिप्रदं । वृष्यं स्वादुतरं त्वरोचकहरं बल्यं
[illegible] पित्तापहं कूष्मांडं प्रवरं वदंति भिषजो वल्लीफलानां पुनः ॥ १ ॥ वा-
[illegible]हरं हृद्यं बस्तिशुद्धिकरं तथा ॥ २ ॥ चित्तवैकारनुत् प्रोक्तं ‘ धन्वं-
तरिनिघंटके ’ । कफवातहरं रूक्षं संप्रोक्तं ‘ कैयदेवके ’ ॥ ३ ॥ ‘ मदने ’
[illegible]पित्तघ्नं वातहृत्कविभिः स्मृतं । ८० गोरक्षतुंबी । म० थोर वाटोळा
दुध्या भोपळा । गु० गोरखदुधी । गोरक्षतुंबी गोरक्षी लवालाबुर्घटाभिधा ॥
॥ ४ ॥ कुंभालाबुर्घटालाबुः कुंभतुंबी तु ‘ राजके ’ । गुणाः । गोरक्षतुंबी
मधुरा शिशिरा पित्तहा गुरुः ॥ ५ ॥ रुच्या संतर्पणी बल्या वीर्यदा
पुष्टिदा ‘ नृपे ’ । ८१ दुग्धतुंबी । म० दुध्या भोपळा । गु० दुधितुंबी ।
दुग्धतुंबी क्षीरतुंबी दीर्घवृत्तफलाभिधा ॥ ६ ॥ इक्ष्वाकुः क्षत्रियवरा दीर्घ-
बीजा महाफला । क्षीरिणी दुग्धबीजा च दंतबीजा पयस्विनी ॥ ७ ॥
महावल्ली महातुंबी ह्यलाबुश्च श्रमापिका । प्रोक्ता ‘ राजनिघंटे ’ तु वैद्य-
विद्याविशारदैः ॥ ८ ॥ राजालाबु रसालाबुर्मधुरालाबुनी तथा । शाक-
लाबुस्तुंबकश्च महालाबुस्तु ‘ कैयके ’ ॥ ९ ॥ अलाबुनी वृत्ततुंबी ‘ द्रव्ये ’
चालाबुका स्मृता । ‘ गणे ’ तुंबिस्तथा तुंबी मिष्टा ‘ मदनपालके ’ ॥ १० ॥
गुणाः । तुंबी सुमधुरा स्निग्धा पित्तघ्नी गर्भपोषकृत् । वृष्या धातप्रदा चैव
बलपुष्टिकरा ‘ नृपे ’ ॥ ११ ॥ ‘ धन्वंतरौ ’ शीतला च ‘ कैये ’ विष्टंभ-
कारका । कफपित्तहरा प्रोक्ता पुराणभिषग्वरैः ॥ १२ ॥ ८२ भूतुंबी ।
म० नागतुंबी, भूतुंबी । गु० पातालतुंबडी । भूतुंबी नागतुंबी च चक्रल-
पसमुद्भवा । वल्मीकसंभवा देवी दिव्यतुंबी तु ‘ राजके ’ ॥ १३ ॥
गुणाः । भूतुंबी कटु कोष्णा च सन्निपातापहारिणी । दंतार्गला दंतरोगघ्न-
वातहरा ‘ नृपे ’ ॥ १४ ॥ ८३ कलिंग । म० कलिंगड, टरबूज । गु०
तडबूच, कालिंगड । ततो मांसफलश्चैव कलिंगश्चित्रवल्लिकः । वृत्तफलो
मांसलश्च चित्रो मधुफलस्तथा ॥ १५ ॥ घृणाफलश्च संप्रोक्तो ‘ राज-
नामनिघंटके ’ । कलिंदकं तु कालिंगं कृष्णबीजं तु ‘ कैयके ’ ॥ १६ ॥

हरितं मर्तुलफलं " द्रव्यरत्नाकरे ' स्मृत । सुवर्तुलं तु कालिंदं स्मृत " भावप्रकाशके ' ॥१७॥ गुणाः । कलिंगो मधुरः शीत पित्तदाहश्रमापह । वृष्य सतर्पणो बल्यो वीर्यपुष्टिकरो '' नृपे '' ॥१८॥ ग्राही च गुरुविष्टंभी ह्यभिष्यंदकरो ध्रुवः। शुकनुत् पित्तहच्चैव कफवातकर तथा ॥ १९ ॥ पक्व तु शीतमुष्ण स्यात् ' केये ' प्र कफवातहृत् ।८४।धाराकोशातकी । म० 'दोडका, शिराळें। गु० तुरीया, घिसोडा । कोशातकी स्वादुफला सुपुष्पा तदनतर ॥ २० ॥ कर्कोटकी पीतपुष्पा तथा धाराफला स्मृता । धामार्गवो दीर्घफला सुकोशा ' राजनामके ' ॥ २१ ॥ ' धन्वतरिनिघंटे ' तु जालिनी कृतवेधना । गुणाः । धाराकोशातकी स्निग्धा मधुरा कफपित्तनुत् ॥२२॥ ईषद्वातकरी पथ्या रुचिकृद्बलवीर्यदा । 'नृपे' 'धन्वतरौ' चैव पक्वामाशयशोधनी ॥ २३ ॥ पित्तघ्नी रोपनी श्वासकासज्वरकृमिघ्निका । वातला कफपित्तघ्ना ' केयदेवे ' प्रकीर्तिता ॥ २४ ॥ शोफपाडूदरप्लीह कुष्ठार्श कफपित्तहा । तत्फल भेदन शीत लघु मेहत्रिदोषहृत् ॥ २५ ॥ प्रोक्त 'मदनपाले' तु वैद्यविद्याविशारदै । ८५ हस्तिकोशातकी । म० घोसाळें, पारसा दोडका । हस्तिकोशातकी चैव बृहत्कोशातकी तथा ॥ २६ ॥ महाकोशातकी वृत्ता ग्राम्यकोशातकी ' नृपे ' । धामार्गवः कोशफला राजकोशातकी तथा ॥ २७ ॥ कर्कोटकी पीतपुष्पा महाजालीति ' धन्वके'। हस्तिघोषा ' केयदेवे ' ' मदने ' राजिमत्फला ॥ २८ ॥ घोषका हस्तिपर्णश्च ' भावे ' प्रोक्ता महाफला । गुणाः । हस्तिकोशातकी स्निग्धा मधुराऽऽध्मानवातकृत् ॥ २९ ॥ वृष्या कृमिकरी चैव व्रणसरोपणी ' नृपे ' । ज्वरान्ते हितकृ ' द्रव्ये ' ' केये ' तु गुरुश्लेष्मकृ॥ ॥ ३० ॥ ' द्रव्ये ' वातहरा प्रोक्ता ' मदे ' शीता प्रकीर्तिता । पित्तघ्नी दीपनी श्वासज्वरघ्नी प्रोच्यते बुधै ॥ ३१ ॥ ८६ स्वादुपटोली । म. पडवळ । गु. मीठा पटोल । तत स्वादुपटोली तु पटोली मंडली तथा । मधुरा तु पटोली स्यात्प्रोक्ता दीर्घपटोलिका ॥ ॥ ३२ ॥ स्निग्धपर्णी 'नृपे' चैव तथा स्वादुपटोलिका । पाडुको राजमान्यश्च ज्योत्स्नाभारी तथैव च ॥ ३३ ॥ ततो राजपटोली स समोक्ता

'कैयदेवके' । चिर्चुटो वेश्मकूलश्च श्वेतराजी बृहत्फला ॥ ३४ ॥ प्रोक्ता 'मदनपाले' तु 'भावे' च गृहकूलक । चिचिंडश्च सुदीर्घश्च प्रोक्तो वैद्यविशारदैः ॥ ३५ ॥ गुणाः॥ पटोली स्वादु पित्तघ्नी रुचिकृज्ज्वरनाशनी । बलपुष्टिकरी पथ्या दीपनी पाचनी 'नृपे' ॥ ३६ ॥ 'पटोलपत्र पित्तघ्नं नालं तस्य कफापहं । फलं त्रिदोषशमनं मूलं चास्य विरेचनं ॥ ३७ ॥ प्रोक्तं 'राजनिघंटे' तु त्रिदोषघ्नी तु 'धन्वके' । 'कैये' कृष्यं सरं चोष्णं कफपित्तहरं ध्रुवं ॥ ३८ ॥ कटुकाहलपाश्च च स्फोटकुष्ठव्रणापहं ' ॥ ८७ दधिपुष्पी । म गोडी कुहिरी । गु. अडदवेल्य, कागवेलिया । दधिपुष्पी तु खट्वांगी वृषा पर्यंकपादिका ॥ ३९ ॥ खट्वापादी तु वस्या च काकाडी कोलपादिका । खट्वा चैव तथा प्रोक्ता 'राजनामनिघंटके' ॥ ४० ॥ 'द्रव्ये' कृष्णफला चैव काकाडोला त्रिपर्णिका 'कैयदेवे' कोलशिंबी तथा सूवप्पादिका ॥ ४१ ॥ गुणाः । खट्वांगी मधुरा कट्टी शीता सतापपित्तहा । गुर्वी वातकरी रुच्या 'राजनामनिघंटके' ॥ ४२ ॥ वातपित्तहरा 'द्रव्ये' 'भावे' चोष्णानिलापहा । कफपित्तहरा चैव शुक्राग्निबलविद्वरी ॥ ४३ ॥ ८८ खड्गशिंबी । म तरसवळ । को. कोयते वाल । टे. अबई । गु. परबोलिया, तरवारडी । असिशिंबी खड्गशिंबी शिंबी निस्त्रिंशशिंबिका । स्थूलशिंबी बृहच्छिंबी महाशिंबी मुशिंबिका ॥ ४४ ॥ प्रोक्ता 'राजनिघंटे' तु वैद्यविद्याविशारदैः । कुरसवल्ली सुरसशिंबी सुरसा पुलकशिंबिका ॥४५॥ पुत्रकाम्या सदा भूवरपादी च शारदी नीलपुष्पशिंबी कुशिंबी 'कैयदेवके' । 'द्रव्यरत्नाकरे' चैव समोक्ता वैद्यनायकैः । शिंबिका ॥ ४६ ॥ शिंबी तथा 'भावे' सप्रोक्ता वैद्यनायकैः ॥ ४७ ॥ गुणाः । असिशिंबी तु मधुरा कषाया श्लेष्मपित्तजित् । अगदोषहरा शीता रुचिहृद्दीपनी 'नृपे' ॥ ४८ ॥ वातश्लेष्महरा बल्या श्लेष्मला दाहनाशिनी । 'कैये' प्रोक्ता तथा 'द्रव्ये' कफवातहरा ध्रुवं ॥ ४९ ॥ ८० कारवल्ली । म कारली । गु० कारेला । करका कारवल्ली च चौरिपत्र वरिल्लका । सूक्ष्मवल्ली ... पीतपुष्पोऽडुबल्लिका ॥५०॥ प्रोक्ता 'राजनिघंटे' तु वैद्यविद्याविशारदैः ।

तथा 'शिवनिघंटे' तु मंडपी चिरितच्छदा ॥ ९१ ॥ सुकुमारी तु सुपवी तोयवल्यफलाऽखिली । 'केयदेवे' तु समोक्ता वैद्यशास्त्रज्ञपंडितैः ॥९२॥ कारेल्ल कारवेल्ल तु 'द्रव्यनामनिघंटके' । फलारिमिका राजवल्ली 'गणनामनिघंटके' ॥ ९३ ॥ गुणा । कारवल्ली सुतिक्तोष्णा दीपनी कफवातजित् । अरोचकहरा चैव रक्तदोषहरा 'नृपे' ॥ ९४ ॥ 'मदे' तु कामलाघ्नी च 'केये' वातहरा 'ध्रुव' । अवृष्या रक्तपित्तघ्नी कृमिपाडुव्रणापहा ॥ ९५ ॥ कासश्वासप्रमेहघ्नी कुष्ठाध्मज्वरनाशिनी । ९० कर्कोटकी । म० कर्टोली । गु० कथेला । कर्कोटकी स्वादुफला मनोज्ञा च मनस्विनी ॥ ९६ ॥ बोधना चैव कर्कोटी देवी कटफला 'नृपे' । विषप्रशमनी चैव कुमारी 'धन्वनामके' ॥ ९७ ॥ पीतपुष्पा तथा जाली प्रोक्ता 'मदनपालके' । गुणाः । कर्कोटी कटु तिक्तोष्णा विषघ्नी वातहारिणी ॥ ९८ ॥ दीपनी रोचनी चैव पित्तहृत् 'राजनामके' । श्लेष्महृत् विषदद्रुघ्नी कृदशीर्षरुजापह ॥ ९९ ॥ प्रोक्ता 'धन्वनिघंटे' तु 'केये' किलासचित्रहृत् । 'मदे' हृल्लासहृत् 'भावे' श्वासकासज्वरापहा ॥ ६० ॥ ९१ स्वादुतुंडिका । म० गोड तोंडली । गु० घाला मिठा । स्वादुतुडी रक्तफला तुडी मधुरबिंबिका । रुचिरफलोष्णफला पीलुपर्णी तथा स्मृता ॥ ६१ ॥ मधुबिंबी 'नृपे' चैव प्रोक्ता वैद्यविशारदैः । तुडिकेरिफला बिंबी ओष्ठोपमफला तथा ॥ ६२ ॥ गोरुहा च तुडिका चैव 'धन्वंतरिनिघंटवे' । ओष्ठभा तु चोष्ठफला धीहरा 'द्रव्यनामके' ॥ ६३॥ 'मदे' दतच्छदा चैव रक्तपीतफला 'गणे' । 'केये' तु विद्रुमफला तथा च तुडिकेरिका ॥ ६४ ॥ ततो विद्रुमवाक् चैव प्रोक्ता वैद्यविशारदैः । 'शोटले' तु तथा प्रोक्ता छर्दिन्योष्ठी च बिंबिका ॥ ६५ ॥ गुणा । बिंबी तु मधुरा शीता पित्तश्वासकफापहा । अमृग्ज्वरहरा रम्या कासजि 'द्राजनामके' ॥ ६६ ॥ वातुला श्लेष्मला चैव क्षयध्वयथु नाशनी । संग्राही कामलाहत्री पाके च कटुका 'ध्रुव' ॥ ६७ ॥ रक्तपित्तहरा चैव वाताध्मादिविनाशकृत् । 'केयदेवे' भिषक्श्रेष्ठैः कथिता नैव संशयः ॥ ६८ ॥ 'धन्वे' तु रक्तपित्तघ्नी शोफपाडुहरा ध्रुव । तत्फल

बुद्धिहृत्प्रोक्तं स्तन्यवृद्धिकरं तथा ॥ ६९ ॥ मूलं तु वीर्यदं शीतं मेहहृत्
'द्रव्यरत्नके'। 'मदे' भ्रांतिहरं प्रोक्तं 'गणे' वमनहारकं ॥ ७०
९२ निष्पावी। म० थोर घेवडा। गु० वालोळ, पांदडी। निष्पावी
भेदाः। निष्पाविका पंचधा स्यात् श्वेता कृष्णा च पीतिका। लघ्वी च
बृहती चैव गुणैस्तुल्या प्रकीर्तिता॥ ७१ ॥ तथा 'राजनिघंटे' तु
चतुर्धा परिकीर्तिता। निष्पावी ग्रामजादिः स्यात्फलिनी नखपूर्विका ७२
॥ भेदपी फलिका शिबी ज्ञेया गुच्छफला च सा। विशालफलिका चैव
निष्पाविश्चिपिटा तथा ॥ ७३ ॥ 'द्रव्यरत्नाकरे' चैव नलिका परिकी-
र्तिता। ९३ नखनिष्पाविका। म० लघु घेवडा। गु० नहानी वालोल।
अपांगलीफला चैव नखनिष्पाविका तथा ॥ ७४ ॥ वृत्तनिष्पाविका प्रा-
ख्या नखगुच्छफला 'नृपे'। गुणाः। निष्पावौ द्वौ हरिच्छुभ्रौ कषायौ
मधुरौ सरौ ॥ ७५ ॥ कंठशुद्धिकरौ मेध्यौ दीपनौ रुचिकारकौ। संग्राहि
समवीर्यः स्यादीपच्छ्रेष्ठो द्वितीयकः ॥ ७६ ॥ प्रोक्तौ 'राजनिघंटे' तु
कफपित्तहरौ 'द्रवे'। ९४ वार्ताकी। म० वांगे। गु० रिंगणा। वार्ताकी
कंटवृंताकी कंटालु कंटपत्रिका ॥ ७७ ॥ निद्रालुर्मांसलफला वृंताकी
च महोटिका। चित्रफला कंटकिनी महती कटुफला तथा ॥
॥ ७८ ॥ मिश्रवर्णफला नीलफला रक्तफला च सा। शाकश्रेष्ठा
वृत्तफला नृपप्रियफला 'नृपे' ॥ ७९ ॥ भंटाकी वार्तिका वृंता भंटिका
'धन्वनामके'। 'कैयदेवनिघंटे' तु कथिता चोरभंटिका ॥ ८० ॥
वार्ताकिनी तु निद्रालु कथिता नीरकंटका। महापथ्या पथ्यतमा बहुवीर्या
रसोत्तमा ॥ ८१ ॥ वैद्यविद्याप्रवीणैस्तु संप्रोक्ता 'धन्वनामके'। गुणाः।
वार्ताकी कटुका रुच्या मधुरा पित्तनाशनी ॥ ८२ ॥ बलपुष्टिकरी हृद्या
गुरुर्वातकरा 'नृपे'। स्वादूष्णं च तथा तीक्ष्णं पाके तु कटु दीपनं ॥ ८३ ॥
गुणलं कफवातघ्नं वृंताकं 'धन्वनामके'। ज्वरकासारुचिहरं पक्कं स्यात्पि-
त्तकारकं ॥ ८४ ॥ बालं पित्तकफघ्नं च 'कैये' प्रोक्तं भिषग्जनैः। वृंताकं
विशदं वह्निदं गारपरिपाचितं ॥ ८५ ॥ कफमेदोनिलामघ्नमत्यर्थं लघु
दीपनं। तदेव हि गुरु स्निग्धं सतैलं लवणान्वितं ॥ ८६ ॥ प्रोक्तं 'भाव-

प्रकाशें ' तु वैद्यविद्याविशारदैः ।' ९५ डंगरी । म. तांबडा भोंपळा, डांगर ।। गु०१ पतकालु । डंगरी डांगरी चैव दीर्घोवारुश्च डंगरि. ।। ८७ डंगारी नागशुंडी च गजदंतफला ' नृपे ' । कूष्मांडिकी पीतपुष्पा ग्राम्या पीतफला तथा ।। ७८ ।। गुडयोगफला चैव प्रोक्ता ' शिवनिघंटके ' । गुणा । डंगरी शीतला रुच्या दाहपित्तास्रदोषजित् ।। शोषहृत्तर्पणी गौल्या जाड्यहा मूत्ररोधनुत् । प्रोक्ता ' राजनिघंटे ' तु वैद्यविद्याविशारदैः ।। ९ ।। ९६ षड्भुजा । म० खरबूज । गु० खरबूज । षड्भुजा तु मधुफला पट्रेखा वृत्तकर्कटी । तिका तिक्तफला चैव मधुपाका च षड्भुजा ।। ९१ ।। वृतेर्वारुश्च संप्रोक्ता ' राजनामनिघंटके ' । - खर्बुजं फलराजं स्यादमृताव्हं दशांगुलं ।। ९२ ।। प्रोक्तं ' मदनपाले ', तु वैद्यविद्याविशारदैः । गुणाः । खर्बुजं तर्पणं वृष्यं पुष्टिदं श्रमदाहहृत् ।। ९३ ।। मूत्रशुद्धिकरं चैव विषपित्तहरं तथा । उन्मादापहर वीर्यवृद्धिदं कफदं ' नृपे ' ।। ९४ ।। कोष्ठशुद्धिकरं बल्यं गुरुरिनग्धं च स्वादुकं । शीतं पित्तानिलहरं प्रोक्तं ' मदनपालके ' ।। ९५ ।। ९७ कर्कटी । म० काकडी । गु. काकडी । कर्कटी तु कटुदरा तथा छर्दायनी स्मृता । मूत्रफला पीतला च त्रपुसी हस्तिपर्णिका ।। ९६ ।। मूत्रला लोमशाकाडा बहुकंदा तथा ' नृपे ' । दीपनी स्फोटिनी चैव ततोनलविवर्द्धनी ।। ९७ ।। ' धन्वंतरिनिघंटे ' तु शकटा गजकर्णिका । एर्वारुश्च तथा प्रोक्ता ऊर्वारुः ' कैयदेवके ' ।। ९८ ।। गुणा. । कर्कटी मधुरा शीता कफपित्तहरा ध्रुवं । रक्तदोषहरा पक्वा बहुमूत्रकरी तथा ।। ९९ ।। मूत्ररोधाश्मरी हंत्री पित्तवातिहरा ध्रुवं । दाहश्लेष्महरा रुच्या ' प्रोक्ता ' राजनिघंटके ' ।। २१०० ।। पक्वा स्यात्पित्तकारी च वन्हिदा तृड्विनाशनी । श्रमदाहहरा प्रोक्ता ' कैयदेवनिघंटके ' ।। १ ।। ९८ त्रपुसी । म० तवसें । गु. खीरा काकडी । त्रपुसी तुंदिलफला तथा त्रपुसकर्कटी । बहुफला कोशफला कंटालुस्तदनंतर ।। २ ।। पीतपुष्पी तथा प्रोक्ता ' राजनामनिघंटके ' । त्रपुसं कटुकं चैव विषाडुर्हस्तिपर्णिनी ।। ३ ।। छर्दायनी मूत्रफला तर्कारी पटुका ' घने ' । मूत्रला कंटका चैव ' कैयदेवनिघंटके ' ।। ४ ।। गुणा. ।

त्रपुसी मधुरा रुच्या शिशिरा भ्रमहा गुरुः। पित्तदाहहरा चैव वातिहृत् मूत्रदा 'नृपे'॥ ५॥ मूत्रबस्तिशोधनिका कफपित्तालनाशनी। मूत्रकृच्छ्रविबंधघ्नी 'धन्वंतरिनिघंटके'॥ ६॥ कफवातकरा चैव 'द्रव्ये' प्रोक्ता भिषक्वरैः॥ ९९ एर्वारु। म० मळ्यांतील वाळुक, थोर वाळुक। गु० मोठी कांकडी। एर्वारुः कर्कटी प्रोक्ता व्यालपत्रा च लोमशा॥ ७॥ स्थूला तोयच्छटा चैव हस्तिदंतफला 'नृपे'। 'धन्वंतरौ' तु कविभिरुर्वारुः परिकीर्तिता॥ ८॥ मूत्रफलं वालुकं च प्रालंबं 'कैयदेवके'। गुणाः। उर्वारुकं पित्तहरं शीतलं मूत्ररोगहृत्॥ ९॥ मधुरं रुचिदं चैव मूर्छासंतापहारकं। वातकोपकरं प्रोक्तं वैद्यै 'राजनिघंटके'॥ १०॥ भेदी विष्टंभकारी च त्वभिष्यंदी च मूत्रलं। रक्तपित्तहरं चैव पक्वं स्यात्कफहारकं॥ ११॥ हृद्यं दीपनमित्युक्तं 'कैयदेवनिघंटके'। १०० वालुकी। म० शेतांतील लहान वाळुक। गु० वालुक काकडी। वालुकी तु मधुफला संप्रोक्ता क्षेत्रकर्कटी॥ १२॥ तथा च मधुरफला सुदैर्वारुस्तथा मता। स्निग्धफला क्षेत्ररुहा कथिता पीतपुष्पका॥ १३॥ शारदिका तथा ख्याता 'राजनामनिघंटके'। गुणाः। वालुकी मधुरा शीता हृद्या घ्मानश्रमापहा॥ १४॥ कासपीनसकारी च पित्तहा रुचिदा 'नृपे'। १०१ चिर्भिटा। म० शेंदाड, चिभूड। गु० चिभडा। चिर्भिटा रोचनफला सुचित्रा क्षेत्रचिर्भिटा॥ १५॥ चिर्भिटिका पांडुफला पथ्या चित्रफला मता। कर्कटी तु तथा प्रोक्ता 'राजनामनिघंटके'॥ १६॥ गोरक्षकर्कटी॥ १७॥ 'धन्वे' तु चिर्भटं चैव प्रोक्तं वैद्यविशारदैः॥ गुणाः॥ चैव गोदुग्धं चिर्भिटी 'कैयदेवके'। धेनुदुग्धं 'द्रव्यरत्ने' तथा गोरक्ष- बाल्ये तिक्ता चिर्भिटा किंचिदम्ला गौल्योपेता दीपनी सा च पाके। शुष्का रूक्षा श्लेष्मवातारुचिघ्नी जाड्यघ्नी वै रोचनी दीपनी च॥ १८॥ प्रोक्ता 'राजनिघंटे' तु वैद्यशास्त्रज्ञपंडितैः॥ १९॥ मेदिनी कृमिकंडुघ्नी ज्वरहा 'गणनामके'। रूक्षा गुरुः शीतला च ग्राही विष्टंभकारिणी॥ २०॥ वातप्रकोपना चैव कफपित्तविनाशिनी। अभिष्यंदी तथा 'कैये' पक्वं तु पित्तं॥ २१॥ १०२ मृगाक्षी। म० शेंदणी। गु०

गोठमडी, कोठींबा । मृगाक्षी श्वेतपुष्पा च मृगेर्वारुर्मृगादनी । चित्र-वल्ली बहुफला कपिलाक्षी मृगेक्षणा ॥ २२ ॥ चित्रा चित्रफला पथ्या विचित्रा मृगचिर्भिया । मरुजा कुंभसी देवी कटूफला लघुचिर्भिटा ॥ २३ ॥ संदिनी च महादेवी 'राजनामनिघंटके' । मुखवास' 'शीर्णवृत्तं विचित्रं पांडुरं तथा ॥ २४ ॥ विचित्रकं चित्रफलं 'केयदेवनि-घंटके' । तथा 'मदनपाले' तु संप्रोक्त पीतवर्णकं ॥ २५ ॥ गुणाः । मृगाक्षी कटुका तिक्ता पाकेऽम्ला वातनाशनी । पित्तकृत्पीनसहरा दीपनी रुचिदा 'नृपे' ॥ २६ ॥ 'केये' तु शीतला प्रोक्ता बन्हिकृत् 'मदने' स्मृता । १०३ चीना कर्कटिका । म० टरकांकडी । गु० पंडोरा । चीनाकर्कटिका ज्ञेया बीजकर्कटिका तथा ॥ २७ ॥ सुदीर्घा राजिफला 'नृपे' कुलकर्कटी । चीनाकं चीनकं चीना 'केयदेवनिघंटके' ॥२८॥ गुणाः । चीना कर्कटिका रुच्या शिशिरा पित्तनाशनी । मधुरा तृप्तिदा हृद्या दाहशोषहरा 'नृपे' ॥ २९ ॥ 'केये' तु वातकफकृत्प्रोक्ता वैद्यविचक्षणैः । १०४ शशांडुली । शशाडुली बहुफला तंडुली क्षेत्र-संभवा ॥ ३० ॥ क्षुद्राऽम्ला लोमशफला धूम्रवृत्तफला 'नृपे' । गुणाः । शशांडुली तिक्तकटुः कटूम्ला कफनाशनी ॥ ३१ ॥ पाकेऽम्ला दीपनी रुच्या जरठा मधुरा तथा । विदाहीति भिषग्श्रेष्ठैः प्रोक्ता 'राजनिघंटके' ॥ ३२ ॥ १०५ कटुहुंची । म० कडवंची । कटुहुंची श्रीफलिका प्रति-पत्रफला तथा । सुपवी कारवी चैव तद्वद्बहुफला तथा ॥ ३३ ॥ क्षुद्र-कारलिका प्रोक्ता ज्ञेया चंदलता तथा । क्षुद्रादिकारवल्ली च प्रोक्ता 'राज-निघंटके' ॥ ३४ ॥ 'द्रव्ये' लघुलता चैव प्रगंधी कृष्णमृद्गवा । गुणाः । कटुहुंची कटुस्तिक्ता रक्तवातकरी तथा ॥ ३५ ॥ रोचनी दीपनी पथ्या 'राजनामनिघंटके' । १०६ क्षुद्रकारलीकंद । म० गु० कडवंचीकंद । गुणाः । कारवीकंदमर्शोघ्नं मलरोधविशोधनं ॥ २१३६ ॥ योनिनिर्गत-दोषघ्नं गर्भस्रावविषापहम् ।

६ शाल्मल्यादिवर्ग.

१ शाल्मली । म० काटे सावर । गु० शेमळो । शाल्मलिश्चिरजीवी

स्यारिपिच्छिलो रक्तपुष्पकः ॥ २१३७ ॥ कुक्कुटी तूलवृक्षश्च मोचाख्यः कटकद्रुमः । रक्तोत्सङ्गो रम्यपुष्पो बहुवीर्यो यमद्रुमः ॥ ३८ ॥ दीर्घद्रुमः स्थूलफलो दीर्घायुः 'राजनामके' । पिच्छिला तूलिनी मोचा कटकाख्या पुष्पूरिणी ॥ ३९ ॥ बहुवीर्या तूलफला निस्सारा दीर्घपादपा । दुरारोहा रम्यपुष्पा रोचना च यमद्रुमा ॥ ४० ॥ शाल्मली रक्तपुष्पा च 'धन्वन्तरे' तु चिरजीविका । पिच्छा याम्यद्रुमश्चैव पूरणी स्थिरजीविका ॥ ४१ ॥ रक्तपुष्पी तथा मोक्ता 'केयदेवनिघंटके' । तूलिका कुक्कुटी चैव तथैव चिरजीविनी ॥ ४२ ॥ मोक्ता 'मदनपाले' तु भिषक्‌विद्याविशारदैः । रक्तशाल्मलिका 'द्रव्ये' स्थिरायु 'र्भावनामके' ॥ ४३ ॥ तथा 'गणनिघंटे' तु कुक्कुमा स्थूलजीविका । गुणाः । शाल्मलिः पिच्छिलो वृष्यो बल्यो मधुरशीतलः ॥ ४४ ॥ कषायश्च लघुः स्निग्धः शुक्रश्लेष्मविवर्द्धनः । तद्रसस्तद्गुणो ग्राही कषायः कफनाशनः ॥ ४५ ॥ पुष्पं तद्वच्च निर्दिष्टं फलं तस्य तथाविधं । प्रोक्तं 'राजनिघंटे' तु वैद्यविद्याविशारदैः ॥ ४६ ॥ रसायनवरा चैव बृंहणी रक्तपित्तजित् । तत्फलं ग्राहि पित्तघ्नं प्रोक्तं 'मदनपालके' ॥ ४७ ॥ तत्पुष्पं कफपित्तघ्नं वातलं 'केयदेवके' । 'गणे' तु योनिदोषघ्नं समीक्ष्य वैद्यनायकैः ॥ ४८ ॥ २ मोचरस । म० सावरीचा डिंक । गु० शेमळानो गुंद । मोचो मोचरसो मोचसारः शाल्मलिवेष्टकः । सुरसः पिच्छलसारो मोचानिर्यास इत्यपि ॥ ४९ ॥ मोचस्रावस्तथा प्रोक्तो 'राजनामनिघंटके' । निर्यासः शाल्मले. पिच्छरतथा शाल्मल इत्यपि ॥ ५० ॥ तथा वेष्टरसश्चैव 'धन्वनामनिघंटके' । मोचक 'केयदेवे' तु वेष्टको 'द्रव्यनामके' ॥ ५१ ॥ मोचस्रावी तथा पिच्छा मोचा 'मदनपालके' । पिच्छकश्च तथा प्रोक्तो 'गणनामनिघंटके' ॥ ५२ ॥ गुणाः । अथ मोचरस प्रोक्तः कषायः कफवातहा । बलप्रदावर्णवीर्यपुष्टिसिद्धिप्रदायक ॥ ५३ ॥ आपूर्तिद्धिकरो ग्राही प्रोक्तो 'राजनिघंटे' । प्रवाहिकातिसारघ्नो स्निग्धो ह्यामविनाशनी ॥ ॥५४॥ कफपित्तहरः प्रोक्तो 'केयदेवनिघंटके' । 'मदने' रक्तपित्तघ्नो दाहहा परिकीर्तितः ॥ ५५ ॥ ३ रक्तरोहिनक । म० रक्तरोहिडा ।

गु० रगतरोहिडो । रोहीतको रोहितक रोहितश्च कुशाल्मलिः । सदाप्रसूनश्च कूटशाल्मलिश्च विरोचनः ॥ ५६ ॥ शाल्मलिको 'नृपे' प्रोक्ता तथा दाडिमपुष्पकः । रोचनश्च तथा रोही 'धन्वंतरिनिघंटके' ॥ ५७ ॥ दाडिमपत्रः प्लीहघ्नो रोहिणो 'गणनामके' । ततस्त्वमरकोशे' तु प्लीहशत्रुः स्मृतो बुधैः ॥ ५८ ॥ रक्तस्तु रक्तपुष्पश्च रक्तघ्नः पारिजातकः । 'कैयदेवनिघंटे' तु प्रोक्तो वैद्यविशारदैः ॥ ५९ ॥ ४ श्वेतरोहितक । म० श्वेत रोहिडा । गु० धोळो रोहिडो । 'नृपे' तु श्वेतरोहीतः सितपुष्पः सिताव्हयः । सितांगः शुक्लरोहीतो लक्ष्मीवाञ्जनवल्लभः ॥ ६० ॥ गुणाः । 'नृपे' रोहीतकद्वंद्वं कटु स्निग्धं कषायकं । शीतलं कृमिप्लीहघ्नं व्रणरक्ताक्षिरोगहं ॥ ६१ ॥ 'धन्वे' प्रोक्तो यकृद्धा च तथा 'कैयनिघंटके' । सरो वातकफघ्नश्च चोष्णो गुल्मविषापहः ॥ ६२ ॥ मेदोविबंधानाहघ्नो कर्णशूलविनाशनः । ५ एकवीर । म० एकवीर, कांटे असाणा । गु० एकवीर, एकल्कंटो । एकवीरो महावीरः सकृद्वीरः सुवीरकः ॥ ६३ ॥ एकादिवीरपर्यायैर्वीरः प्रोक्तो 'नृपे' तथा । गुणाः । एकवीरो भवेच्चोष्णः कटुकस्तोद्वातनुत् ॥ ६४ ॥ गृध्रसीकटिपृष्ठादिशूलपक्षाभिघातनुत् । ६ पारिभद्र । म० पांगारा । गु० पाडेरवो । पारिभद्रो निंबतरुर्मंदारः पारिजातकः ॥ ६५ ॥ बहुपुष्पो रक्तपुष्पः कृमिघ्नो रक्तकेसरः । 'नृपे' प्रोक्तो तथा 'कैये' प्रभद्रः कंटकीशुकः ॥ ६६ ॥ पारिजातः कंटकी च कंटकीपारिजातकः । गुणाः । पारिभद्रः कटूष्णश्च कफवातविनाशनः ॥ ६७ ॥ रोचनो दीपनः पथ्यो प्रोक्तो 'राजनिघंटके' । शोफपांडुकृमिहरो मेदोहा 'मदने' तथा ॥ ६८ ॥ पुष्पं तु पित्तरोगघ्नं कर्णव्याधिविनाशनं । 'भावे' तु पूर्वमुक्तं स्या'द्गणे' च प्रगशोथजित् ॥ ६९ ॥ कफपित्तहरं चैव संप्रोक्तं वैद्यनायकैः । ७ खदिर । म० खैर । खदिरो बाल्पत्रश्च साद (न्य) पत्री सततक्षमः ॥ ७० ॥ मुराल्यो वक्रकंटश्च यज्ञांगो दंतधावनः । गायत्री जिह्मशल्यश्च कंटीसारद्रुमस्तपा ॥ ७१ ॥ कुष्ठारिर्बहुसारश्च मेध्यश्च 'नृपनामके' । 'के-

'कोशे' तु 'बालत-
पदेवे' तु गीतश्च कुष्ठघ्न. कुष्ठकंटकः ॥ ७२ ॥ सामान्यखदिरश्चैव रसे तिक्तस्तु शीत-
न्यस्तथा च दंतधावनः । गुणाः । कासशोफहा । ८ श्वेतख-
लः ॥ ७३ ॥ पित्तादिकफकुष्ठघ्नो पाचनः खदिरः श्वेतसारश्च का-
दिर । म० पांढरा खैर । गु० घोळा खेर । सोमसारो नेमिवृक्षः सोमवल्कः पाथिद्रुमः ।
मुक. कुब्जकंटक ॥ ७४ ॥ सारशल्यस्तथा
प्रोक्तो 'राजनिघंटे' तु वैद्यशास्त्रविशारदैः ॥ ७५ ॥ ततस्तु श्वेतखदिरास्तिक्तः काषाय-
प्रोक्तो 'केयदेवनिघंटवे' । गुणाः । कफवातविनाशनः । व्रणापहे-
कः कटु ॥ ७६ ॥ चोष्णः कंडूकुष्ठहरः शीतपित्तकफघ्नश्च रक्तदो-
ति संप्रोक्तो 'राजनामनिघंटके' ॥ ७७ ॥ श्वित्रकुष्ठक्रिमिघ्नकः ॥ ७८ ॥
षहरो 'घने' । शीतः कफादिपित्तघ्नो पाडुहा 'केयदेवे' च संप्रो-
शोथप्रमेहमेदोघ्नः कासारुचिविनिघ्नकः । मेहशोथामपित्तासृक्नाशनो 'मदने' स्मृ-
क्तो वैद्यनायकैः ॥ ७९ ॥ रक्तसारस्तु
तः । ९ रक्तखैर । म० तांबडा खैर । गु० राता खेर । बहुशल्यश्च याज्ञिकः
रक्तश्च सुसारस्ताम्रकंटकः ॥ ८० ॥ संप्रोक्तो 'राजनामके' ॥ ८१ ॥ गुणाः ।
कुष्ठनोदनः । यूपद्रुमोऽलखदिरोऽप्यरुश्च आमवातास्रपातघ्नो व्रण-
कटूष्णो रक्तखदिरः कषायो गुरुतिक्तकः । हिमः पित्तकफघ्नः । कुष्ठ-
भूतज्वरापहः ॥८२॥ 'नृपे' प्रोक्तो तथा 'धन्वे' शुक्रवृद्धिकरो 'द्रव्ये' दाह-
वहृक्रिमिघ्नश्च कफरेतविशोषकः ॥ ८३ ॥ वीर्यवृद्धिकर-
ज्वरविनाशनः । तन्निर्यासगुणश्चैव मधुरो बल्यकृत्तथा ॥ ८४ ॥ गु० दुर्गंधखैर
श्चैव मुखरोगविनाशनः । १० विट्खदिर । म० शेण्याखैर । गोरटो मरनश्चैव मं-
। ततोविट्खदिरश्चैव कामोमी वाल्कधकः ॥ ८५ ॥ इरिमेदो-
सारो बहुसारक । पत्रतरुर्महासारः खादिरो 'राजनामके' ॥ ८६ ॥ रक्तवगो-
रिमेदश्च प्रोक्तो 'मदनपालके' । गुणा । विट्खादिरः कटुरुष्णोस्तिक्तो । ११ आरि ।
दाहदोषहरः ॥ ८७ ॥ कंडूतिविषवीसर्पज्वरकुष्ठोन्मादभूतघ्न । तथा खादिरप-
म० आराटी, वेल्याखैर । गु० सेरीन्य । आरिः संज्ञानिरा दान्ता गुणाः ।
त्रिका ॥ ८८ ॥ प्रोक्ता 'राजनिघंटे' तु वैद्यसंख्याभिरुक्तने ।
आरिः कषायकटुका तिक्ता रक्तातिविचानुत् ॥ ८९ ॥ १२ खदिर-

सार। म० काय। गु० काथो। खदिरः खदिरोद्भूतस्तथा खदिरसारकः। 'नृपे' खदिरनिर्यासो रंगदो रंग एव च ॥ ९० ॥ गुणाः। कटुकः खादिरः साररितकोष्णः कफवातहृत्। मगकंठामयघ्नश्च रुचिकृद्दीपनो 'नृपे' ॥ ९१ ॥ 'द्रव्यरत्ने' त्रिदोषघ्नः संप्रोक्तो वैद्यनायकैः। १३ शमी। म० भोर शमी। गु० खिजडी। शमी शांता शिवेशाना तुंगेष्टा सुरभिस्तथा ॥९२॥ कचघ्नशुक्लफला चैव शापापशमनी तथा। सुभद्रा केशमथनी लक्ष्मीः शुभकरी मता ॥ ९३ ॥ मेध्या तपनतनया हविर्गंधा तथा स्मृता। मंगल्या शंकुफलिका पापापशमनी तथा ॥ ९४ ॥ भद्रा तु शंकरी ज्ञेया केशहंत्री शिवाफला। सुपत्रा सुखदा चैव 'राजनामनिघंटके' ॥ ९५ ॥ ईशानी शंकरी चैव 'धन्वे' तु पापनाशिनी। केशहंतृफला चैव केशरदत्फलिका तथा ॥ ९६ ॥ केशापहा शाकफला 'कैयदेवनिघंटके'। 'द्रव्ये' सक्तुफला चैव शांकरी मंगलप्रदा ॥ ९७ ॥ शिंबी खदिरपत्रा च पवित्रा 'मदने' 'शिवे'। पवित्रपत्रा शमिका शुक्लफला तथा 'गणे' ॥ ९८ ॥ गुणाः। शमी रूक्षा कषाया च रक्तपित्तातिसारजित्। तत्फलं तु गुरु स्वादु तिक्तोष्णं केशरद 'नृपे' ॥ ९९ ॥ 'द्रव्ये' तु शीतं 'कैये' च कफकुष्ठार्शोनाशनं। श्वासकासकृमिभ्रांतिनाशनं लघु रेचकृत् ॥ २२० ॥ १४ लघुशमी। म०। लघुशमी। गु० नहानी खिजडी। शमी शांता शुभा भद्रा जया चैवापराजिता। विजया तु 'नृपे' प्रोक्ता पूर्वोक्तगुणसंयुता ॥ १ ॥ ईशाना त्वजिता 'कैये' भूशमी 'मदने' स्मृता। तत 'स्वमरकोशे' तु शमीरः परिकीर्तितः ॥ २ ॥ १५ बब्बुल। म० बाभूळ। गु० बावल। बब्बुलो युगलाक्षश्च कंटालुस्तीक्ष्णकंटकः। गोशृंगः पंक्तिबीजश्च दीर्घकंटः कफांतकः ॥३॥ दृढबीजोजभक्षश्च बर्बुरो 'राजनामके'। किंकिराटपीतकश्च 'द्रव्ये' तु पीतपुष्पकः॥४॥ किंकिराटस्तथा प्रोक्तो 'भावनामनिघंटके'। गुणाः। बब्बुलस्तु कषायोष्णः कफकासक्षयापहः ॥ ५ ॥ आमरक्तातिसारघ्नः पित्तदाहहरो 'नृपे'। 'द्रव्ये' 'मदे' शीतलश्च भेदी कुष्ठगरापहः ॥ ६ ॥ १६ जालबब्बूलकः। म० लहान बाभूळ, पुळई। गु० नहानी बावळ। जालबब्बूलकश्चैव छत्राकः स्थूलकंटकः ॥ ७ ॥ सूक्ष्मशाखस्तनुच्छायो रंभ-

कटस्तु 'राजके'। गुणा। जालवर्ब्बुलको रूक्षो वातामयविनाशकृत्
॥ ८ ॥ पित्तकृच्च कषायोष्ण कफरक्तदाहकारक। १७ अरिमेद। म०
हिंवर। गु० हिवर। इरिमेदोरिमेदश्च गोधास्कधोरिमेदकः ॥ ९ ॥
अहिमेदोहिमारश्च पूतिमेदोहिमेदक । प्रोक्तो 'राजनिघंटे' तु 'के-
यदेवे' रिमस्तथा ॥ १० ॥ विट्खदिर सर्पमेदो मेदोरिपुररिस्तथा।
खरिभो 'द्रव्यरत्ने' तु वालस्कंधो 'मदे' तथा॥ ११॥ पुत्रारिश्च
तथा प्रोक्तो 'गणनामनिघटके'। गुणाः। अरिमेद कषायोष्णस्तिको भूत-
विनाशक ॥ १२ ॥ शोफातिसारकासघ्नो विसर्पविषपहा 'नृपे'। कृमिव-
णादिदत्तासृङ्नाशनो 'मदने' स्मृत ॥ १३ ॥ प्रमेहमेदहा प्रोक्तो वैद्ये-
'गणनिघटके'। 'धन्वे' तु मुखरोगघ्नो रक्तवैकारदद्धिम ॥ १४ ॥
'केये' तु कृमिकंडूतीवस्तिरोगादिनाशन। दंतरोगहरः प्रोक्तो वैद्यवि-
द्याविशारदैः ॥ १५ ॥ 'द्रव्ये' तु दाहरक्तघ्नोक्तो 'भावे' तु ग्रहमी-
तिहा। १८ पखौड। म० पाचोंदा वृक्ष। गु० पखोड। पखौड पवक्त-
रपचवर्धनः पंचरक्षकः ॥ १६ ॥ प्रोक्तो 'राजनिघटे' तु पत्तूरो 'द्रव्य-
नामके'। पक्काड पक्कपौडश्च प्रोक्तो वैद्यविशारदै ॥ १७ ॥ गुणाः।
हस्ताजनविधौ शस्त कटुर्जीर्णज्वरापह। 'नृपे' प्रोक्तो तथा 'द्रव्ये'
शीतविसहर स्मृत ॥ १८ ॥ १९ इगुदी। म० हिंगणी। गु० इगोरि-
यो। इगुदी हिंगुपत्रश्च विषकटोनिलातक। गौरस्तूक सुपत्रश्च शूलारि-
स्तापसद्रुम। तथा क्रोष्टुफलश्चैव 'राजनामनिघंटके' ॥ २० ॥ इगुदो
भद्रकस्तिको तिगुदो पूतिकंटक। कटकागारवृक्षश्च कोरको वृक्ष एव च
॥ २१ ॥ व्यवहारिस्तिकमज्जः 'कैयदेवनिघटके'। 'द्रव्ये' तु तापसत-
रुर्वृद्धकटक एव ॥ २२ ॥ इगुलो 'मदने' प्रोक्तो तिल्वको 'गणना-
मके'। गुणाः। इगुदी मदगधी स्यात्कटूष्णा फेनिला लघु ॥ २३ ॥
रसायनी जतुवातकफव्रणहरी 'नृपे'। लूताविषघ्नी संप्रोक्ता वैद्ये 'मदनपा-
लके' ॥ २४ ॥ पाके कटु कृमिघ्नी च श्वित्रकुष्ठमहापहा। विषशूलहरा
चैव प्रोक्ता 'कैयनिघटे' ॥ २५ ॥ तत्फल वफवातघ्न चोष्ण 'भावप्र-
काशके'। २० करीरः। म० नेपती। गु० केर, केरडो। निष्पत्रक

करीरश्च करिरं अंथिलस्तथा ॥ २६ ॥ क्रकरो गुडपत्रश्च करकस्तीक्ष्ण-
कंटकः । प्रोक्तो ' राजनिघंटे ' तु वैद्यविद्याविशारदैः ॥ २७ ॥ शाकपु-
ष्पो मृदुफलः क्रकचस्तीक्ष्णसारकः । प्रोक्तो ' धन्वनिघंटे ' तु तथा ' कैय-
निघंटके ' ॥ २८ ॥ करीरकस्तीक्ष्णवृक्षः सुफलश्च हुताशनः । निष्पात्रिकः
' द्रव्यरत्ने ' क्रकरो ' मदनपालके ' ॥ २९ ॥ अपत्रा चैव कथिता
' भावनामनिघंटके ' । गुणा० । निष्पत्रिकाध्मानकरा कषाया च कटूष्ण-
का ॥ ३० ॥ कफकारी श्वासहंत्री वातारुचिविनाशनी । शूलच्छर्दिस-
र्जुव्रणनाशिनी ' राजनामके ' ॥ ३१ ॥ ' द्रव्ये ' बलासहा प्रोक्ता ' ध-
न्वे ' तु गुदकीलहा । कटुतीक्ष्णश्लेष्महा च दुर्नामकफवातहा ॥ ३२ ॥
विषशोफाममेदघ्नी तत्पुष्पं तु त्रिदोषहृत् । फलं तूर्णं विकाशी च रूक्षं
च कफपित्तजित् ॥ ३३ ॥ संग्राहीति भिषक्श्रेष्ठैः प्रोक्तं ' कैयनिघंटके '
। २१ स्नुही । म० सावरनिवडुंग, वड्निवडुंग । गु० कंटाळो थोर ।
स्नुही सुधा महावृक्षः क्षीरी निस्त्रिंशपत्रिका ॥ ३४ ॥ शाखाकंटश्च गु-
डाख्यः सेहुंडो वज्रकंटक. । ' बहुशाखो ' वज्रवृक्षो वातारिः क्षीरकांडकः
॥ ३५ ॥ भद्रो व्याघ्रनखश्चैव नेत्रारिर्दंडवृक्षकः । समंतदुग्धो गंडीरः
स्नुक् चेति ' राजनामके ' ॥३६॥ बहुस्रावः ' कैयदेवे ' कुलिशद्रुम एव
च । वज्री वज्री वज्रतुंडो ' द्रव्ये ' महातरुस्तथा ॥ ३७ ॥ ' भावे ' स-
मंतदुग्धा च सिहुंडः सिंहतुंडकः । वज्रद्रुमस्तथा प्रोक्तो वैद्यविद्याविशारदैः
॥ ३८ ॥ गुणाः । स्नुहिरुष्णा पित्तदाहकुष्ठवातप्रमेहनुत् । क्षीरं वा-
तविषाध्मानगुल्मोदरहरं ' नृपे ' ॥ ३९ ॥ वांतिरेचनकृत्प्रोक्तो ' द्रव्य-
नामनिघंटके ' । कटुतिक्तस्तीक्ष्णकश्च दीपनो गुरु रोचनः ॥ ४० ॥ वात-
शूलामत्स्चैव कफोन्मादार्शःशोफहा । शोकपाडुव्रणघ्नश्च मेदोदूषीविषघ्नकः
॥ ४१ ॥ अष्ठीलाहाश्मरीहेति प्रोक्तो ' मदनपालके ' । २२ त्रिधार । म.
तिधारी निवडुंग । गु० तरधारो थोर । त्रिधारा च स्नुही प्रोक्ता तिस्रोधा-
रा तु ' राजके ' ॥ ४२ ॥ गुणाः । पूर्वोक्तगुणवत्येषा विशेषादससिद्धि-
दा । २३ कंथारी । म० । फणी निवडुंग । गु० हायलो थोर । कंथारी
कंथरी कंथा दुर्धर्षा तीक्ष्णकंटका ॥ ४३ ॥ तीक्ष्णगंधा क्रूरगंधा दुष्प्रवेशा

तथा 'नृपे'। क्रूरकर्मा स्वाहिस्रा च तथैव चक्रवछरी ॥ ४४ ॥ कपाल-कुकुलिकाम्लफला 'कैयदेवनिघंटके'। गुणाः। कंथारी कटु तिक्तोष्णा कफवातनिकृतनी ॥ ४५ ॥ शोफघ्नी दीपनी रुच्या 'रक्तग्रंथिहरा 'नृपे' । २४ श्वेत एरंड । म० पांढरा एरंड । गु० धोळो एरंडो । श्वेतैरंडः सितैरंडश्चित्रो गंधर्वहस्तकः ॥ ४६ ॥ आमंडस्तरुणः शुक्लो वातारिर्दीर्घदंडकः। पंचांगुलो वर्धमानो रुबुको 'राजनामके' ॥ ४७ ॥ एरंडको यक्षहस्तो रुबुरुत्तानपत्रकः । गंधर्वो व्याघ्रपुच्छश्च शुक्लः 'कैयनिघंटके' ॥ ४८ ॥ 'भावे' व्यडंबकामंडश्चोरुबूको व्यडंबनः। गुणाः। श्वेतैरंडः कटुस्तिक्तश्चोष्णः कफज्वरापहः ॥ ४९ ॥ रसार्हो वायुनिघ्नश्च कासहा 'राजनामके'। मधुरुष्णो गुरुश्चैव रेचकारी च कुष्ठहा ॥ ५० ॥ श्वासकासाश्मरीगुल्मप्लीहोदरविनाशनः । वर्ध्मानाहकटीबस्तिरोगहा मेहनाशनः ॥ ५१ ॥ शिरोरोगार्महश्चैव प्रोक्तो 'राजनिघंटके'। तत्पत्रं वातनिघ्नं च कफक्रिमिविनाशनं ॥ ५२ ॥ गुल्मवातहरं प्रोक्तं 'भावनामनिघंटके'। २५ रक्त एरंड । म० तांबडा एरंड । गु० रातो एरंडो । रक्तैरंडस्तथा व्याघ्रो हस्तिकर्णो रुबुस्तथा ॥ ५३ ॥ उरुबूको नागकर्णश्चरुत्तानपत्रकः । करपर्णो पंचनखः स्निग्धो व्याघ्रदलस्तथा ॥ ५४ ॥ चित्रबीजो व्याघ्रकरो ऱ्हस्वैरंडस्तु 'राजके'। एरंडको हस्तपर्णो मंडो लोहितशीर्षकः ॥ ५५ ॥ व्याडंबः 'कैयदेवे' तु 'मदने' चंचुलस्तथा । व्याघ्रतरुर्वस्तवैरिः प्रोक्तो वैद्यविशारदैः ॥ ५६ ॥ व्याघ्रतलो व्याघ्रपुच्छरिपमकर्णश्च 'द्रव्यके'। गुणाः। रक्तैरंडः श्वयथुहा वायुरक्तार्तिपांडुहा ॥ ५७ ॥ भ्रांतिश्वासज्वरघ्नश्च रेचको 'राजनामके' । वातरक्तहरश्चैव 'कैयदेवनिघंटके' ॥ ५८ ॥ शूलशोफहरश्चैव तत्फलं मेदवातहृत् । 'द्रव्ये' तु पार्श्वशूलघ्नं प्रोक्तं वैद्यविचक्षणैः ॥ ५९ ॥ आममारुतहश्चैव फलमत्युष्णदायकं । गुल्मशूलानिलहरं यकृत्प्लीहोदरार्शोहृत् ॥ ६० ॥ कटुका दीपनी मज्जा मलभेदकरी मता। वातश्लेष्मोदरघ्नीति प्रोक्ता 'मामकाशके' ॥ ६१ ॥ २६ स्थूलैरंड । म० थोर एरंड। गु० मोटो एरंडो। स्थूलैरंडो महैरंडो महापंचांगुलो 'नृपे'।गुणाः। स्थूलैरंडो गुणाढ्यः

स्याद्रसवीर्यविपत्तिषु ॥ ६२ ॥ २७ घोटी । म० घोटी बोर । गु० घोटी । घोंटा बदरिका घोटी गोलिका शत्रुकंटकः । कर्कटी च तुरंगी च तुरगा 'राजनामके' ॥६३॥ गुणाः । घोटिका कटुकोष्णा च मधुरा वातनाशनी । व्रणकंडूतिकुष्ठासृग्दोषश्चयथुहा 'नृपे' ॥६४॥ २८ लताकरंज । म० सागरगोटी, गजगा । गु० काकच । लताकरंजो दुस्पर्शो वीरास्यो वज्रबीजकः । धनदाक्षः कंटफलः कुबेराक्षश्च 'राजके' ॥६५॥ गदभस्तिरिगिच्छिको 'द्रव्यरत्नाकरे' तथा । गुणाः । लताकरंजपत्रं तु कटूष्णं कफवातनुत् ॥६६॥ तद्बीजं दीपनं पथ्यं शूलगुल्महरं 'नृपे' । २९ कारी । म० कारी । गु० कारी । कारी तु कारिका कार्या गिरिजा कटुपत्रिका ॥ ६७ ॥ तत्रैका कंटकारी स्यादन्या ध्वांक्षपकारिका । गुणाः । कारी कषायमधुरा द्विविधा पित्तनाशनी ॥ ६८ ॥ दीपनी ग्राहिणी रुच्या कंठशोधकरी गुरुः । मदन । ३० म० गेळा । गु० मींढोळ । मदनः शल्यः कैटर्यः पिंडी धाराफलस्तथा ॥ ६९ ॥ तगरः करहाटश्च राठः पिंडीतकस्तथा । कंथरो विषमुष्टिश्च छर्दनो विषपुष्पकः ॥ ७० ॥ घंटालो मादनो हर्ष्यो घंटालघो बस्तिशोधनः । अंथिफलो गोलफलो मदनाव्हश्च 'राजके' ॥ ७१ ॥ 'धन्वे' विषपुष्पकश्च गालवः शल्यकः फलः । मरुपकश्च श्वसनो मातुलो बीजपुष्पकः ॥ ७२ ॥ 'कैयदेवे' तथा 'द्रव्ये' गालो गालफलः स्मृतः । गुणाः । मदनः कटुतिक्तोष्णः कफवातव्रणापहः ॥ ७३ ॥ शोफघ्नो वांतिकारी ■ प्रोक्तो 'राजनिघंटके' । लेखनो लघु रक्षश्च प्रतिश्यायज्वरघ्नकः ॥ ७४ ॥ कुष्ठार्शोविद्रधिहरः प्रोक्तः 'कैयनिघंटके' । आनाहगुल्मनिघ्नश्च प्रोक्तो 'द्रव्ये' भिषग्वरैः ॥ ७५ ॥ ३१ महापिंडीतक । म० घोर गेळ, काळे गेळ । वाराहोऽन्यः कृष्णवर्णो महापिंडीतको महान् । स्निग्धपिंडीतकश्चान्यः स्थूलहस्तफलो 'नृपे' ॥ ७६ ॥ गंधपिंडारकश्चैव प्रोक्तो 'कैयनिघंटके' । तथा 'कैये' पीतके तु स्नेहपिंडीतकः स्मृतः ॥७७॥ कुरंटकस्तथा चान्ये श्वेतपिंडीतकः स्मृतः । चर्मकारतरश्चैव चर्मदृस्तीक्ष्णफलकः ॥ ७८ ॥ गुणाः । 'नृपे' तथान्यो* मदनः कटुतिक्तरसान्वितः ।

* एथें अन्यो या शब्दानें घोर गेळ, काळे गेळ, पिवळे गेळ व पांढरे गेळ इत्यादि सर्वांच्या गेळाचे गुण जाणावेत.

र्दनं कफहृद्रोगपक्वामाशयशोधनं ॥ ७९ ॥ ३२ वेल्लंतर । म० वेल्तूर । गु० वेलतरु । वेल्लंतरो वीरतरु क्षुधाकुशलसञ्ज्ञकः । दीर्घमूलो वीरवृक्ष कृच्छ्रारि ' राजनामके ' ॥ ८० ॥ तथाऽरुणाऽसितश्वेतनील-लोहितपुष्पक । शमीपत्रो सूक्ष्मपत्रो तथा वेल्लन्तर स्मृत ॥ ८१ ॥ स्या-जातितुल्यकुसुम कटकी विजलदेशजः । प्रोक्तो ' भावप्रकाशके ' तु तथा ' कैयनिघण्टे ' ॥ ८२ ॥ बहुधारो बृहद्दासो दीर्घपत्रोऽश्मकृच्छ्रहा । ' द्रव्यरत्ने ' शमीपर्णो वीरवृक्षो वीरपादप ॥ ८३ ॥ बहुवारो वेलतूरो बहुमूलो ' मदे ' ' गणे ' । गुणा । वेल्लंतर कटूष्णश्च कृच्छ्रघ्न सधि-शूलनुत् ॥ ८४ ॥ वन्हिदीप्तिकर ।पथ्यो वातघ्नो ' राजनामके ' । तृष्णा-कफापहश्चैव मूत्राघाताश्मरीघ्नत् ॥ ८५ ॥ ग्राही च योनिमूत्रघ्न ' कैय-देवनिघण्टे ' । चग्राहेति ' गणे ' प्रोक्त प्राचीनभिषजावरैः ॥ ८६ ॥ ३३ तरटी । म० तरटी । गु० तरटी । तरटी तारटी तीव्रा बर्बुरा रक्त-बीजका । गुणाः । ' नृपे ' तु तिक्तमधुरा गुरुर्बल्या कफापहा ॥ ८७ ॥ ३४ श्रीवल्ली । म० शिकेकाई । गु० चिकाखाई । श्रीवल्ली शिववल्ली च कटवल्ली च शीतला । अम्ला कटुफलाऽथतथा दुरारोहा ' नृपे ' तथा॥ ॥ ८८ ॥ गुणा । श्रीवल्ली कटुरम्ला च वातशोफकफापहा । तरफल तैलेपमस्त्यम्ल रुचिकृत् ' नृपे ' ॥ ८९ ॥ ३५ निकुंजिका । म० शिके-काईचा भेद । गु० सीकाखाई भेद । अन्या निकुंजिकाऽम्लाख्या कुंजिका कुंजवल्लरी । गुणाः । निकुंजिका ' नृपे ' प्रोक्ता श्रीवल्लीसदृशी गुणै ॥ ॥ ९० ॥ ३६ अपर्वदंड । म० रामबाण । गु० रामबाण । अपर्वदंडो दीर्घश्च रामबाणो नृपप्रिय । रामकांडो रामशरो रामस्तेषुश्च ' रामके ' ॥ ९१ ॥ गुणा । रामकांडनमूलं स्यादीषदुष्ण रतिप्रद । रसे चाम्ल-कषाय च पित्तहृत्तत्त्वघातहृत्॥९२॥३७यावनालशर। म० रामबाणभेद, जोंधळी । गु० रामबाणभेद । यावनालोऽथ नन्दिनो इक्षुरक्तासिरिप्रभव । यवनालनिभश्चैव नरपतरु ' राजके ' ॥ ९३ ॥ गुणाः । यावनालशर-मूलमीषन्मधुररस्य । शीत पित्तकृपापघ्न पशूनामबलप्रद ॥ ९४ ॥ ३८ शर । म० तिरकांड, नरतृण । गु० तिरकाडा । शरो बाण इषु

कांड उत्कटः सायकः क्षुरः । इक्षुरः क्षुरिकापत्रो विशिखश्च ततः स्मृत ॥ ९५ ॥ प्रोक्तो 'राजनिघंटे' तु तथा 'भावप्रकाशके' । भद्रमुंजस्ते-जनश्च तथेक्षुवेष्टलः स्मृतः ॥ ९६ ॥ ३९ स्थूलशर । म. थोर तिरकांडी गु. मोटा तिरकांडा । महाशरः स्थूलशरो दीर्घमूलक एव च । क्षुरपत्रश्चे-क्षुरकः संप्रोक्तो स्थूलसायकः ॥ ९७ ॥ बहुमूलो 'नृपे' चैव वैद्यविद्या-विशारदैः । गुणाः । शरद्वयं तु मधुरं तिक्तं कफविनाशनं ॥ ९८ ॥ मदभ्रांतिहरं चैव बल्यं वीर्यकरं ध्रुवं । किंचिद्दाहकरं प्रोक्तं वैद्यैः 'राज-निघंटके' ॥ ९९ ॥ कफवातहरं चैव शीतवीर्यं च शोषहं । दाहच्छर्दिहरं प्रोक्तं वैद्यै 'र्गणनिघंटके' ॥ २१०० ॥ ४० मुंजा । म० गु० मुजतृण । मुंजो मौंजीतृणाख्यः स्याद्ब्रह्मण्यस्तेजनाह्वयः । वानीरजो मुंजनकः शारी दर्भाह्वयस्तथा ॥ १ ॥ दूरमूलो दृढतृणो दृढमूलो बहुप्रज । रंज-नः शत्रुभंगश्च 'राजनामनिघंटके' ॥ २ ॥ क्षुरस्तु स्थूलदर्भश्च बाणाह्वो ब्रह्ममेखलः । प्रोक्तो 'धन्वनिघंटे' तु तथा 'भावे' मुनेखलः ॥ ३ ॥ गुणाः । मुंजस्तु मधुरः शीतः कफपित्तजदोषजित् । अहरक्षासु दीक्षासु भूतघ्न पाव-नो 'नृपे' ॥ ४ ॥ चोष्णं वीसर्पमूत्रघ्नं बस्त्यक्षिरोगहा 'धने' । 'द्रव्ये' तु दाहहा प्रोक्तो वैद्यविद्याविशारदैः ॥ ५ ॥ ४१ काश । म० थोर कसई । गु० कांसडो । काशः काडेक्षुरिक्ष्वारिः काकेक्षुर्वायसेक्षुक । इक्षुर-श्चेक्षुकांडश्च शारदः सितपुष्पकः ॥ ६ ॥ नादेयो दर्भपत्रश्च लेखनी काड-काडरः । कथलंकारकश्चैव 'राजनामनिघंटके' ॥ ७ ॥ मुकांडश्च तथा प्रोक्तो वैद्यै 'र्मदनपालके' । गुणाः । काशश्च शिशिरो गौरयो रुचिकृत् पित्तदाहनुत् ॥ ८ ॥ तर्पणो बल्कृद्धृष्यः श्रमशोषक्षयापहः । प्रोक्तो 'राजनिघंटे' तु वैद्यविद्याविशारदैः ॥ ९ ॥ कृच्छ्राश्मरी दाहरक्तपित्त-क्षयहरो 'मदे' । तृषाहा मूत्ररोधघ्नो वातपित्तघ्नको 'गणे' ॥ १० ॥ ४२ सिरी । म० लघु कसई । गु० नहानो कासडो । अन्यो शिरी सिरी गुंद्रा अश्वालो नीरजः शरः । प्रोक्तो 'राजनिघंटे' तु इक्षुगंधा च 'भा-वके' ॥ ११ ॥ तथा चेक्षुरसश्चैव वैद्यविद्याविशारदैः । श्वेतचामरपुष्पश्च तथेक्षुकुसुमो 'धने' ॥ १२ ॥ काशेक्षुस्तु 'मदे' चैव मुकाड. श्वेतचामरः

।गुणाः। मिशी मधुरशीता च पित्तदाहक्षयापहा ॥ १३ ॥ ४३ सित-
दर्भ। म० श्वेतदर्भ। गु० दरभ। सितदर्भो ह्रस्वकुशः पूतो यज्ञियपत्रकः
। वज्रो ब्रह्मपवित्रश्च तीक्ष्णो यज्ञस्य भूषणः ॥ १४ ॥ सूचीमुखः पुण्य-
तृणो वन्हिपूतस्तृणो 'नृपे'। मृदुदर्भः कुशो बार्हिः शुचिर्चीरः सुवृत्तकः
॥ १५ ॥ 'धन्वंतरिनिघंटे' तु संप्रोक्तो भिषजांवरैः। कुशं कुथः पवित्रं
च दर्भश्चामरकोशके' ॥ १६ ॥ 'द्रव्यरत्नाकरे' चैव सूच्यग्रः परिकी-
र्तितः। श्वेतपत्रः श्वेतदर्भो याज्ञिय. क्षुद्रपत्रक. ॥ १७ ॥ प्रोक्तो 'गण-
निघंटे' तु वैद्यविद्याविशारदैः। गुणाः। दर्भमूलं हिमं रुच्यं मधुरं पि-
त्तनाशनं ॥ १८ ॥ रक्तज्वरतृषाश्वासकामलानाशनं 'नृपे'। रक्तपित्त-
प्रशमनं मूत्रकृच्छ्रहरं 'धने' ॥ १९ ॥ 'मदे' तु बस्तिरोगघ्नं कफ-
पित्तविनाशनं। रक्तप्रदरहं 'भावे' अश्मरीघ्नं तथा 'द्रवे' ॥ २० ॥
छर्दिमूर्च्छाहरं चैव दाहघ्नं 'गणनामके'। शुक्रशुद्धिकरं चैव रक्तशुद्धि-
करं तथा ॥ २१ ॥ ४४ हरिदर्भ। म० थोरदर्भ। गु. डाभडा। कुशो-
न्य शरपत्रश्च हरिदर्भः पृथुच्छदः। शिरी च रूक्षदर्भश्च दीर्घपत्रः प-
वित्रक. ॥ २२ ॥ प्रोक्तो 'राजनिघंटे' तु भिषग्विद्याविशारदैः। स्त-
रोन्य. पृथुलः शीरी गुंद्रा वानीरजो 'धने' ॥ २३ ॥ गुणाः। दर्भौ
द्वौ च गुणे तुल्यो तथापि च सितोधिकः। यदि श्वेतकुशाभावस्त्वपरं
योजयेद्भिषक् ॥ २४ ॥ ४५ बल्वजा। म० गोळ। गु. मोळा। बल्वजा
दृढपत्री च तृणेक्षुस्तृणबल्वजा। मौंजीपत्रा दृढतृणा पानीयाश्वा दृढक्षुरा
॥ २५ ॥ प्रोक्ता 'राजनिघंटे' तु वैद्यविद्याविशारदैः। गुणाः। ब-
ल्वजा मधुरा शीता पित्तदाहतृषापहा ॥ २६ ॥ वातप्रकोपनी रुच्या
कंठशुद्धिकरी 'नृपे'। ४६ कत्तृण। म० लघुरोहिसगवत। गु० रोंस
। कुतृणं कत्तृणं भूतिर्भूतिकं रोहिषं तृणं ॥ २७ ॥ श्यामकं ध्यामकं
पूतिमृद्वलं देवदग्धकं। प्रोक्तं 'राजनिघंटे' तु भिषक्शास्त्रसुपंडितैः
॥ २८ ॥ 'धन्वे' तु सरलं पौरं पाटलं देवदंडकं। तथा 'मदनपाले'
तु सरलं देवगंधकं ॥ २९ ॥ 'गणे' विद्धिचिनं 'कोशे' संप्रोक्तं देव-
जग्धकं। गुणाः। लघुरोहिषसंज्ञं तु कटुतिक्तकफापहं ॥ ३० ॥ शरा-

शल्यादिदोषघ्नं बालग्रहहरं 'नृपे'। हृद्रोगकंठहं चैव रक्तपित्तविनाशनं ॥ ३१ ॥ कफज्वरहरं चैव कासशूलहरं 'मदे'। कफपित्तकृमिघ्नं च कंडूविषज्वरघ्नकं ॥ ३२ ॥ वैद्ये 'गणनिघंटे' तु संप्रोक्तं नैव संशयः।
४७ दीर्घरोहिषक । **म.** मोठें रोहिसगवत । **गु०** मोठा रोंस । 'नृपे' रोहिषकं दीर्घं दृढकांडो दृढच्छदं ॥ ३३ ॥ रागोष्टं दीर्घनालश्च तिक्तसारश्च कुत्सितं । **गुणाः** । दीर्घरोहिषकं तिक्तं कटूष्णं कफवातजित् ॥३४॥ भूतग्रहविषघ्नं च व्रणक्षतविरोपणं । **४८ नल** । **म.** देवनळ । **गु०** नाळी । नलो नालो नडश्चैव कुशिरंध्रोथ कीचकः ॥ ३५ ॥ वंशांतरश्च धमनः शून्यमध्यो विभीषण । छिद्रांतो मृदुपत्रश्च रंध्रपत्रो मृदुच्छदः ॥ ३६ ॥ नालवंशः पोटगलो 'राजनामनिघंटके'। षटश्च नर्तको रंध्री 'धन्वंतरिनिघंटके' ॥ ३७ ॥ मृत्युपुष्पः 'कैयदेवे' पीटस्तु 'द्रव्यरत्नके'। 'मदे' पिठः पुष्पमृत्युर्नलिको 'गणनामके' ॥ ३८ ॥ **गुणाः** । नलः शीतकषायश्च मधुरो रुचिकारकः । रक्तपित्तप्रशमनो दीपनो वीर्यदो 'नृपे' ॥ ३९ ॥ वृद्धस्त्रीयोनिमूत्रार्तिपित्तदाहविसर्पनुत् । चोष्णश्च 'कैयदेवे' तु 'द्रव्ये' कृच्छ्रहरः स्मृतः॥४०॥ रक्तदाहहरश्चैव कफपित्तहरो घने 'भावे' रक्तप्रदरहा ह्यसृग्निरस्तिरोगहा ॥४१॥ वस्तिशूलाश्मरीपित्तरोगघ्नो 'गणनामके'। **४९महानल** । **म०** थोर देवनळ । **गु०** मोटी नाळी । 'नृपे' महानलो वन्यो देवनालोत्तमो नलः ॥ ४२ ॥ स्थूलनालः स्थूलदंडः सुरमालः सुरद्रुमः । **गुणाः** । देवनालोति मधुरो हृद्य ईषत्कषायकः ॥ ४३ ॥ नलः स्यादधिको वीर्ये शस्यते रसकर्मणि । **५० नीलदूर्वा** । **म०** निळी हरळी । **गु०** नीली धो । स्यान्नीलदूर्वा हरितं च शांभवी श्यामा च शांता शतपर्विकामृता । पूता शतग्रंथिरनुष्णवल्लिका शिवा शिवेष्टापि च मंगला जया ॥ ४४ ॥ सुभगा भूतहंत्री च शतमूला महौषधी ॥ ४५ ॥ अमृता विजया गौरी शांता च 'नृपनामके'। शतपर्वा शीतवीर्या शतवल्ली च शीतला ॥ ४६ ॥ हरितं शाड्वलं शष्पं 'धन्वंतरिनिघंटके'। सहस्रवीर्यानंता च प्रोक्ता 'भावप्रकाशके' ॥ ४७ ॥ गुणाः । नीलदूर्वा 'नृपे' शीता मधुरा तिक्तरोचनी । रक्तपित्तातिसारघ्नी

कफवातज्वरापहा ॥ ४८ ॥ वांतिहृद्रक्तपित्तघ्नी कफपित्तहरा ‘ द्रवे ’ ।
‘ धन्वंतरिनिघंटे ’ च संप्रोक्ता श्लेष्मवातला ॥ ४९ ॥ ९१ श्वेतदूर्वा ।
म० पांढरी हरळी । गु० धोळी ध्रो । गोलोमी श्वेतदूर्वा च सिताख्या
तदनंतरं ॥ ५० ॥ चंडा भद्रा भार्गवी च गौरी चैत्रा तु दुर्भरा । विघ्ना
ईशानकांता च श्वेतानंता च दिव्यका ॥ ५१ ॥ श्वेतकांडा प्रचंडा च
तथैव सुखवल्लभा । सहस्रवीर्या तु शुभा तथा सहस्रकांडका ॥ ५२ ॥ स-
हस्रपर्वा स्वच्छा च सुपर्वा तु सितच्छदा । कच्छान्तरुहा च तथा ‘ रा-
जनामनिघंटके ’ ॥ ५३ ॥ भार्गवी तु रुहा ‘ धन्वे ’ श्वेतदंडा सितालता ।
गुणाः । श्वेतदुर्वातिशिशिरा मधुरा वांतिपित्तजित् ॥ ५४ ॥ आमाति-
सारकासघ्नी रुच्या दाहतृपापहा । ‘ नृपे ’ प्रोक्ता तथा ‘ भावे ’ कषाया
च विसर्पजित् ॥ ५५ ॥ वल्लीदूर्वा । म० वेलहरळी । गु० वेल्य ध्रो ।
मालादूर्वा वल्लिदूर्वा लिदूर्वा मालाग्रंथिर्गंथिला ग्रंथिदूर्वा । मूलग्रंथिर्वल्लरी
ग्रंथिमूला रोहत्पर्वा पर्ववल्ली सिताख्या ॥ ५६ ॥ गुणाः । वल्लिदूर्वा सु-
मधुरा कफवांतितृषापहा । पित्तघ्नी शिशिरा तिक्ता ‘ राजनामनिघंटके ’
॥ ५७ ॥ ९३ गंडदूर्वा । म० गाठे हरळी । गु० गंडुर ध्रो । गंडाली
स्याद्गंडदूर्वातितीव्रा मत्स्याक्षी स्याद्वारुणी मीननेत्रा । श्यामग्रंथिर्गंथिला
ग्रंथिपर्णी सूचीपत्रा श्यामकांडा जलस्था ॥ ५ ॥ शकुलाक्षी कलाया च
नित्रा तु ‘ राजनामके ’ । बल्ही नाडी तथा प्रोक्ता वाल्ही तु शकुला-
क्षिका ॥ ५९ ॥ ‘ धन्वंतरिनिघंटे ’ तु मत्स्यगंधा ‘ मदे ’ तथा । गुणाः ।
गंडदूर्वा तु मधुरा वातपित्तज्वरापहा ॥ ६० ॥ शिशिरा द्वंद्वदोषघ्नी श्रम-
तृट्श्रमहा ‘ नृपे ’ । लोहद्रावी दाहहा च बलासघ्नी च रक्तहा ॥ ६१ ॥
पित्तक्षयहरा हैमा प्रोक्ता ‘ मदनपालके ’। ‘ भावे ’ तु ग्राहिणी कुष्ठपित्त-
ज्वरहरा स्मृता ॥ ६२ ॥ दूर्वासाधारणगुणाः । दूर्वाः कषाया मधुराश्च
शीताः पित्ततृषारोचकवांतिहन्त्र्यः । सदाहमूर्च्छाग्रहभूतशांतिश्लेष्मश्रमघ्न-
सनतृप्तिदाश्च ॥ ६३ ॥ ९४ कुंदरु । म० कुंदागवत । गु. कुंदागवत ।
कुंदरु कुंदरो रुंडी दीर्घपत्रः खरच्छदः । रसाढः क्षेत्रसंभूतः सुतृणो
मृगवल्लभः ॥ ६४ ॥ गुणाः । गौल्यं कुंदरमूलं च शीतं पित्तातिसारनुत्

प्रशस्तं गोधनानां च बलपुष्टिप्रदं ' नृपे ' ॥ ६५ ॥ ५५ भूतृण । म० सुगंध रोहिसगवत । गु. सुगंध रोंस । भूतृणं रोहिणो भूतिर्भूतिकोऽथ कुटुंबकः । मालातृणं सुमाली च छत्रोऽतिच्छत्रकस्तथा ॥ ६६ ॥ गुह्यबीजः सुगंधश्च गुच्छालः पुंस्त्वापिग्रहः । वाधिरश्चातिगंधश्च शृंगरोहस्तु ' राजके ' ॥ ६७ ॥ गुच्छश्चैव तथा प्रोक्तो वैद्यविद्याविशारदैः । गुणा । भूतृणं कटुतिक्तं च वातसंतापनाशनं ॥ ६८ ॥ हंति भूतग्रहावेशान्विषदोषांश्च ' राजके ' । उदर्दक्रिमिकासघ्नं कफश्लेष्मार्शोहं ' गणे ' ॥ ६९ ॥ तीक्ष्णमुष्णं विदाही च दीपनं लघु रोचनं । रूक्षं च मुखशुद्धं स्यादवृष्यं पित्तदूषकं ॥ ७० ॥ रक्तदूषकमित्युक्त वैद्यै'र्भावप्रकाशके' । ५६ सुगंधभूतृण । म० पुदनी गवत, सुगंधी गवत । गु० सुगंधतृण । सुगंधभूतृणश्चान्य. सुरसः सुरभिस्तथा ॥ ७१ ॥ गंधतृणः सुगंधश्च मुखवासस्तु ' राजके ' । तथा ' गणनिघंटे ' तु वैद्यैः प्रोक्तं सुगंधिकं ॥ ७२ ॥ गुणाः । गंधतृणं *सुगंधिस्यादीषत्तिक्तं रसायनं । स्निग्धं मधुरशीतं च कफपित्तश्रमापहं ॥* ॥ ७३ ॥ ५७ ऊखल । म० घोडेसरगवत, नितारा । गु० ऊखलतृण । ऊखलो भूरिपत्रश्च सुतृणश्च तृणोत्तम । गुणाः । ऊखलो बल्दो रुच्यः पशूना सर्वदा हितः ॥ ७४ ॥ प्रोक्तो ' राजनिघंटे ' तु भिषक्शास्त्रपरायणैः । ५८ इक्षुदर्भा । म. अश्वालु, मुटेगवत गु. इक्षुदर्भ । इक्षुदर्भा सुदर्भा च पत्रालुस्तृणपत्रिका ॥ ७५ ॥ गुणा. । इक्षुदर्भा सुमधुरा स्निग्धोष्णा तु कषायका । कफपित्तहरा रुच्या लघु संतर्पणी ' नृपे ' ॥७६॥ ५९ गोमूत्रिका । म. थोर शिंपीगवत, ताबेटी गवत । गु. गोमूत्रतृण । गोमूत्रिका रक्ततृणा क्षेत्रजा कृष्णभूमिजा ॥ ७७ ॥ गुणा. । गोमूत्रिका तु मधुरा वृष्या गोदुग्धदा ' नृपे ' । ६० शिल्पिका । म. ल्हान शिंपी गवत । गु शिल्पिकातृण । शिल्पिका शिल्पिनी शीता क्षेत्रजा च मृदुच्छदा ॥७८॥ गुणाः । शिल्पिका मधुरा शीता तद्बीजं बल्दं 'नृपे' । ६१ ॥ निश्रेणिका । म. निशेणी गवत, निरोपी, कोंकणांत प्रसिद्ध । गु. निशेणी तृण । निश्रेणिका श्रेणिका च नीरसा वनवल्लरी ॥ ७९ ॥ वनवल्लभा तथा प्रोक्ता 'राजनामनिघंटके' । गुणाः । नि.श्रेणिका नीरसोष्णा पशूनामनङ्गदा ॥८०॥

समाप्तोऽयं प्रथमभागः